

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi

Cukurova University Faculty of Economics
and Administrative Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of Çukurova University Faculty of
Economics and Administrative Sciences

Cilt/Vol: 23

Sayı/No: 2

Yıl/Year: 2019

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**ÇUKUROVA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES**

Danışma Kurulu/Advisary Board

Prof.Dr. Muammer TEKEOĞLU (Çukurova Üniversitesi)
Prof.Dr. H.Altan ÇABUK (Çukurova Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Fazıl Özsoylu (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet BALCILAR (Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Prof.Dr. Selahattin SARI (Beykent Üniversitesi)
Prof.Dr. Murat ÇOKGEZEN (Marmara Üniversitesi)
Prof.Dr. Ünal AY (Çağ Üniversitesi)
Prof.Dr. Ali DERAN (Tarsus Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet ERGÜLEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof.Dr. Fatma Nur TUĞAL (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)

Editörler (Yayın) Kurulu/ Board of Editors

Prof.Dr. Erkut DÜZAKIN
Dr.Öğr.Üyesi Mert DEMİRCİOĞLU
Dr.Öğr.Üyesi Erhan İŞCAN
Prof.Dr. Sc. Mirela KLJAJIĆ-DERVIĆ (Univerzitet u Bihaću / Bihaç Üniversitesi / Bosna Hersek)
Dr.Öğr.Üyesi Tolga KABAŞ

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin bir yayını olan derginin sahibi Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Fakülte Dekanıdır. Dergi yılda iki sayı ve açık kaynak olarak yayınlanmaktadır.

Sürekliliği sağlamak için Fakülte Dergimiz geçmiş yılların cilt ve numarasını izlemektedir.

İletişim için,

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Editörler Kurulu adına,
Prof. Dr. Erkut Düzakın
Çukurova Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Balcalı Yerleşkesi, Sarıçam-Adana/TÜRKİYE

Telefon: (0 322) 338 60 60/6204

Fax: (0 322) 338 72 83

The owner of the journal, which is a publication of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences, is the Dean of the Faculty on behalf of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences. The journal is published twice a year as an open source.

For correspondence;

On behalf of Editorial Board of Journal of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences

Prof. Dr. Erkut Düzakın

Çukurova University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Balcalı Campus, Sarıçam-Adana/TURKEY

Phone: +90 (322) 338 60 60/6204

Telefax:+90 (322) 338 72 83

Dergimiz

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DOAJ
DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

tarafından taranmaktadır.

Dergimiz

DergiPark
AKADEMİK

üyesidir.

Bu derginin içeriği Creative Commons Atıf-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 23

Sayı: 2

Yıl: 2019

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPAN ÖĞRETİM ÜYELERİ (Ada göre sıralı)

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz Ata	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Acaravcı	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Alpaslan Yaşar	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Akın Özdemir	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Berke	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ebru Ceyran	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Eda Yaşa Özeltürkay	Çağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bilgehan Yavuz	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. İhsan Erdem Sofracı	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Kefe	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Koşan	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih Güner	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Songur	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Ergenoğlu	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müge Manga	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Temiz	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Nükhet Doğan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Önder Uzkaralar	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Öztürk Çetenak	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Çürük	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Toktaş	Amasya Üniversitesi

JOURNAL OF ÇUKUROVA UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Volume: 23

Issue: 2

Year: 2019

REVIEWERS OF THIS ISSUE (Ordered by name)

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz Ata	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof. Dr. Ali Acaravcı	Hatay Mustafa Kemal University
Assoc. Professor Alpaslan Yaşar	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University
Asst. Professor Akın Özdemir	Bayburt University
Assoc. Professor Burcu Berke	Niğde Ömer Halisdemir University
Assoc. Professor Eda Yaşa Özeltürkay	Çağ University
Dr. Ebru Ceyran	Çukurova University
Asst. Professor Hasan Bilgehan Yavuz	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University
Assoc. Professor İhsan Erdem Sofracı	Mersin University
Asst. Professor İlker Kefe	Osmaniye Korkut Ata University
Assoc. Professor Levent Koşan	Mersin University
Assoc. Professor Mehmet Fatih Güner	Alanya Alaaddin Keykubat University
Asst. Professor Mehmet Songur	Dicle University
Asst. Professor Mehtap Ergenoğlu	Mersin University
Asst. Professor Müge Manga	Erzincan Binali Yıldırım University
Asst. Professor Nurcan Temiz	Mersin University
Prof. Dr. Nükhet Doğan	Ankara Hacı Bayram Veli University
Asst. Professor Önder Uzkaralar	Osmaniye Korkut Ata University
Asst. Professor Özlem Öztürk Çetenak	Niğde Ömer Halisdemir University
Prof. Dr. Turgut Çürük	Çukurova University
Asst. Professor Yılmaz Toktaş	Amasya University

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 1300-3747 / e-ISSN: 2636-8889		
Cilt/Volume: 23	Sayı/Issue: 2	Yıl/Year: 2019

<i>İÇİNDEKİLER / CONTENTS</i>		
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES		
Mehmet Ünsal MEMİŞ	Kamuda İç Denetim Kalite Güvence Geliştirme Programının (KGGP) Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde İncelenmesi.....	121
Ebru ÖZGÜR GÜLER Dilek VEYSİKARANI	İktisadi ve İdari Bilimler Öğrencilerinin Ekonomi Okuryazarlık Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma.....	133
İzzettin ULUSOY	Menderes Dönemi İktisat Politikaları.....	145
Nigar ALEV Ömer ÖZÇİÇEK	Döviz Kuru Oynaklığının Türkiye'deki Ticari Bankaların Performansı Üzerine Etkisi.....	163
İhsan Erdem SOFRACI Melike KAYAM	Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ekonomiye Olan Etkileri.....	187
Filiz Güneysu ATASOY	Demand Analysis by Rotterdam Model: An Assessment of Urban China.....	203
Koray TUAN Ramazan BESEN Ayhan SAYGI	Bağımsız Denetimde Kalite Göstergeleri: Literatür İncelemesi.....	211
Aslıhan ÇİFTÇİ Yakup ARI	Konut Fiyatları Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Alanya Örneği	229
Mehmet Fatih GÜNER	Osmanlı Dönemi Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri	249

Kamuda İç Denetim Kalite Güvence Geliştirme Programının (KGGP) Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde İncelenmesi¹

An Examination of Public Internal Audit Quality Programme (QAIP) Within the Framework of Legal Arrangements

Mehmet Ünsal MEMİŞ²

ÖZ

Kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla gerçekleştirilen bağımsız ve nesnel güvence sağlayan danışmanlık faaliyeti olan iç denetim, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 01.01.2005 tarihinde yürürlüğe girmesi ile birlikte kamu idarelerinde uygulanmaya başlamıştır. Kamu idareleri açısından bu denli önemli işlev gören iç denetim sürecinin kalitesini artırmak amacı ile iç denetim kalite güvence ve geliştirme programı (KGGP) uygulanmalıdır. Bu program kapsamında iç denetim birimleri bünyesinde "iç değerlendirmeler" ve İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından yapılacak veya yaptırılacak "dış değerlendirmeler" bulunmaktadır. Çalışmada; iç denetim süreci, kalite güvence ve geliştirme programı ve KGGP uygulaması için getirilen yasal düzenlemeler teorik çerçevede incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, İç Kontrol, Kalite Güvence ve Geliştirme Programı (KGGP)

ABSTRACT

Internal audit, which is an independent and objective assurance consulting activity carried out to evaluate and guide the management of resources according to the principles of efficiency, in order to add value to and enhance the work of the public administrations, has been enacted by the Public Financial Management and Control Law No. 5018 on 01.01.2005 has begun to be implemented in public administrations. In order to increase the quality of the internal audit process, which functions so effectively in terms of public administrations, an internal audit Quality Assurance and Improvement Programme (QAIP) should be implemented. Within the context of this program, there are "internal evaluations" within the internal audit units and "external evaluations" to be carried out or made by the Internal Audit Coordination Board. In this study; the internal audit process, the Quality Assurance and Improvement Programme and the legal arrangements for the implementation of the QAIP were examined theoretically.

Keywords: Internal Audit, Internal Control, Quality Assurance and Improvement Programme (QAIP)

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 25.02.2019

Kabul tarihi: 21.10.2019

¹Bu çalışma, II.Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresinde 05.05.2018 tarihinde Adana'da bildiri olarak sunulmuş olup, özet olarak yayımlanmıştır.

²Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mmemis@cu.edu.tr (ORCID: 0000-0003-1970-0480)

1. Giriş

Üst yöneticiler, kurumlarında gerçekleşen bütün uygulamaların hangi etkinlikte yürütüldüğü hususunda bilgi sahibi olamazlar. Üst yöneticilerin bu noktadaki eksiklikleri, faaliyetlerin ne derece etkin çalıştığı üzerine gerçekleştirilen iç kontroller üzerinde inceleme ve değerlendirmeler yapan ve yaptıkları değerlendirmeler neticesinde ulaştıkları sonuçları kendilerine rapor eden iç denetçiler sayesinde giderilmektedir. İç denetçiler, bir nevi üst yöneticilerin gözü kulağı olmaktadır. Gerçekleştirdikleri iç denetim faaliyetleri, kurum ve üst yöneticiler için faaliyetlerin izlendiği yönünde güvence oluşturmakta ve gerekli alanlarda fikir ve önerilerde bulunmak sureti ile danışmanlık fonksiyonu sağlamaktadır. İç denetim süreci, *güvence sağlama* ve *danışmanlık etme* fonksiyonları sayesinde kuruma ilave katma değer katma işlevi görmektedir. Bir kurum ve üst yönetici için bu denli önemli işlevler gören iç denetim faaliyetinin (sürecinin), gayet tabii, alelade usullerle yürütülmesi beklenemez. Bu sürecin belirli standartlar ölçüsünde yürütülmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Dünya ölçeğinde IIA (The Institute of Internal Auditors-İç denetçiler Enstitüsü) tarafından “Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları” oluşturulmuştur ve iç denetim faaliyetlerinin bu standartlar çerçevesinde yürütülmesi öngörülmüştür. Ülkemizde de TİDE (Türkiye İç Denetim Enstitüsü) kurulmuş olup iç denetimin uygulamaları bu enstitü tarafından yapılan düzenlemeler çerçevesinde yürütülmektedir. Kamu alanında da 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun yürürlüğe girmesi ile birlikte kamu kurumlarında da iç kontrol ve iç denetim faaliyetleri zorunluluk haline gelmiştir. Kamu kurumlarındaki iç denetim uygulamalarına yön vermek amacıyla İDDK (İç Denetim Koordinasyon Kurulu) kurulmuş ve Kamu İç Denetim Standartları ile kamu iç denetim rehberleri hazırlanmıştır.

Gerek IIA tarafından uluslararası düzeyde, gerek TİDE, İDDK ve Maliye bakanlığı tarafından ulusal düzeyde yayımlanan standartlar ile iç denetim faaliyetlerinin belirli bir standarda kavuşması ve kalitesinin artması amaçlanmıştır. Bu standartlara tam uyum son derece önemlidir. Oluşturulan standartların içerisinde iç denetim faaliyetinin kalitesini artırmak ve güvence altına almak üzere Kalite Güvence ve Geliştirme Programı (KGGP) başlığı altında düzenlemeler yapılmıştır. Bu programın tatbiki ile iç denetim faaliyetlerinin belirli sürelerde ve belirli ilkeler altında gözden geçirilmesi ve ulaşılan sonuçların üst yönetimlere raporlanması öngörülmüştür.

Çalışma kapsamında öncelikle kamuda iç denetimin önünü açan düzenlemelerin başlangıcını oluşturan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun ilgili maddeleri üzerinde kısaca durulmuştur. Ardından iç kontrol ve iç denetim kavramları literatür çerçevesinde tanımlandıktan sonra Kalite Güvence ve Geliştirme Programı (KGGP) uluslararası düzenlemeler ışığında anlatılmıştır. Son olarak da çalışmanın ana kısmını oluşturan kamu kurumlarında iç denetim KGGP süreci, İDDK tarafından 2016 yılında resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren “İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı ile İlgili Maliye Bakanlığı İç Denetim Koordinasyon Kurulu Kararı” çerçevesinde incelenmiştir.

2. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu İç denetim ile İlgili Düzenlemeler

5018 sayılı kanun, bazı hükümleri yayımı ile birçok hükmü ise 1 Ocak 2005 tarihinden yürürlüğe girmek üzere 25326 sayılı Resmi gazetede 24 Aralık 2003 tarihinde yayımlanmıştır. Kamu kurumlarında birçok alanda köklü düzenlemeler yapan bir kanun olmuştur. Bu düzenlemelerin bir kısmı da iç kontrol ve iç denetim alanında olmuştur. Kanunun amacı ve iç kontrol ile iç denetim alanındaki düzenlemelerine aşağıda yer verilmiştir.

Madde.1’de, bu Kanunun amacı, “kalkınma planları ve programlarda yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve malî saydamlığı sağlamak üzere, kamu malî yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm malî işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve mali kontrolü düzenlemektir” şeklinde belirtilmiştir.

Bu kanun “merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idarelerden oluşan genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin **mali yönetim ve kontrolünü** kapsar” ibaresinin yer aldığı 5018, madde.2 ile kanunun ne denli geniş bir yelpazede kamu kurumunu kapsadığı gözlenmektedir.

5018 sayılı kanunun 55.maddesinde, “Kamu malî yönetiminin bir unsuru olarak iç kontrol, kamu idarelerinin malî işlem ve faaliyetlerine ilişkin tüm gelir, gider, varlık ve yükümlülüklerinin amacına ve mevzuatına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi için uygulanan malî yönetim, harcama öncesi kontrol ile harcama sonrası **iç denetim** faaliyetleridir” ifadesi ile iç denetim faaliyetinin konusu ortaya konulmuştur.

- * Malî yönetim ve harcama öncesi kontrol süreçlerine ilişkin standartlar ve yöntemler Maliye Bakanlığınca,
- * İç denetime ilişkin standartlar ve yöntemler ise İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından belirlenir, geliştirilir ve uyumlaştırılır.

İlgili maddede iç denetime ilişkin standartlar ve yöntemler belirleme ve geliştirme konusunda İDKK’nın yetkili kılındığı belirtilmiştir.

İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programını düzenleme ve iç denetim birimlerini bu kapsamda değerlendirme görevi 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 67 nci maddesinin birinci fıkrasıyla İç Denetim Koordinasyon Kuruluna verilmiştir.

3. İç Kontrol ve İç Denetim

Sponsor Organizasyonlar Komitesi (COSO) tarafından 1992 yılında yayımlanan “İç Kontrol–Bütünleştirilmiş Yapı” (Internal Control–Integrated Framework) isimli raporda iç kontrol “ilgili kanunlara ve düzenlemelere uygun olma, güvenilir finansal raporlama, faaliyetlerin etkinliği ve yeterliliği olarak gruplandırılan hedeflere ulaşma hususunda

uygun güveni sağlamak amacıyla oluşturulmuş, işletmenin yönetim kurulu, yönetimi ve diğer personeli tarafından gerçekleştirilen bir süreçtir” şeklinde tanımlanmıştır (COSO, 2003; Uzay, 1999:9).

Büyük işletmelerde yeterli bir iç kontrol sisteminin karmaşıklığı ve iyi bir iç kontrol sisteminin yararlarının yöneticiler tarafından daha fazla kabul görmesi, iç kontrolün uzantısı bir kontrol aracı olarak iç denetimin gelişmesine yol açmıştır (Kepekçi, 1982:33).

IIA tarafından yapılan tanıma göre iç denetim: “işletmelerin faaliyetlerini geliştirerek katma değer yaratmak amacıyla oluşturulan bağımsız ve objektif bir danışmanlık ve denetim faaliyetidir. İç denetim aynı zamanda işletmelerin amaçlarına ulaşması için mevcut risk yönetimi, kontrol ve kurumsal yönetim fonksiyonlarını değerlendirerek, etkinliklerin artması için sistematik bir yaklaşım getirmeyi amaçlar” (Bou-Road, 2000:183; PWC, 2002:29; Uzay, 2003:209; Kamiloğlu, 2003:7).

İç denetim fonksiyonunun etkinliği için iç denetçiler ve denetim hizmetinin müşterileri (işletmeler), iç denetimin artı değer katan bir faaliyet olduğu noktasında aynı anlayışa sahip olmalı ve fonksiyonu sahiplenmelidirler (Flesher ve Zanzig, 2000:331).

Gross (2006) tarafından, iç denetçilerin kurumun gelişim sürecine katkı sağlayabilmesi için dikkat etmek durumunda olduğu bir dizi husus aşağıda belirtilmektedir:

- İç denetçi, kurum için katma değer yaratılmasına ilişkin sorumluluğunun bilincinde olmalıdır,
- İç denetçi bu sorumluluğunu nasıl yerine getireceğini yönetim kurulları ve denetim komitesine göstermek durumundadır,
- İç denetçiler, organizasyon içindeki kontroller üzerindeki öz değerlendirmelere ilişkin oturumlar düzenleyerek yönetimi bilgilendirme şansına sahip olmalıdır.

4. İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı (KGGP)

Uluslararası İç Denetim Enstitüsü (IIA) tarafından, iç denetim faaliyetlerine bir standart getirmek amacı ile Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları yayımlanmıştır. Standartlar “Nitelik Standartları” ve “Performans Standartları” olmak üzere iki kategoride toplanmıştır ve 1 Ocak 2011 tarihinden itibaren ülkemizde de uygulanmaktadır. Nitelik standartlarının son kısmı, (1300’lü kısım), Kalite Güvence Geliştirme Programına (KGGP) ayrılmıştır. Bu kısımda KGGP aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır (www.theiia.org/...Erişim Tarihi:10.06.2018):

1300 – Kalite Güvence ve Geliştirme Programı

1310 – Kalite Güvence ve Geliştirme Programının Gereklikleri

1311 – İç Değerlendirmeler

1312 – Dış Değerlendirmeler

1320 – Kalite Güvence ve Geliştirme Programı Hakkında Raporlama

1321 – “Uluslararası İç Denetim Meslekî Uygulama Standartlarına Uygundur” İbaresinin Kullanılması

1322 – Aykırılıkların Açıklanması

Bu başlıklar altında KGGP ile ilgili düzenlemelere yer verildikten sonra, performans standartlarına geçilmiştir. Uluslararası İç Denetim Standartları temel alınarak kamuda Kamu İç denetim rehberi ve KGGP hazırlanmıştır. Kamudaki KGGP, çalışmanın bundan sonraki kısmında detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

4.1. Kamuda İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı (KGGP)

Kamu İç Denetim Standartları ve Uluslararası İç Denetim Standartlarıncı gerekli kılınan kalite güvence çalışmalarına iç denetim yöneticilerinin vereceği önem ve bu öneme bağlı olarak yapacakları çalışmalar gerek iç denetim birimlerinin gelişmesine gerekse iç denetçilerin yaptıkları çalışmaların ürünü olan raporların kalitesini güvence altına alacaktır. Dolayısıyla Kalite Güvence ve Geliştirme Programının hazırlanmasından uygulanmasına kadar iç denetim yöneticilerinin kalite güvence çalışmalarında üstleneceği rol oldukça önem taşımaktadır (Aydın, 2013:24).

Kamu alanında iç denetim KGGP ile ilgili olarak, 5 Nisan 2016 tarihinde, Maliye Bakanlığı İç Denetim Koordinasyon Kurulu (İDKK) tarafından 29675 sayılı Resmî Gazete’de bir “Karar” yayımlanmıştır. Bu karar kamu kurumlarında KGGP ile ilgili takip edilecek usul ve esasları düzenlemiştir. Bu kararın yayımı ile birlikte 15.10.2011 tarihli ve 28085 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı” yürürlükten kaldırılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Kamu kurumlarındaki İç Denetim KGGP, 29675 sayılı 5 Nisan 2016 tarihli İDKK kararı çerçevesinde incelenmiştir.

Kamu idarelerinde yürütülmekte olan iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin artırılması ve geliştirilmesi modern yönetim ve denetim anlayışının bir gereğidir. Uluslararası standart ve uygulamalarda iç denetim faaliyetinin kalitesinin güvence altına alınması ve geliştirilmesine özellikle vurgu yapılmakta, bu amaçla geliştirilen Kalite Güvence ve Geliştirme Programları iç denetim faaliyetlerinin değer katma hedefine ulaşmasındaki önemli araçlardan biri olarak görülmektedir.

İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 4 üncü maddesinde Kalite Güvence ve Geliştirme Programı “İç denetim birimince ve İç Denetim Koordinasyon Kurulunca, ilgili kamu idaresinde yürütülen iç denetim faaliyetinin tüm yönleriyle değerlendirilmesi, Kamu İç Denetim Standartlarına ve etik kurallara uygunluğunun izlenmesi ve geliştirilmesine ilişkin program” olarak tanımlanmıştır. Bu Program, Kamu İç Denetim Sisteminin güçlendirilmesi, sistemin kalitesinin güvence altına alınması ve sürekli geliştirilmesi amacıyla düzenlenmiştir. Program ayrıca, iç denetim faaliyetinin verimliliğini ve etkinliğini değerlendirir ve geliştirme için fırsatları belirler.

Program, iç denetim birimleri bünyesinde yapılacak iç değerlendirmeler ile Kurul tarafından yapılacak veya yaptırılacak dış değerlendirmeleri kapsamakta ve bu değerlendirmelerin usul ve esaslarını belirlemektedir ve kamu kurumlarındaki üst

yöneticilerin, iç Denetim birim başkanlarının ve iç denetçilerin Programa uymaları zorunludur.

İç Denetim Koordinasyon Kurulunca hazırlanan İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı bir çerçeve niteliğindedir. Bundan sonraki görevler ise iç denetim birimini, mevzuata, denetim ve raporlama standartlarına ve Kurulun diğer düzenlemelerine uygun olarak yönetmek görev ve yetkisine sahip iç denetim birimi başkanlarına düşmektedir (Aydın, 2013:22).

Program, iç denetim birimleri bünyesinde yapılacak **iç değerlendirmeler** ile Kurul tarafından yapılacak veya yaptırılacak **dış değerlendirmeleri** kapsamakta ve bu değerlendirmelerin usul ve esaslarını belirlemektedir.

4.1.1. İç Değerlendirmeler

İç değerlendirmeler, iç denetimin tanımına, Standartlara, Meslek Ahlak Kurallarına ve iç denetim yönergesine uyumu sağlama ve kurum faaliyetlerine değer katmadaki etkinliği ve verimliliği ortaya koyma amaçlı yürütülen değerlendirmelerdir. İç denetim birim başkanları tarafından hazırlanacak KGGP'lerde iç değerlendirmelerin kapsamında; değerlendirmeyi yapacak kişilere ilişkin niteliklere, yürütülecek faaliyetlere, sonuçların raporlanması ve izlenmesine ilişkin usullere ve iç değerlendirmeye esas performans kriterlerine yer verilir. Birim başkanı, iç değerlendirme çalışmalarının sonuçlarını, gerekli eylem planları ile başarılı uygulamaları, değerlendirmeleri ve önerileri içerecek şekilde üst yönetici ve Kurula yılda en az bir defa yazılı olarak raporlamak zorundadır.

İç değerlendirmeler, iç denetim faaliyetinin performansının **Sürekli İzlenmesi** ve **Dönemsel Gözden Geçirme** olmak üzere birbiri ile ilişkili iki kısımdan oluşur.

Sürekli İzleme, iç denetim biriminde uygulanmakta olan süreçlerin, her bir denetim ve danışmanlık görevi düzeyinde kaliteyi sağlamak üzere etkin bir şekilde işlediğine dair güvence sağlamak üzere yürütülen faaliyetlerdir. Sürekli izleme faaliyetleri iç denetim faaliyetinin yönetilmesinde kullanılan süreçlerin ayrılmaz bir parçasıdır ve Başkan ve/veya görevlendireceği iç denetçiler tarafından yürütülür.

Sürekli izleme faaliyeti genel itibarıyla aşağıdaki hususları içermektedir:

- İç denetim görevlerinin planlanması ve gözetimi,
- Saha çalışmasından önce görev iş programının gözden geçirilmesi,
- İç denetim görevlerinin, iç denetim biriminin belirlediği politika ve prosedürler ile mevzuata uygun yürütülüp yürütülmediğinin, kontrol listesi ve İçDen Yazılımı ile izlenmesi,
- Denetlenen birimlerden ve diğer birimlerden geri bildirimler alınması,
- İlgili iç denetim görevlerinde yer almayan iç denetçi veya iç denetçiler tarafından çalışma kâğıtlarının düzenli olarak gözden geçirilmesi,
- Yürütülen faaliyetlerin performans kriterleri çerçevesinde analizi,
- Yürütülen faaliyetler sonucunda düzenlenen raporların Başkan tarafından gözden geçirilmesi.

Dnemselsel Gözden Geirmeler; iç denetimin tanımına, Standartlara, Meslek Ahlak Kurallarına ve iç denetim ynervesine uyumu sağlama ve kurum faaliyetlerine değer katmadaki *etkinliği ve verimliliği ortaya koyma amaçlı* yürütülen değerlendirmelerdir. Dnemselsel gözden geçirme faaliyetinin, *yılda en az bir kez* gerçekleştirilmesi zorunludur ve bu faaliyetin etkin bir Şekilde yürütülmesinden Başkan sorumludur. Bu değerlendirmeler; iç denetim birimi içerisinden Başkanın görevlendireceği kıdemli bir i denetçi veya varsa idare içinde iç denetim uygulamaları ve Standartlar konusunda yeterli mesleki tecrübeye sahip personel tarafından yürütülür. Ancak aynı i denetçi veya personel tarafından iki yıl st üste dönemselsel gözden geçirme faaliyeti yürütülmemesi esastır.

Yıllık iç denetim programlarının hazırlanması sırasında toplam denetim kaynağının *en az on iş günü* dönemselsel gözden geçirme faaliyetlerine ayrılmalıdır. Dnemselsel gözden geçirme yapan kişiler, değerlendirme sonuçlarına ilişkin Dnemselsel Gözden Geçirme Raporunu Başkana iletir. Başkanının, raporda yer alan her bir tespit ve öneri için yapılacak işlemi, sorumlu olacak kişiye ve uygulama takvimini içeren bir eylem planını hazırlayarak st yöneticinin onayına sunar. Başkanın, raporda yer alan tespit ve önerilere katılmaması halinde, katılmama gerekçeleri belgelendirilir ve varsa Başkanının uygun grdği alternatif düzeltici işlemlere eylem planında yer verilir. Dnemselsel gözden geçirme raporları ile eylem planının bir rneği bir ay içerisinde Kurula gönderilir. Ayrıca bu çalışmaların sonuçlarına, iç denetim birimleri tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporlarının ilgili bölümünde yer verilir. Dnemselsel gözden geçirmelerde, önceki i ve dış değerlendirmeler kapsamındaki eylemlerin hayata geçirilip geçirilmediği belirlenir ve ilerlemeye ilişkin tespitlere dönemselsel gözden geçirme raporunda yer verilir.

Sürekli izleme faaliyetinde; iç denetim faaliyetinin günlük gözetimi, gözden geçirilmesi ve llmesi gerçekleştirilmekte olup, iç denetim faaliyetini yönetmekte kullanılan rutin politika ve uygulamaların bir parçasıdır ve Etik Kurallara ve Standartlara uyumunu değerlendirmek için gerekli görülen süreçleri, araçları ve bilgileri kullanmaktadır. *Dnemselsel değerlendirmeler* ise, Etik Kurallara ve Standartlara uyumu takdir etme amaçlı yürütülen değerlendirmelerdir.

4.1.2. Dış Değerlendirmeler

Dış değerlendirmeler, iç denetim faaliyetlerinin; iç denetimin tanımına, Standartlara ve Meslek Ahlak Kurallarına uygunluğunun iyi uygulama örneklerini kullanma düzeyi ile etkinliğinin ve verimliliğinin belirlenmesi amağıyla yürütülen değerlendirmelerdir.

Dış değerlendirmeler, **“tam dış değerlendirme”** veya **“dönemselsel gözden geçirmenin doğrulanması”** Şeklinde gerçekleştirilebilir. Kurul, ilgili idarenin talebi üzerine, iç denetim faaliyetlerinin olgunluk düzeyi ve daha önce tam dış değerlendirme faaliyeti yürütülüp yürütülmediği konularını göz önüne alarak dış değerlendirmenin, dönemselsel gözden geçirmenin doğrulanması yöntemiyle gerçekleştirilmesine karar verebilir.

İç denetim faaliyetinin *en az 5 yılda bir* dış değerlendirmeye tabi tutulması esastır. Kurul, dış değerlendirme çalışmalarını planlarken aşağıdaki hususları da göz önünde bulundurur:

- ✓ İç denetim faaliyetinin yürütüldüğü idarenin bütçe büyüklüğü,
- ✓ İdarede iç denetim faaliyetlerine başlanma zamanı,
- ✓ İdarede görevli iç denetçi sayısı,
- ✓ Yürütülen faaliyetler ve düzenlenen raporlara ilişkin veriler,
- ✓ İdareden gelen dış değerlendirme talepleri,
- ✓ Varsa önceki dış değerlendirme sonuçları.

Dış değerlendirme çalışmaları, Kurul tarafından “Dış Değerlendirme Uzmanı” olarak yetkilendirilen kişiler tarafından oluşturulan Dış Değerlendirme Ekibi tarafından yürütülür. Dış değerlendirme uzmanının, değerlendirilen idareden bağımsız olması ve idareyle ya da idare personeliyle gerçek veya görünür bir çıkar çatışması içinde bulunmaması gerekir. Dış değerlendirme uzmanlarının eğitim, sertifikasyon ve görevlendirilmesine ilişkin usul ve esaslar Kurul tarafından belirlenir.

Dış değerlendirmeler, tam bir dış değerlendirme veya dönemsel gözden geçirmenin bağımsız bir ekip tarafından doğrulanması yoluyla gerçekleştirilebilir. Dış değerlendirici Etik Kurallara ve Standartlara uyuma ilişkin bir sonuca varmak zorundadır; bununla birlikte dış değerlendirme operasyonel ya da stratejik yorumları da içerebilir.

Dış değerlendirme ekibince, değerlendirmenin amacı, kapsamı, yöntemi, çalışma sonucunda ulaşılan tespit ve öneriler ile iç denetimin tanımına, Standartlara ve Meslek Ahlak Kurallarına uyum düzeyine ilişkin nihai görüşü içeren **Dış Değerlendirme Raporu**, Rehberde belirtilen esaslara uygun olarak, çalışmanın tamamlanmasını izleyen *10 iş günü* içerisinde oluşturulur ve Kurula sunulur. Raporla iç denetim faaliyetinin, Standartlara ve Meslek Ahlak Kurallarına uyum düzeyi aşağıdaki sınıflandırmaya ve Rehberde belirtilen esaslara uygun olarak oluşturulur:

- **GENEL OLARAK UYUMLU:** İç denetim faaliyetinin yapısı, politika ve prosedürleri ile bunlara ilişkin uygulamaların, Standartlar ve Meslek Ahlak Kuralları gerekliliklerini genel olarak karşıladığı anlamına gelir.
- **KISMEN UYUMLU:** İç denetim faaliyetinin yapısı, politika ve prosedürleri ile bunlara ilişkin uygulamalar, Standartlar ve Meslek Ahlak Kuralları gerekliliklerinden bazılarını karşılamamakla birlikte, bu durumun faaliyetin kabul edilebilir şekilde gerçekleştirilmesine engel olmadığı ve uyum yönünde iyi niyetli çabalar sarf edildiği anlamına gelir.
- **UYUMSUZ:** İç denetim faaliyetinin yapısı, politika ve prosedürleri ile bunlara ilişkin uygulamaların, Standartlar ve Meslek Ahlak Kuralları gerekliliklerinden haberdar olmadığı veya gerekliliklerinin çoğunu karşılamadığı, uyum yönünde bir çabanın bulunmadığı ve bu durumun faaliyetin kabul edilebilir şekilde gerçekleştirilmesine engel olduğu anlamına gelir.

Rapor, Kurul tarafından dış değerlendirmeye tabi tutulan idarenin üst yöneticisine gönderilir. Raporla yer alan tespit ve önerilere ilişkin yapılacak işlem, sorumlu olacak kişi ve uygulanma takvimini içeren bir eylem planı, üst yönetici tarafından en geç **bir ay içerisinde** Kurula iletilir. Eylem planında, öngörülecek uygulama takvimi bir yılı geçemez. Başkan tarafından bu rapor, bakanlıklar ve bağlı idarelerde Bakana da sunulur.

İç denetim birim başkanı raporlarında, iç ve dış değerlendirmelerini kapsayan kalite güvence ve geliştirme programı sonuçlarının desteklemesi şartıyla, iç denetim faaliyetlerinin Standartlara uygun olduğunu belirtebilir. Bu kapsamda dış değerlendirme sonucunda;

- İç denetim faaliyetinin “genel olarak uyumlu” olduğu belirlendiği takdirde, iç denetim birimleri, dönemsel gözden geçirme sonuçları da desteklediği sürece, bir sonraki dış değerlendirmeye kadar, “Kamu İç Denetim Standartlarına uygun olarak yapılmıştır” ifadesini kullanabilir.
- İç denetim faaliyetinin “kısmen uyumlu” veya “uyumsuz” olduğu belirlenirse, iç denetim birimi, dış değerlendirme sonucunda belirlenen eksikliklerin tam olarak düzeltildiği, dış değerlendirme sonuçları ile onaylanıncaya kadar, Standartlara uygun olduğu ifadesini kullanamaz. Bu durumda olan iç denetim birimleri; dönemsel gözden geçirme sonuçlarının uyumu ortaya koyması halinde, beş yıllık süreyi beklemeksizin tekrar dış değerlendirme talebinde bulunabilir.

İç denetim birim başkanı tarafından, yıllık faaliyet raporlarının ilgili bölümünde kalite güvence ve geliştirme programı sonuçlarına yer verilmelidir. İç denetim faaliyeti bahsedilen sonuçların alınması halinde Etik Kuralları ve Standartlarla uyumludur. Kalite güvence ve geliştirme programının sonuçları, iç ve dış değerlendirmelerin her ikisinin sonuçlarını kapsar. Bütün iç denetim faaliyetlerinin iç değerlendirme sonuçları olacaktır. En az beş yıl iç denetim faaliyetinin ardından dış değerlendirme sonuçları da yer alacaktır (IIA-Uluslararası İç Denetim Standartları, [www.theiia.org/...](http://www.theiia.org/)Erişim Tarihi:10.06.2018).

Özetlenecek olur ise KGGP süreci, “İç Değerlendirme” ve “Dış Değerlendirme” olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İç değerlendirmeler, iç denetim birim başkanı tarafından kurum içerisinde yetkilendirilmiş olan iç denetçiler tarafından yürütülmekte olup sürekli izleme ve yılda en az bir kez gerçekleştirilecek olan dönemsel gözden geçirme safhalarından oluşmaktadır. KGGP kapsamında bir de en az beş yılda bir gerçekleştirilmesi zorunlu olan ve İDKK tarafından yetkilendirilmiş olan kurum dışı iç denetçiler tarafından yürütülen Dış Değerlendirme aşaması vardır. Dış değerlendirme kapsamında iki seçenekten birisi uygulanmalıdır. Tam dış değerlendirme ya da dönemsel gözden geçirmenin doğrulanması süreçlerinden biri yürütülerek gerçekleştirilir.

5. Sonuç

Özel sektör açısından işletimlerin, kamu için ise kamu kurumlarının faaliyetlerine güvence sağlama, danışmanlık etme ve kuruma artı değer katma işlevlerinin yerine getirilmesinde iç denetim sürecinden faydalanılmaktadır. Bu denli önemli işlevler gören iç denetim süreci uluslararası iç denetim standartları çerçevesinde yürütülmektedir. Ülkemizde de kamu için Maliye Bakanlığı tarafından oluşturulmuş olan Kamu İç Denetim Standartları takip edilmektedir. Hem uluslararası iç denetim standartlarında

hem de kamu iç denetim standartlarında iç denetimde Kalite Güvence Geliştirme Programı(KGGP) ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. KGGP, iç denetim sürecinin kalitesinin ölçülmesi ve artırılması için getirilmiş olan programdır. Kamuda iç denetimde KGGP'nin yürütülmesindeki esasları ve ilkeleri belirlemeye İç denetim Koordinasyon Kurulu(İDKK) yetkili kılınmıştır. Bu çerçevede KGGP'nin uygulanması ile ilgili olarak 5 Nisan 2016 tarihli Resmi Gazete'de, İDKK tarafından 29675 sayılı bir "karar" yayımlanmıştır.

Bu düzenleme ile iç denetimde KGGP'nin yürütülmesinde, iç denetim birim başkanları kendi kurumları içerisinde yer alan iç denetçiler eli ile "iç değerlendirmeler" ve İDKK tarafından kurum dışından oluşturulmuş olan ekipler ile gerçekleştirilen "dış değerlendirmeler" öngörülmüştür. İç değerlendirmeler kapsamında iç denetim faaliyetleri üzerinde *sürekli izleme* veya yılda en az bir kez olmak üzere *dönemsel gözden geçirmeler* yapılmaktadır. Dış değerlendirme kapsamında ise en az beş yılda bir olmak üzere kurumun durumuna göre, *tam dış değerlendirme* veya *dönemsel gözden geçirmenin doğrulanması* seçeneklerinden biri uygulanmaktadır. Dış değerlendirme ekipleri tarafından ulaşılan dış değerlendirmelerin sonuçları dış değerlendirme raporları ile İDKK'ya sunulur.

İç denetim sürecinden beklenen faydaların elde edilmesi, sürecin etkinliğinin ve verimliliğinin sağlanabilmesi ve kuruma katma değer katılabilmesi için KGGP çok önemli bir işlev görmektedir. Bu programın etkin bir şekilde yürütülmesi için İç Denetim Koordinasyon Kurulu (İDKK) tarafından yapılan yerinde düzenlemeler ve yayımlanan rehberler vardır. KGGP sürecinin, İDKK tarafından yapılan düzenlemeler ve rehberler öncülüğünde yürütülmesinde iç denetim birim başkanlarına büyük görevler ve sorumluluklar düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Fatih. 2013. İç Denetim Birimi Yöneticilerinin Kalite Güvence ve Geliştirme Programındaki Rolü, Denetişim, Sayı:12, s.21-24.
- Bou-Road, Giselle (2000), "Internal auditors and a value-added approach: the new business regime", Managerial Auditing Journal, Vol.15,No.4, p.182-186.
- Coso, (2003), Internal Control-Integrated Framework Executive Summary, www.ciso.org/publications/executive_summary_integrated_framework.htm,Erişim Tarihi: 11.10.2003
- Flesher, Dale L. ve Jeffrey S. Zanzig (2000), "Management accountants Express a desire for change in the functioning of internal auditing", Managerial Auditing Journal, 15/7, s.331-337.
- Gross, J.A., (2006), —Control consciousness: internal auditors need to use their knowledge and experience to provide innovative methods of adding value!, The Internal Auditor, April.

- IIA (Institute of Internal Auditors) (2000), “Internal Auditing: Adding value across the board”, Corporate Brochure, IIA.
- IIA-International Internal Auditing Standards.
- Kamiloğlu, Sinem (2003), Merkez Bankalarında İç Denetim: Avrupa ve Amerika MB’lerinin İncelenmesi ve TCMB için bir Öneri, (Yayımlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi,) Ankara, Haziran.
- Kepekçi, Celal (1982), İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğini Sağlamada İç Denetimin Rolü. Eskişehir, İ.İ.B.A.
- İç Denetim KGGP ile İlgili Maliye Bakanlığı İDKK Kararı 5 Nisan 2016 Salı-Resmî Gazete-Sayı : 29675
- PwC (2004), “Şirketlerde İç Kontrol ve İç Denetim Fonksiyonu”, III. PwC Çözüm Ortaklığı Platformu, İstanbul, 22 Aralık 2004.
- Uzay, Şaban (2003), “Ç Denetimin Geleceği ve Yeni Eğilimler”, XXII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Muhasebe-Eğitimi: Eğilim ve Etkileşimler, 2125 Mayıs 2003, s.205-231.
- Uzay, Şaban (1999), İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma, SPK, Pelin, Ankara.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 25326 sayılı Resmi Gazete, Yayımlanma Tarihi: 24 Aralık 2003.
- <https://na.theiia.org/translations/PublicDocuments/IPPF-Standards-2017-Turkish.pdf>.E.T.:10.06.2018.

İktisadi ve İdari Bilimler Öğrencilerinin Ekonomi Okuryazarlık Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma

A Research on Economic Literacy Level of Faculty of Economic and Administrative Sciences Students

Ebru ÖZGÜR GÜLER¹
Dilek VEYSİKARANI²

ÖZ

Ekonomi okuryazarlığı, ekonomideki gelişmeleri takip edebilecek, bu gelişmelerin etkilerini inceleyip yorumlayabilecek, bireyleri daha akılcı ve katılımcı olmaya yöneltecek ve ekonomi politikalarının varlığını anlayabilmeyi sağlayabilecek yeteneğe sahip olabileceği şeklinde tanımlanmaktadır. Ekonomi açısından okuryazar olmayan ve ekonomik olayları yorumlayabilme yeteneğine sahip olmayan bireylerin, günümüzde hızla değişen ekonomik koşulların oluşturduğu sonuçlardan dolayı doğru kararlar alması zorlaşmaktadır. Günümüzde iyi bir ekonomi okuryazarı olmak, iyi bir vatandaş olmanın temel gereklerinden biridir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin ekonomi okuryazarlık düzeylerini belirlemek ve ekonomi okuryazarlıklarını daha üst seviyeye ulaştırmak için önerilerde bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Ekonometri, İktisat, İşletme, Maliye ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinde okuyan öğrencilerin ekonomi okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine “Ekonomi Okuryazarlık Testi” yüz yüze uygulanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, öğrencilerin finansal gelişmeleri takip etme sıklıkları arttıkça, ekonomi okuryazarlık skorlarının da yükseldiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Ekonomi Okuryazarlığı, Ekonomik Bilinç

ABSTRACT

Economic literacy is defined as following the developments in economy and analyzing and interpreting the these developments effects. It also enables individuals to be more rational and participatory and to understand the economic policies existence. In terms of economics, it is difficult for individuals are illiterate and unable to interpret economic events to make the right decisions due to the results of rapidly changing economic conditions. Today, being good economy literate is one of the basic requirements of being good citizen. In this study, it is aimed to determine the university students's economic literacy levels and to make suggestions about this. For this purpose, this study aim is to determine the economic literacy levels of the students studying in econometrics, economics, business administration, finance and political science and international relations departments of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Cukurova University. It is also aimed contribute to the related field. A questionnaire was applied to the third and fourth grade students for determining their demographic characteristics and the economy literacy test was applied face to face to determine the economic literacy level. The economic literacy test score increases if the frequency of following the economic and financial developments increases.

Keywords: Economics, Economic Literacy, Economic Consciousness

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 20.05.2019

Kabul tarihi: 10.12.2019

¹Başlıca yazar, Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, ozgurebru@cu.edu.tr
(ORCID: 0000-0002-1514-0474)

²Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi (Doktora Öğrencisi), İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, dveysikarani@cu.edu.tr
(ORCID: 0000-0001-8071-0720)

Giriş

Günümüzde, tüm ekonomik eylemler giderek daha önemli bir hal almaktadır. İnsanlar emeklilikleri için planlar yapmakta, rant kazanmak için yatırım yapmakta veya farklı ihtiyaçları için tasarruf etmektedir. Bu bağlamda, bahsedilen tüm bu eylemler için, ekonomik kararlar alabilmek için her bir bireyin asgari düzeyde mali bilgi ve becerisinin olması gerekmektedir. Çünkü bu ekonomik kararlar, ulusumuzun ekonomisinin gelecekteki devamlılığı için hayati öneme sahiptir.

Yaşadığımız dönemde iyi bir vatandaş olmanın temel gerekçeleri arasında iyi bir ekonomi bilgisine sahip olmak da yer almaktadır. Çünkü iyi bir ekonomi okuryazarı olan birey, üretici, tüketici, koruyucu ve yatırımcı kavramları için önemli olmaktadır. Ayrıca başarılı ekonomi eğitimi sayesinde ekonomi okuryazarı olan bireyin kıt kaynakları etkili bir biçimde değerlendirebileceği, sınırsız ihtiyaçlarını karşılarken daha tutarlı davranışlar sergileyebileceği ifade edilebilir. Böylelikle, literatürde yapılmış birçok çalışmanın gösterdiği gibi, eğitim yatırımları ile ekonomik büyümenin pozitif yönde ilişkileri olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Dilek vd., 2016: s.1866).

Ekonomi açısından okuryazar olmayan ve ekonomik olayları yorumlayabilme yeteneğine sahip olmayan bireylerin, günümüzde hızla değişen ekonomik koşulların oluşturduğu sonuçlardan dolayı doğru kararlar alması zorlaşmaktadır. Örnek vermek gerekirse, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizi sonrasında ABD’de mortgage kredi ile ev sahibi olanların büyük bir çoğunluğunun faizlerin artmasıyla birlikte ödeyecekleri ödeme miktarının da artacağını bilmedikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu sonuçtan yola çıkarak ekonomi okuryazarlık düzeyinin sadece gelişmekte olan ülkelerin sorunu olmadığı Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerin de sorunu olduğunu ifade edilmektedir (Mercan vd. 2012: s.110; The Economist, 2008).

Ekonomi okuryazarlığı kavramı literatürde çok sık finansal okuryazarlık ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Gerek ve Kurt, 2011: s.60). Finansal ekonomi, ekonomi biliminin alt kümesi olması nedeniyle çalışmamızda, ekonomi okuryazarlığı kavramı kullanılmıştır. Ekonomiyi bilmek, anlamak ve yorumlamak sadece ekonomistleri ilgilendiren bir bilim olmadığı varsayımından hareket ederek genel anlamda ekonomiden ne anlaşıldığı vurgulanmak istenmiştir.

North Central Regional Educational Laboratory (NCREL, 2003) raporunda, ekonomi okuryazarlık kavramı, ekonomik problemleri, alternatifleri, maliyetleri ve faydaları tanımlayabilme, ekonomik vakalarda işyerinde teşvikleri analiz etme, meydana gelen değişikliklerin sonuçlarını analiz etme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Oanea & Dornean’a göre (2012) ekonomi okuryazarlığına sahip olan bir birey; para, enflasyon, faiz oranı, kredi gibi ekonomik konular hakkında bilgi sahibi olarak bu bilgileri kendi yaşamında uygulama ve ekonomik olayların yaratacağı sonuçların farkında olma becerisine sahiptir.

Bireylerin ekonomik okuryazarlık düzeylerinin artması, finansal karar alma süreçlerinde rasyonel davranmalarını sağlar. Akılcı davranan bir birey aşırı borçlanmayı önleyebilir, finansal araçları daha verimli kullanabilir, kararlarında maliyet-fayda analizi yapabilir ve ekonomik kavramları anlayabilir ve tanımlayabilir (Yayar ve Karaca, 2017: s. 50).

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin ekonomi okuryazarlık düzeylerini belirleyip bununla ilgili arttırıcı önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışmada, bir devlet üniversitesinin dört yıllık eğitim veren iktisadi ve idari bilimler fakültesinde ekonometri, iktisat, işletme, maliye ve siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümlerinde okuyan öğrencilerin ekonomi okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesi ve ilgili alana katkı sağlanması hedeflenmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde ekonomi okuryazarlığı ve literatür çalışmaları dikkate alınacak, üçüncü bölümde ise araştırma sonucunda elde edilen bulgular analiz edilecektir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgulara ilişkin bazı önerilere yer verilecektir.

Ekonomi okuryazarlığı

Okuryazarlık olmaksızın, yani okuma yazma bilmeden, geçmişte verimli bir şekilde yaşamak ve çalışabilmek imkânsız olduğu için, günümüzde de ekonomi okuryazarı olmadan verimli bir şekilde yaşamak ve çalışmak çok zordur. Mevcut finansal araçların karmaşıklığı ve günlük hayatta gerekli olan finansal kararlar göz önüne alındığında, kredi kartı tekliflerinin karşılaştırılmasından, ödeme yöntemlerinin seçilmesine ve en iyi kredinin nasıl alınacağına kadar karar verilmesi durumları bireylerin finansal olarak okumayı ve yazmayı bilmesi gerekliliğini zorunlu kılmaktadır (Lusardi, 2008: s. 14).

Ekonomi okuryazarlığı, diğer birçok okuryazarlık alanı gibi, okuryazarlığın anlamında yaşanan değişimin sonucu olarak ortaya çıkmış bir kavram olarak değerlendirilebilir. 21. yüzyıl öğrencilerinin sahip olması gereken okuryazarlıklardan birisi olarak nitelenen ekonomi okuryazarlığı, sınırlı kaynakların kullanımı konusunda mantıklı kararlar alabilmek için temel ekonomi teorilerini bilmeyi ve uygulamayı içermektedir (Yıldırım ve Öztürk, 2017: s. 7).

Ekonomi okuryazarlığı, ekonomik gelişmeleri ve bu gelişmelerin etkilerini yorumlayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yaşadığımız ekonomik düzeni anlamamızı kolaylaştırmakta, bireylerin ekonomi politikalarının sınırlarının ve potansiyellerini daha iyi anlamlarını sağlayarak daha akılcı ve katılımcı olmalarını sağlamaktadır. (Gerek ve Kurt, 2011: s. 59). Tüketici ekonomi okuryazarlığının arttırılması, daha iyi karar alma yoluyla refahı iyileştirmek için bir kamu politikası hedefidir (Houlston, 2010: s. 298).

Literatürde yapılan çeşitli araştırmalar hem ekonomi öğrenebilme yeteneğinin kazanılmasına hem de ekonomi eğitiminin önemine vurgu yapmıştır. Bu konuda Buckles (1987), ekonomi eğitiminin öğrencilere eleştirel düşünmeyi ve tarih ve sosyal çalışmaları daha iyi anlamayı öğrettiğini, Walstad & Soper (1991) ise ekonomi eğitimi alan öğrencilerin toplumda yer alacakları çeşitli kimliklere göre (tüketici, üretici, işçi vb.) ekonomik rollerde nasıl davranmaları gerektiği bilincinde olduklarını vurgulamışlardır (Staubs, 2007: s. 8).

Rivlin (1999)'e göre ekonomi okuryazarlığı ekonomi dilinden ziyade ekonomik faaliyetleri ve ekonomi politikası kavramları ve dili hakkında temel bir çalışma bilgisidir. Ayrıca ekonomi bilimi, kolej ve üniversitelerde öğretilen akademik disiplini öne sürdüğünü ifade eder (Koshal vd., 2008: s. 44).

Staubs (2007), ekonomi terimini “karar verme bilimi” olarak ifade eder ve ekonomi eğitiminin amacını daha sorumlu ve etkin bir vatandaş olmayı sağlamak olarak görür. Öğrencilere, ekonomi disiplini oluşturan olgular, kavramlar ve varsayımlar hakkında bilgi almalarında yardımcı olmak yerine, ekonomiyi problemleri çözen bağımsız karar vericiler olarak kullanabilmelerini sağlama yeteneği elde etmelerine yardımcı olarak ulaşılabileceğini belirtmektedir. Bu amaç, öğrencileri önemli kişisel ve sosyal konularda uygun şekilde hareket ederken, dünyalarını anlamalarına ve gerçekçi kararlar almalarına yardımcı olmak için oluşturulmuştur (Staubs, 2007: s. 2). North Central Regional Educational Laboratory (NCREL) 2003 yılında yayınladığı rapora göre ekonomi okuryazarı olan bireyin sahip olması gereken özelliklerin şunlar olduğunu ifade etmiştir:

- Üretici, tüketici ve yatırımcı olarak kar ve maliyet ile kaynakların sınırlığını değerlendirerek daha bilinçli seçimler yapabilir.
- Her bir yöntemin kar ve zararını tartarak hizmetleri ve kazançları ayırarak değerlendirebilir.
- Bireylerin davranışlarını etkileyen ekonomik güdüleri tanımlayabilir.
- Rekabetin, ticari engellerin, kıtlık ve aşırılık ile üretici tüketici arasındaki etkileşimin fiyatlara nasıl yansıtıldığını anlayabilir.
- Kamu ve özel ekonomi kurumlarının rollerini tanımlayabilir.
- Gelirin temelleri ile dağılımının yanı sıra risk, yatırım, işsizlik, enflasyon, faiz oranlarını anlayabilir.
- Alternatif kamu politikalarının fayda ve zararlarını değerlendirerek tanımlayabilir.
- Girişimciliğin değerini ve ekonomideki küçük ve büyük ölçekli işletmelerin rollerini anlayabilir.

Metodoloji

Çalışmada, Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde, 4 yıllık eğitim veren Ekonometri, İktisat, İşletme, Maliye ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinde öğrenim görmekte olan üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine tesadüfi örnekleme yöntemiyle “Ekonomi Okuryazarlık Testi” uygulanmıştır. Ekonomi okuryazarlık düzeyini belirlemek amacıyla uygulanan bu testin yanı sıra öğrencilere; yaş, medeni durum, öğrenim gördükleri sınıf, ağırlıklı not ortalaması, anne ve babalarının eğitim durumu, barınma koşulları, gelir kaynakları, ekonomiyi takip etme sıklığı ve ekonomiyi takip ettikleri kaynaklar gibi bazı kişisel bilgileri de içeren sorular yönlendirilmiştir.

Literatürde ekonomi okuryazarlık seviyesini ölçmeye yönelik çeşitli ölçekler yer almaktadır (Gerek ve Kurt, 2011; Yıldırım ve Öztürk, 2017). Bu çalışmada, Ekonomi Eğitim Konseyi'nin (Council for Economic Education, CEE) K-12 öğrencilerinin ekonomi okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik olarak hazırladığı “Ekonomi Okuryazarlık” testi <https://www.councilforeconed.org/news-information/economic-literacy-quiz/> kullanılmıştır. 20 sorudan oluşan bu test Türkçe'ye çevrilerek ekonomi okuryazarı olan bir bireyin sahip olması gereken beceriler de göz önünde

bulundurularak 7 test maddesi daha eklenmiştir. Türkçe formu hazırlanan testin uzman görüşüne başvurularak oluşturulmuş 27 sorudan oluşan nihai hali örnekleme yer alan öğrencilere yöneltilmek üzere düzenlenmiştir.

Örneklem

Araştırma çalışma grubu 2017- 2018 eğitim ve öğretim yılında Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Ekonometri, İktisat, İşletme, Maliye ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde öğrenim gören öğrencilerinden oluşmaktadır. Toplam 375 öğrenciye uygulanan anket formu sonucunda, eksik ya da hatalı doldurulanlar çalışma dışı bırakılarak çalışma 336 adet anket formu ile değerlendirilmeye alınmıştır.

Araştırmanın bulguları

Çalışmanın analiz kısmında ilk olarak cevaplayıcılara ilişkin cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrencinin öğrenim gördüğü bölüm, sınıf, ağırlıklı not ortalaması, anne ve babanın eğitim durumu, gelir kaynağı, ikamet edilen yer, Dünya ve Türkiye'deki ekonomi haberlerini merak edip etmeme durumu ile ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı olmak üzere demografik özelliklerini yansıtan tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Frekans	Yüzde (%)
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	215	63,99
Erkek	121	36,01
<i>Yaş</i>		
20-22	197	58,63
23-25	130	38,69
26 ve üzeri	9	2,68
<i>Medeni durum</i>		
Bekar	334	99,40
Evli	2	0,60
<i>Bölüm</i>		
Ekonometri	73	21,73
İktisat	83	24,70
İşletme	99	29,46
Maliye	53	15,77
Siy. Bil. ve Ul. İlş.	28	8,33
<i>Sınıf</i>		
3. sınıf	227	67,56
4. sınıf	109	32,44
<i>Ağırlıklı not ortalaması</i>		
0,00-1,99	90	26,79
2,00-2,99	225	66,96
3,00-4,00	21	6,25
<i>Annenin eğitim durumu</i>		
İlkokul	169	50,30
Ortaokul	70	20,83
Lise	74	22,02
Üniversite	23	6,85
<i>Babanın eğitim durumu</i>		
İlkokul	104	30,95
Ortaokul	69	20,54
Lise	109	32,44
Üniversite	54	16,07
<i>Gelir kaynağı</i>		
Burs veya kredi	163	48,51
Aile yardımı	140	41,67
Bir işte çalışma	33	9,82
<i>İkamet edilen yer</i>		
Aile ile	203	60,42
Yurt	77	22,92
Akraba yanında	8	2,38
Öğrenci evinde	48	14,29

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubunun %63,99'unun kadın, %36,01'inin ise erkek öğrencilerden oluştuğu gözlenmektedir. %58,63'ü 20-22 yaş arasındaki yaş grubu ile en yüksek orana sahipken bunu %38,69 ile 23-25 yaş takip etmiştir. Geriye kalan %2,68'lik en küçük grup ise 3. ve 4. sınıf öğrencisi olmak için oldukça ileri bir yaş grubu olan 26 yaş ve üzeridir. Katılımcılar medeni durum açısından incelendiğinde %99,40'ının bekar, %0,60'lık çok düşük bir grubunun ise evli olduğu dikkate çekmektedir. Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere gelince; %21,73'ünün Ekonometri bölümü, %24,70'inin İktisat bölümü, %29,46'sının İşletme bölümü, %15,77'sinin Maliye bölümü ve %8,33'ünün Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğrencilerinden oluştuğu bulgusu ile karşılaşılmıştır. Bölümler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Aldıkları ekonomi ders sayısı arttıkça, ekonomi ile ilgili bilinç düzeylerinin de nispeten daha fazla olacağı düşünüldüğünden sadece 3. ve 4. sınıf öğrencilerine uygulanan ekonomi okur-yazarlık testine katılan öğrencilerin %67,56'sı 3. sınıfta iken %32,44'ü 4. sınıftadır. Akademik anlamdaki son bilgi olan ağırlıklı not ortalamalarına incelendiğinde ise %66,96 oranı ile en fazla öğrenci yoğunluğunun 2 ile 2,99 arasında bir ortalamaya sahip olduğu dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra %26,79 oranındaki öğrenciler 1,99 ortalamasının altına sahipken, %6,25 oranındaki öğrencide 3'ün üzerinde ortalamaya sahiptir.

Öğrencilerin ebeveynlerin eğitim durumları incelendiğinde; öğrencilerin annelerinin %50,30'unun ilkökul mezunu olduğu gözlenirken babalarının %32,44'ünün lise mezunu olduğu dikkat çekmiştir. Annelerin sadece %6,85'i ve babaların da %16,07'sinin üniversite mezunu olduğu elde edilen bulgularda görülmektedir. Öğrencilerin gelir kaynaklarında ise %48,51 ile burs ya da kredi, %41,67 ile de aile yardımı devreye girmiştir. Öğrencilerin %9,8'lik küçük bir bölümü herhangi bir işte çalışarak öğrenimlerine devam etmektedirler. Çalışmaya katılan öğrencilerin %60,42'si ailesinin yanında, %22,92'si yurttan, %14,29'u tek başına ya da arkadaşları ile öğrenci evinde ve geriye kalan %2,38'i de akrabasının yanında ikamet etmektedir.

Öğrencilere Dünya ve Türkiye'deki ekonomi haberleri merak etmedikleri sorulduğunda, %84,82'lik büyük bir kısmı 'evet' cevabını verirken, %15,18'i ise bu tür haberleri merak etmediklerini bildirmiştir. Son olarak öğrencilerin ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklıkları incelendiğinde ise %58,63'ü ekonomiyi hiç takip etmediklerini ifade ederken %38,69'u haftada birkaç kez takip ettiklerini belirtmiştir. Ekonomiyi her gün takip eden öğrencilerin oranı ise sadece %2,68'dir.

Demografik özellikleri ortaya koyan tanımsal istatistiklerin ardından, öğrenciler tarafından cevaplanan 27 soruluk 'Ekonomi Okuryazarlık Testi' sonuçları değerlendirilmiş ve yorumlama kolaylığı olması açısından verilen doğru cevaplar, 100 üzerinden puana çevrilmiştir. Böylelikle ekonomi okuryazarlık testini çözen ve değerlendirmeye alınan toplam 336 öğrencinin, test skorları ortalaması 68,99 olarak hesaplanmıştır.

Bu bulguların ardından, elde edilen ekonomi okuryazarlık test skorlarının cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf, öğrencinin ağırlıklı not ortalaması, Dünya ve Türkiye'deki ekonomi haberlerini merak edip etmeme durumu ile ekonomik ve finansal

gelişmeleri takip etme sıklıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı ortaya konmak istenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü üzere; cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf, öğrencinin ağırlıklı not ortalaması, Dünya ve Türkiye’deki ekonomi haberlerini merak edip etmeme durumu ile ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklıklarının, ekonomi okuryazarlık test skoru üzerindeki etkisi ANOVA testi ile incelenmiştir.

Tablo 2. İki Yönlü ANOVA Sonuçları

Kaynak	Kareler toplamı	S. D.	Ortalama kareler	F	p Değeri
Düzeltilmiş Model	8731,942 ^a	11	793,813	3,159	0,000
Ortak etkileşim terimi	396143,400	1	396143,400	1576,394	0,000
Cinsiyet	47,421	1	47,421	0,189	0,664
Bölüm	4629,539	4	1157,385	4,606	0,001
Sınıf	405,092	1	405,092	1,612	0,205
Ağırlıklı not ortalaması	209,570	2	104,785	0,417	0,659
Ekonomi haberlerini merak etme	322,065	1	322,065	1,282	0,258
Ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme	1859,503	2	929,751	3,700	0,026
Hata	80666,427	321	251,297		
Toplam	1685157,75	333			
Düzeltilmiş toplam	89398,370	332			

a: $R^2 = 0,098$ (Düzeltilmiş $R^2 = 0,067$)

Tablo 2’ye göre; cinsiyet, öğrencinin öğrenim gördüğü sınıf, ağırlıklı not ortalaması ve ekonomi haberlerini merak etme değişkenlerinin, ekonomi okuryazarlık test skoruna istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, öğrencinin öğrenim gördüğü bölüm ve ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı değişkenlerinin, ekonomi okuryazarlık test skorunda anlamlı farklılıklara neden olduğu dikkat çekmiştir.

İstatistiksel olarak anlamlı bulunan bu iki değişkene ilişkin tanımsal istatistikler ve ekonomi okuryazarlık test skorunda anlamlı bir fark yarattığı belirlenen “öğrencinin öğrenim gördüğü bölüm” ve “ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı” değişkenlerde farklılığın hangi gruptan kaynaklandığına ilişkin ikili karşılaştırmalar Tablo 3’de özetlenmiştir.

Tablo 3’de görüldüğü üzere, ekonomi okuryazarlık test skoru bakımından en yüksek ortalamaya sahip olan bölümler sırasıyla; siyaset bilimleri ve uluslararası ilişkiler, iktisat, ekonometri, işletme ve maliye olarak bulunmuştur. Standart sapmalar açısından karşılaştırma yapıldığında ise siyaset bilimleri ve uluslararası ilişkiler bölümünün en yüksek standart sapmaya dolayısıyla da en geniş güven aralığı bandına sahip olduğu dikkat çekmektedir. İşletme bölümüne ilişkin standart sapma ise en düşük olup, diğer bölümlerin yaklaşık olarak benzer standart sapmalara sahip oldukları söylenebilir.

Benzer şekilde, ekonomi okuryazarlık test skoru bakımından en yüksek ortalamaya sahip olan ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı, 74,121 ile ‘her gün’ dür. Bu ortalamayı 68,163 ortalama ile ‘haftada birkaç kez’ takip edenler ve 64,080 ortalama ile de ‘hiç’ takip etmeyenler izlemektedir. Standart sapmalar açısından da ‘haftada birkaç kez’ takip edenler en düşük sapma değerine sahiptir.

Tablo 3. Öğrenim Görülen Bölüm İle Ekonomik Ve Finansal Gelişmeleri Takip Etme Sıklığı İçin İkili Karşılaştırmalar

Değişken	Gruplar	Ort.	Std. Sap.	%95’lik Güven Aralığı	Anlamlı Farklar*
Öğrenim Görülen Bölüm	(1): Ekonometri	66,060	2,537	61,068-71,052	(1) < (5)
	(2): İktisat	69,050	2,498	64,136-73,964	(3) < (5)
	(3): İşletme	65,233	2,184	60,937-69,529	(4) < (5)
	(4): Maliye	64,256	2,742	58,861-69,651	
	(5): S. B. ve U. İ	79,340	3,377	72,696-85,983	
Gelişmeleri Takip Sıklığı	(1): Hiç	64,080	2,659	58,849-69,311	(1) < (2)
	(2): Haftada birkaç kez	68,163	1,913	64,399-71,926	(1) < (3)
	(3): Her gün	74,121	2,906	68,403-79,839	

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farkı gösterir.

Test istatistiği ve kritik değer ile verilecek kararın sonunda; bağımsız değişkenlerden sadece birinin veya her ikisinin, bağımlı değişken üzerinde farklılığa neden olduğu belirlenirse; Post Hoc testlerinden yararlanılarak farklılığın hangi grup veya gruplardan kaynaklandığı belirlenebilir (Güriş ve Astar,2014: s. 234).

Bilindiği üzere ikili karşılaştırmalarda kullanılan testlerden uygun olana karar verilirken, değişken gruplarının varyanslarının homojen olup olmadığı bilgisi dikkate alınır. İkili karşılaştırmalar testinde, her iki değişken bakımından, varyansların homojen olduğu bulgusuna ulaşılarak en sık kullanılan testlerden biri olan “Bonferonni” testi tercih edilmiştir.

Tablo 3’te ekonomi okuryazarlık test skorunda anlamlı bir fark yarattığı belirlenen öğrencinin öğrenim gördüğü bölüm değişkeni için istatistiksel farklılığın hangi bölüm ya da bölümlerden kaynaklandığının belirlendiği ikili karşılaştırma tablosuna yer verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde bölümler arasında Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü, Ekonometri, İşletme ve Maliye bölümü öğrencilerine nazaran daha yüksek ekonomi okuryazarlık test skoruna sahiptir. Fakat ekonomi okuryazarlık test skoru bakımından, İktisat bölümü öğrencileri ile Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğrencileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Yani, ekonomi okuryazarlık test skoru bakımından bu iki bölüm benzer özelliklere sahiptir denilebilir.

Benzer ikili karşılaştırmalar diğer anlamlı fark tespit edilen ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı değişkeni içinde yapılarak yine Tablo 3’de özetlenmiştir. Ekonomik ve finansal gelişmeleri ‘hiç’ takip etmeyenler ile ‘her gün’ takip edenler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Öte yandan ‘haftada birkaç kez’ takip edenlerin diğer iki kategoriye anlamlı bir etkisi gözlenmemiştir. Bu bulgular ışığında, ekonomi ve

finansal gelişmeleri takip etme sıklığı arttıkça, ekonomi okuryazarlık testi skorunun yükseldiği söylenebilir.

Sonuç

İnsanların günlük yaşamlarında sürekli olarak ilgilendikleri çeşitli konulardan biri de ekonominin ulaştığı boyut ve karmaşıklıktan dolayı herkes tarafından anlaşılmasının güçleşmesidir. Günümüzde yaşanan ekonomik olaylar ve gelişmeler bireylerin, ekonomi okuryazarı olmalarını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin ekonomik okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesi ile bazı demografik özelliklere göre anlamlı farklar bulunup bulunmadığı araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde yer alan Ekonometri, İktisat, İşletme, Maliye ve Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinde okuyan 3. ve 4. sınıf öğrencileri çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Tüm kademelerdeki öğrenciler yerine üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin seçilmesinin temel amacı, öğrencilerin aldıkları ekonomi derslerinin sayıca artarak, bu doğrultuda ekonomi bilinçlerinin daha da yüksek olacağını öngörülmesidir.

Çalışma evreninden rasgele ve gönüllülük esasına dayanarak seçilen 336 öğrencin %21,73'ü Ekonometri bölümü, %24,70'i İktisat bölümü, %29,46'si İşletme bölümü, %15,77'si Maliye bölümü ve %8,33'ü ise Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinin üçüncü veya dördüncü sınıflarında öğrenim görmektedir.

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin ekonomi okuryazarlıklarını araştırmaya yönelik yapılan bu çalışmada öğrencilere 27 sorudan oluşan bir test uygulanmış ve verdikleri doğru cevaplar doğrultusunda 100 puan üzerinden her biri için bir test skoru hesaplanmıştır. Böylece elde edilen ekonomi okuryazarlık test skorlarının cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf, öğrencinin ağırlıklı not ortalaması, Dünya ve Türkiye'deki ekonomi haberlerini merak edip etmeme durumu ile ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklıklarından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilenip etkilenmediğini belirleyebilmek amacıyla iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda cinsiyet, ağırlıklı not ortalaması, sınıf, ekonomi haberlerini merak etme değişkenlerinin ekonomik okuryazarlık skorunda anlamlı bir etki yaratmaması literatür ile benzetilmektedir (Dilek, 2016). Araştırmada kullanılan öğrencinin öğrenim gördüğü bölüm ve ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı değişkenlerinin öğrencilerin ekonomi okuryazarlık skorları üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular literatürü destekler niteliktedir (Mercan vd., 2012; Şantaş ve Demirgil, 2015).

İkili karşılaştırmalar yardımıyla anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığı incelenmiş ve öğrenim görülen bölümler arasında Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünün İktisat bölümü hariç diğer tüm bölümlerden daha yüksek ekonomi okuryazarlık test skoruna sahip olduğu gözlenmiştir. İktisat bölümü ile Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümü öğrencileri arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Benzer şekilde, ekonomi ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı

arttıkça, ekonomi okuryazarlık test skorunun da arttığı gözlenmiş, ‘haftada bir kaç kez’ takip etme sıklığının ise diğer gruplarla anlamlı bir farka neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizin yarınlarını oluşturacak olan üniversite öğrencilerinin, ekonomi okuryazarlık seviyelerinin yüksek olması büyük önem ifade etmektedir. Bu bağlamda, ekonomi okuryazarlık seviyesinin artırılması amacıyla kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılacak olan ekonomi okuryazarlığına yönelik program, eğitim, seminer ve derslere daha fazla ağırlık verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Buckles, S. (1987). What is-and isn't-economics education. *Theory into practice*, *Developing Economic Literacy*, 26(3), 163-169.
- Dilek, S., Küçük, O., ve Eleren, A. (2016). Kastamonu Üniversitesi öğrencilerinin ekonomi okuryazarlığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1865-1878.
- Gerek S., ve Kurt A. A. (2011). Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *Uludağ Journal Of Economy And Society*, 30(1), 59-73.
- Güriş, S. ve M. Astar (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. Genişletilmiş 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- Houlston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296- 316.
- Koshal, R. K., Gupta, A.K., Goyal, A., ve Choudhary, V.N. (2008). Assessing economic literacy of Indian MBA students. *American Journal of Business*, 23(2), 43-52.
- Lusardi, A. (2008). Financial literacy: An essential tool for informed consumer choice. *Joint Center for Housing Studies*, Harvard University.
- Mercan, N., Oyur, O., Altınay, A. ve Aksanyar, Y. (2012). Ekonomi okur yazarlığına yönelik ampirik bir araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1309-8020.
- North Central Regional Educational Laboratory and the Metiri Group-NCREL (2003). enGauge® 21st century skills: Literacy in the digital age. <http://pict.sdsu.edu/engauge21st.pdf>
- Oanea, D.C., ve Dornean, A. (2012). Defining and measuring financial literacy, new evidence from Romanian' students of the master finance. *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza. University of Iasi Economic Sciences*, 59 (2), 113-129.

- Rivlin, A. M. (1999). On economic literacy. Presented by the Vice Chair, *Board of Governors of the Federal Reserve System at the Economic Literacy Symposium*, 13 May. <https://www.minneapolisfed.org/publications/the-region/on-economic-literacy#>
- Staubs, M.O. (2007). Economics education: attitudes and practices of elementary and middle grade teacher candidates. Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements For The Degree of Doctor of Philosophy in The Department of Elementary Education in the Graduate School of The University of Alabama, Tuscaloosa, Alabama.
- Şantaş, F. Ve Demirgil, B. (2015). Ekonomi okuryazarlığı düzeyinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 48, Mart-Nisan.
- THE ECONOMIST (3 Nisan 2008). Financial literacy: Getting it right on the money
- Walstad, W., ve Soper, J. (1991). *Effective economic education in the schools*. Washington, DC: The Joint Council on Economic Education and the National Education Association.
- Yayar, R., ve Karaca, Ö. E. (2017). Economic literacy levels of public officers in Turkey. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*,11(1), 49-65.
- Yıldırım, G. ve Öztürk, C. (2017). An investigation of the views of field experts and teachers related to economic literacy and its education. *Erciyes Journal of Education*, 1(2), 1-22.

Menderes Dönemi İktisat Politikaları

Economic Policies of the Menderes Period

İzzettin ULUSOY¹

Öz

Seçmenin özgür iradesiyle yapılmış ilk seçim niteliği olan 1950 genel seçimlerde Adnan Menderes in başında bulunduğu Demokrat Parti'nin(DP) %52 oyla iktidara gelmesi, yakın dönem Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. DP iktidara gelince daha demokratik ve çoğulcu bir siyasi yapıyı oluşturmaya başladı. Bu oluşum, iktisat politikalarında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Demokrat Parti, liberal iktisat politikaları yoluyla hızlı büyümeyi hedefliyordu. Menderes döneminin başlangıcında kamunun ağırlıkta olduğu iktisat politikaları terk edilmiş bunun yerine, özel sektörün egemen olduğu iktisat politikaları hayata geçmiştir. Piyasaların rahatlaması için genişletici para ve maliye politikalarına önem verilmiştir. Yerli tarıma ve yerli maden hammaddesi üretim ve işlemesine dayalı ithal ikameci büyüme sürmüştür. İthalat ve ihracatta uygulanan katı kurallar kaldırılarak dış ticaret daha liberal hale getirilmiştir. Liberal dış ticaret politikaları, dış ticaretin gelişimine önemli katkı sağladı ancak, bu politikalar dış açıkları artırdı. Bu olumsuzlukları gören hükümet, dış açık sorununu çözmek için yabancı sermayeyi kurtarıcı olarak görmeye başladı. Yabancı sermayeden de umduğunu bulamayan Hükümet, çözüm için bu kez Merkez Bankası kaynaklarına yöneldi. Merkez bankası kaynaklarını kullanma, yüksek oranlı enflasyonist baskıyı beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, Menderes döneminin iktisat politikaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye, Demokrat Parti, İktisat Politikası, Liberal Ekonomi

ABSTRACT

Adnan Menderes's Democratic Party's (DP) coming to power with 52% of the votes in the 1950 general elections, which was the first choice of the electorate to be elected by the free will, was an important turning point in the recent Turkish political history. When the DP came to power, it began to form a more democratic and pluralistic political structure. This formation has been the beginning of a new era in economic policies. The Democratic Party aimed at rapid growth through liberal economic policies. At the beginning of the Menderes period, economic policies dominated by the public sector were abandoned and instead the economic policies dominated by the private sector were realized. Extensive monetary and fiscal policies are given importance for the relief of markets. Import substitution growth based on domestic agriculture and production and processing of domestic mineral raw materials has continued. Foreign trade is more liberalized by removing the strict rules applied in imports and exports. Liberal foreign trade policies made a significant contribution to the development of foreign trade, but these policies increased external deficits. The government regarded these problems, foreign capital began to see it as the savior to solve the problems external deficit. The government, which could not find hope in foreign capital, turned to the Central Bank resources for the solution. The use of central bank resources has led to severe inflationary pressures. In this study, economic policies of Menderes period will be examined.

Keywords: Foreign Capital, Democratic Party, Economic Policy, Liberal Economy

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 08.02.2019

Kabul tarihi: 11.12.2019

¹Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, iulusoy3144@gmail.com (ORCID:0000-0001-6464-7995)

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkelerin iktisat politikalarındaki öncelikler de değişmiştir. Nüfusu doyurmak ilk amaç haline gelmiş, savaşı en az hasarla atlattık için hükümetler, sert ve müdahaleci önlemlere başvurmuşlardır. 1946 da çok partili hayata geçişle birlikte iktisat politikalarında da yeni dönem başlamıştır. 1946'dan Demokrat Partinin (DP) yönetime geldiği 1950 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisince (CHP) uygulanan iktisat politikalarında gözle görülür gevşemeler görülmüştür.

Türkiye ekonomisinde 1950 - 1960 yılları, Demokrat Parti diğer bir adla Menderes Dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemin ekonomi politikalarının temelinde; devletin etkin olduğu ekonomi politikalarından liberal ekonomi politikalara geçiş, tarım sektörüne öncelik verme, özel sektör öncülüğünde sanayileşmeyi gerçekleştirme ve dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme vardır. 1950'de çok partili demokratik hayata geçiş, bunun yarattığı genel heyecan ve demokrasinin geniş halk kitleleri tarafından değerlendirilmesi, ekonomik sonuçları çok büyük olan değişmelere neden olmuştur. DP dönemi, hızlı büyüme amacının; devletin ekonomideki etkinliğini azaltarak, kamu yatırımlarının artırılarak ve özel teşebbüsün geliştirilerek yapılmak istendiği bir dönemdir. Kongar (1998,s.60)

Demokrat Parti ilke olarak, hızlı büyüme amacına ulaşmak için devletin ekonomideki etkinliğini sınırlamayı hedeflemiştir. Bu hedefe ulaşmak için kamu yatırımları artırılacak ve özel girişimi teşvik edilecekti. Menderes hükümeti, ABD ve Batı dünyası ile aynı safta yer alarak Marshall yardımı gibi dış yardımlar ve yabancı sermayeye öncelik veren ekonomi politikası uyguladı. DP nin ekonomik hedefleri bütçe politikasını şekillendirdi. Maliye politikası aracılığıyla ekonomide devletin etkinliğini azaltmak için yoğun çaba sarf edildi. Bu bağlamda, Cari harcamaları azaltıldı ve yatırım harcamalarında önemli artışlar salandı. Dönemin başında dış sermaye ve dış fonlara dayalı bir büyüme modeli hedeflenmişti. Ancak, yabancı kaynak bulmada yaşanan sıkıntılar ve gelen dış fonlar beklenenin çok altında kalmıştı. Bu olumsuz tablo karşısında devlet, sanayileşmede öncü rol almış ve fon ihtiyacını karşılamak için iç kaynaklara başvurdu. İç kaynaklar ise vergiler değil kısa vadeli Merkez Bankası kaynaklarıydı.

Bu çalışmanın temel konusunu, Menderes Dönemine ilişkin iktisat politikalarını etkileyen faktörler ve iktisat politikası uygulamaları oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle Demokrat parti iktidarı öncesi Türk Ekonomisinin genel yapısı irdelenecek, daha sonra, uygulanan iktisat politikaları ayrıntılarıyla incelenecektir.

1-Kavramsal Çerçeve

1.1-Politika-İktisat Politikası Tanımı

İktisat politikası; belirli sosyo-ekonomik hedeflere ulaşmak için belirli karar birimlerinin seçilmiş uygun araçlar kullanarak, ekonomik yapı ve ekonomik süreci, bir sistem içinde etkilemeyi, yönlendirmeyi, uygulamayı ve denetimi içeren bir süreçtir. İktisat politikası denildiğinde “hükümetin iktisat politikaları” anlaşılır.

Bu durumda hükümetler uyguladıkları iktisat politikalarıyla; kabul edilebilir bir büyüme hızı yakalamak, fiyat istikrarını sağlamak, istihdamı artırmak, gelir ve servet dağılımında eşitsizliği gidermek, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak ve ödemeler bilançosunda denge sağlamak gibi hedeflere ulaşmak amaçlamaktadır. (Yıldırım vd., 2003,s.28)

1.2-İktisat Politikasında Temel Amaçlar

İktisat politikasıyla hedeflenen amaçlar; ülkenin kalkınma seviyesi, benimsedikleri ekonomik sistem, dönem içindeki iktisadi gelişmeler vs. şeklindeki ölçütler temel alındığında farklılık gösterme veya uygulanacak politikaların öncelik sıraları değişmektedir. İktisat politikalarındaki temel amaçları aşağıdaki gibi sıralayabilir.

- Kararlı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme
- Düşük işsizlik veya tam istihdam
- İstikrarlı fiyatlar (düşük enflasyon)
- Dengeli bir ödemeler dengesi, döviz kurunda istikrar sağlama

1.3-İktisat Politikası alt dalları-Araçları

1.3.1- Para politikası: Bir ülke ekonomisinde merkez bankasının tedavüldeki para miktarını ve fiyatını belirlemeye yönelik politikalara denir.

1.3.2- Maliye politikası: Genel olarak, birçok devletin uyguladığı maliye politikasının amacı, toplam harcama seviyesini, toplam harcama bileşimini veya her ikisini de bir ekonomide hedeflemektir. Maliye politikasını etkilemenin en yaygın kullanılan iki yolu kamu harcama politikalarında veya kamu vergi politikalarında yapılan değişikliklerdir.

1.3.3-Gelirler politikası: İşsizlik artışına neden olmadan hükümetin ücret ve fiyatların belli bir düzeyin üstüne çıkmasını engellemeye yönelik uygulamaya koyduğu politikadır. Buradaki amaç, enflasyonu kontrol etmek ve gelirin yeniden dağılımıdır.

1.3.4- Dış ticaret politikası: Hükümetin dış ticareti özendirmek ya da belli sınırlar getirmek amacıyla uyguladığı politikalardır. Ancak dış ticaret politikası daha çok ticaretin sınırlandırılması amacıyla kullanılır. (Berber vd., 2010,s.176)

2- Demokrat Parti Öncesi Türk Ekonomisi

Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk, Cumhuriyetin devraldığı bütün olumsuzluklara karşı ve Lozan Antlaşması ile kazanılan siyasal bağımsızlığın elden gitmemesi için ekonomik bağımsızlığın da kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Bu görüşünü, 17 Şubat 1923 'te birincisi İzmir de yapılan İzmir İktisat Kongresi 'ni açış konuşmasında şöyle açıklıyordu: "Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir". İnan, (1972,s.42). Atatürk bu sözlerle ekonomik bağımsızlığın yeni Türkiye devleti için hayati bir öneme sahip olduğunu vurguluyordu. Atatürk önderliğinde yapılan bu kongre ile Türkiye, liberal ekonomik düzeni ilke ediniyor, özel girişimciliği koruma ve geliştirmeyi amaçlıyordu.(Avcıoğlu, 1982,s.364)

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra 1924 yılında Türkiye nin ilk ulusal ticari bankası olan İş Bankası kurulmuştur. 1925 yılında sanayiciye ucuz kredi sağlamak için Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Çiftçi kesimini zora sokan ve vergi gelirleri içinde %30 paya sahip olan Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Benzer şekilde 1927 yılındaki "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılarak sanayi sektöründeki yatırımlar teşvik edilmiştir. Cillov, (1970,ss.135-138)

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Bu gelişme sebebiyle 1923 'ten başlayan ekonomiyi libere etme amacı yerini, zorunlu olarak ekonomiyi devlet müdahalesine bırakmıştır. Türkiye ve Dünya ilkelerinin yüz yüze geldiği bu ağır ekonomik şartları yakından okuyan Atatürk ve hükümet, 1930 yılından başlayarak ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik şartlarlar çözecek bir dizi önlemleri hayata geçirdi. Diğer bir anlatımla ekonomi içinde devletin ağırlığı zaman içinde artmış, devletçiliğin gereği olan ekonomi yasa ve kuralları hakim olmuştur. Ergün, (1995,ss.256-257)

1931 yılından itibaren Merkez Bankasının kurulmasıyla milli ekonomi şoklara karşı dayanıklı hale getirilmiştir. Osmanlı Bankası ve azınlıkların milli yararlarına uymayan karar ve uygulamaları son bulmuştur. 1933' te ise Sümerbank'ın kurulması, devletçiliğin ulusal ekonomiyi taşıyıcı ve sürükleyici özelliğine bir model olması bakımından önemli olmuştur. Tokgöz, (2002,s.324)

Ekonomide devletçilik modelinin yoğun görüldüğü bu yıllarda dış ticaret ikili çıkarılara göre yürütülmüş, ithalata getirilen kısıtlamalar nedeniyle dış borçlarda denge sağlanarak Türk Lirasının değeri korunmuştur.

1935 de benimsenen devletçilik uygulamasının temel ilkeleri, o günkü tek siyasal yapı olan CHP'nin programında yer bulmuş, bu program doğrultusunda 1936 yılında I. Sanayi Planı sürerken Celal Bayar öncülüğünde Sanayi Kongresi toplanmış İkinci Sanayi Planı hazırlanmaya başlanmıştır. Ne yazık ki 1938 sonunda II. dünya savaşı belirtilerinin ortaya çalmasıyla bu plandan vazgeçilmiş, bunun yerine "İktisadi Savunma Planı" hayata geçirilmiştir. Savaş yıllarında nüfusun önemli bir kısmının askere alınmasıyla iç talepte artışlar görülmüş, artan talep üretimle karşılanamayınca oluşan karaborsa haksız kazanç edinenlerin sayısını artırmıştır. Piyasadaki karaborsayı kırmak için 1940 da olağanüstü hallerde Milli ekonomi ve savunmayı içeren hususlarda

hükümete geniş yetkiler sunan Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu önlemlere rağmen piyasadaki karborsa son bulmamış stokçuluk önlenemez boyuta çıkmıştır. Baytal, (2007,s.548)

Karborsacılıktan büyük kazanç elde eden kesimin serveti, karneyle ekmek alan geniş halk kitlesinin büyük tepkisine yol açtı. Bu tepkiyi gören CHP, 1942 de Varlık Vergisini yürürlüğe koyarak kamu gelirlerini arttırarak enflasyonla ve karborsayla savaşmayı amaçlıyordu. Gerçi ülkedeki zengin azınlıklar, bu verginin kendilerini hedef aldığını ileri sürseler de bu vergiyi, belli servet birikimine sahip olanların ödeyeceği açıktır. Aktar, (1996,s.106)

3-DP nin İktidar Serüveni

II. Dünya Savaşından sonra ekonomik güç ile siyasi güç arasında süren çatışma yeni bir nitelik kazandı. Çünkü hükümet, aykırı söylemlere rağmen 14 Haziran 1945 de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu nu çıkarıp derhal uygulamaya başladı. Bu durum başta Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaosmanoğlu gibi büyük toprak sahiplerinin büyük tepkisine neden oldu. Çıkarılan kanuna itiraz etmelerinin sebebi, özel ormanların ve elinde geniş arazi bulunduran ailelerin topraklarının bir bölümünün kamulaştırılmak istenmesidir.(Keyder vd., 1985,s.57)

Başlangıçta CHP'nin Toprak Reformuna karşı duran muhalefet hareketi, siyasal bir harekete dönüştü. 1945 yılında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, iktidara bir takrir(önerge) vermişler ve saha sonra Türk siyasi tarihinde “*Dörtlü Takrir*” olarak anılacak hareketi başlattılar. Sonrasında bu muhalif dörtlü grup, CHP'den ayrıldı ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdu.

DP, kuruluşunun başlangıcında, CHP'nin ilkelerinin simgesi olan "altı ok" a bağlılığını net bir şekilde ortaya koyması ayrıca, hükümetin izlediği ekonomi politikası olan devletçiliği, serbest girişimciliğe daha çok şans verileceği şeklinde yorumladı. DP Tüzük ve Programının 17. Maddesinde devletçilik ilkesi aşağıdaki gibi belirtiliyordu:

"Devletçiliği, ekonomik alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah düzeyini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlere girişmesi, gerekse teşvik ve yardım yolları ile özel teşebbüs ve sermayenin genel yararlarına en uygun şekilde ve hızla gelişmesinde görev alması anlamında anlıyoruz... Özel teşebbüs menfaatleri genel menfaatin te'lifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, ekonomik koşullarımızın çizdiği yoldur" denilerek katı devletçilik anlayışında değişiklik olabileceğine yeşil ışık yakmışlardır. İşte devletçiliğe farklı bir anlam yükleyen DP kurucuları, CHP hükümetini bir erken seçime zorlamış, 1946 da yapılan erken seçiminde 62 milletvekili kazanarak Meclise girmeyi başardılar. DP'nin kurulmasının hemen ardından partiye beklenenin üstünde bir ilgi olmuştur. Ardından DP, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde toplam oyların % 53 'ünü alarak iktidara geldi. Baytal, (2007,s.550)

Demokrat parti hükümetine Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD'den ilk yardımlar verilmeye başlanmış, alınan bu yardımlar sayesinde iktidarın ilk yıllarında ülke ekonomisinde önemli bir rahatlama sağlamıştır. Karakök, (2011,s.90)

4-Demokrat Parti Programının İktisadi Yapısı

Demokrat Parti parti programında, Cumhuriyet Halk Partisinin benimsediği cumhuriyet yönetimi ve laiklik benimsemiş, demokratik ilkelere oldukça uygun idare türünün cumhuriyet olduğu vurgulanmıştır. Temelde bu iki parti arasında temel farklılık iktisadi yaklaşımlarında yatmaktadır. Örneğin DP, CHP'den daha çok özel girişime ağırlık vermiştir. Çufalı, (2004, ss. 65-66) Parti programının birinci kısmında partinin temel ilkeleri olarak, hürriyetler ve iktisadi yapı bakımından liberalizm ve demokrasi gösterilmiştir. Takım, (2012,s.164)

Demokrat Parti; yürürlüğe koyduğu politikalarla ülkede ekonomik ve siyasi alanda yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. DP hükümetinin ana felsefesi ve siyasi görüşleri aşağıda özetlenmiştir. Özcan, (2014,s.263)

- Sanayileşmeyi özel sektör aracılığıyla yürütmek ve bu yönde devletin verimli çalışmayan iktisadi işletmelerinin özel sektöre devrini sağlayacak tedbirler almak,
- Gereksiz piyasalara müdahale etmemek,
- Dış ticarete devlet müdahalelerini enaza düşüren yeni bir sisteme geçmek ve dış ticareti daha serbest yapacak yapıya kavuşturmak.
- Ekonomik büyümenin temelini tarım sektörüne dayandırmak,
- Ülkedeki fakirlik ve geri kalmışlığa çözüm getirerek gelişmenin sağlanması.

Yukarıda sıralanan amaçlar yanında Menderes, 26 Mayıs 1954 tarihindeki konuşmasında şöyle demektedir: “Devlet bütçelerinin cari hizmetler ve sarfiyatında azami tasarrufla hareket edilecek, memleketin iktisadi gücüyle mütenasip denk ve dengeli bütçeler getirilecek, buna karşılık ekonomik kalkınmaya ve bir bütünlük halinde bireylerin üretim çabalarını ve faaliyetlerini desteklemek için sermaye yatırımlarına maksimum payın ayrılması sağlanacaktır.” Baytal, (2007,s.551)

DP bu amaçları gerçekleştirmek için ekonomide liberalleşme sürecini başlatmıştır. Bu çerçevede liberal politikaların hayata geçmesini tetikleyen bir dizi iç ve dış sebepler ortaya çıkmıştır.

İçsel Nedenler: 2. Dünya Savaşı süresince, ticari ve endüstriyel işletmeler legal ve illegal yollarla savaş öncesi döneme nispeten servetlerini önemli ölçüde artırdılar. Bu işletmeler, özel sektör önündeki duvarların kalkmasını ve kendilerine bazı taviz ve avantajların verilmesini istemişlerdir. Parasız, (2003,s.115)

Dışsal Nedenler: Batılı ülkeler safında olan Türkiye, 2. Dünya Savaşının bitiminden sonra batılı ülkelere teknik, askeri ve mali yardım almaya başlamıştır. Gelen

yardımlarla ekonomik kalkınma için gerekli kaynak sorunu çözülmüş, kalkınma için projeler üretilmiş ve projelerde istihdam edilecek insan gücü eğitilmiştir. Kalkınmanın dış yardımlarla finanse edilmesi nedeniyle halka ek vergi yükü getirilmemiştir.(Akalm, (2010,s.198)

5-Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikaları

Ekonomi ve siyasi açıdan liberalizm taraftarı olan Demokrat Parti'nin öncelikli hedefi hızlı büyümeydi. "İktisadi cihazlanmayı hızlandırmak, bütçede yatırımları genişletmek, özel sektörü hukuki ve fiili emniyet altına alacak tüm düzenlemeleri yapmak ve geliştirmek, yabancı sermayeden faydalanmak, üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak, mevcut sermayenin üretime akmasını sağlamak, böylece birey için uygun girişim ortamı oluşturmak" ekonomi politikasının öncelikli hedefleriydi. Coşar,(2005,s.31)

Menderes, dışarıdan kredi almayı, ülkeyi hızla kalkındırmada önemli bir araç olarak görüyordu. Yabancı krediye itiraz edenleri ağır şekilde eleştiriyordu. Menderes in yabancı kredi alma konusundaki dayanağı, kredi alarak kalkınma başarısı sağlayan diğer ülkeleri örnek göstermesiydi. Doğan, (1957,s.167)

Uluslararası kaynaklarla büyümeyi tercih eden DP, tarımda verimliliği artırma ve temel alt yapı yatırımlarını amaçlayan politikalara destek verdi. Uluslararası uygun ortam, DP nin bu amaçlarını hızla hayata geçirmesine ortam sağladı. ABD nin Marshall Planı içinde Türkiye'ye sunulan krediler tarımda makineleşmeyi artırmış, uygun iklim şartlarının yardımıyla da tarım sektöründe hızlı üretim artışları görülmüştür. Kara yollarının inşası nedeniyle de pazar ile üretim yerleri birbirine bağlandı. Kore Savaşı'nın sunduğu canlanmayla birlikte ihracatta ciddi artışlar sağlanmış, ithalat rejimine kolaylıklar getirilmiş, ekonomi hızlı bir büyüme eğilimine girmiştir. Dış ekonomiden beslenen hızlı kalkınma sürecinin ardından koşullar değişmeye başlayınca Toker, (1991,s.284), 1954 de Uluslararası Para Fonu, devalüasyon ve bir dizi öneri paketiyle Türkiye ye geldi fakat hükümet önerilere sıcak bakmadı. Doğan, (1980,ss.84-85)

1953'de liberal politikalarda başarılı olamayınca hükümet, kurtuluş reçetesi olarak sermayeyi gördü. Bulutoğlu,(1970,s.124) Bu süreci desteklemek için 1951 yılında Liberal Petrol Kanunu, 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartılarak yabancı sermaye önemli teşvikler verilmiştir. Ayrıca yabancı sermayenin kâr ve anapara transferindeki idari formaliteler azaltılmıştır. Bütün bu teşviklere rağmen Demokrat Parti iktidarında yabancı sermaye, ekonomik kalkınmada yeterli fon oluşturmadı. Teşviklere karşın ülkeye giren yabancı sermaye 1951-53 yıllarında 15 milyon, 1954 yılında 56.6 milyon, 1955 yılında 49.6 milyon, 1956 yılında 919 ve 1957 yılında 85.2 milyon Lira olmuştur. Ayrıca, ülkeye gelen yabancı sermayenin % 75'i ayni sermaye, % 25'i parasal sermaye şeklindeydi. Coşar, (2005,s.34) Kalkınmada yabancı sermayeyi ciddi finansal kaynak olarak kabul eden Demokrat Parti hükümetleri, bu kaynaktan umduğunu bulamayınca Merkez Bankası kaynaklarına yöneldi.

5.1-Para Politikası

Para politikası; ekonomik büyüme, istihdam artışı ve fiyat istikrarı gibi hedeflere ulaşabilmek için paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik alınan kararlara denir. Alınacak kararlarda sorumlu kuruluş merkez bankasıdır.

Türkiye de II. Dünya Savaşı yıllarında enflasyon tırmanışa geçmiş ancak, savaş bittikten sonra 1951 yılına kadar yüksek enflasyon görülmemiştir. Çünkü dönem boyunca para arzı enflasyonu tetiklememesi için istikrarlı tutulmuş, bütçe gelirlerini aşan kamu harcamalarına izin verilmeyerek bir anlamda denk bütçe uygulaması, izlenen maliye politikalarının temel felsefesi olmuştur.

Demokrat Partinin ekonomi politikasının ana eksenini, para arzını artırıp yatırımları finanse etmek için birincil kaynak para basma ve kredi politikaları oluşturur. 1950-1954 arasında üretim artışı devam ettiği için para arzındaki genişleme ekonomide bir sorun oluşturmamış ancak, ilerleyen yıllarda üretimde düşüşler yaşanınca para arzının düşürülemediği enflasyonlu dönemi geri getirmiştir. Diğer bir deyimle Demokrat Partinin uyguladığı iktisat politikasının tipik bir özelliği sayılan para arzını artırmak yoluyla dönem içinde başta tarım sektörü olmak üzere ekonomide canlanma görülse de piyasadaki para bolluğuna rağmen üretim kapasitesinde beklenen artışın sağlanamaması enflasyonu beslemekteydi. Eroğlu, (2003,s. 147)

Demokrat Parti programına göre izlenecek para politikası büyümeyi sağlamalı ve büyüme önündeki engelleri kaldırmalıdır. Programda enflasyonist bir ortama yol açmayan bir maliye politikası izlenecekti. Hükümet başlangıçta para politikasına mesafeli yaklaşmış ancak, beklediği yabancı kaynağı bulamayınca MB kaynaklarını kullanmayı tercih etmiştir.

Kredi darboğazı yaşayan hükümet, 1956 yılından itibaren tarımsal kredilere sınırlar getirdi. Enflasyona yol açan piyasadaki fazla parayı çekmek üzere Merkez Bankası kredi faiz oranlarını artırdı. Bankaların verdiği kredilere tavan getirildi. Milli Korunma Kanunu yürürlüğe girdi. 1957 yılında gerekli gördüğü mallar için Ticaret Bakanlığı'na fiyat tayin yetkisi verildi. 1958 de piyasalardaki karaborsa ve haksız kazancın önünü kesmek için demir, kömür ve Sümerbank ürünlerine yüksek zamlar yapıldı. Ancak alınan bu tedbirler yeterli olmadı ve hükümet, 1958 yılında Uluslararası ekonomik güçlerin ileri sürdüğü koşulları kabul eden ekonomik önlemler paketini yürürlüğe koydu.

Bu program temelde, dış ticaret dengesini istikrarlı hale getirmek, açık finansman politikasını terk etmek ve para arzını düşürmek gayesini taşıyordu. (Şahin, 2007: 126) Programa göre hükümet, 1956 da uygulamaya başladığı iç piyasadaki fiyat denetimlerini terk edecek ve banka kredilerine tavan getirecekti. Böylelikle verilecek kredilerin, kamu kesimi ve bankalar aracılığı ile dağılımı sağlanacaktı. Bu çerçevede Toprak Mahsulleri Ofisi'nin aldığı kredileri 1959 yılına kadar Merkez Bankasına geri ödeme şartı getirildi. Böylelikle kredi hacminde ortaya çıkan bu daralma, faiz oranlarını arttırmış, bunun sonucunda kredi faiz oranları da yükseldi. Kazgan, (2005,s.116)

Diğer yandan dolaşımdaki para miktarı; 1950 de 900 milyon lira, 1951 de 1048 milyon, 1952 de 1146 milyon, 1953 de 1333 milyon, 1954'te 1379 milyon TL'ye çıkmıştır. 1950-54 yıllarında para arzında artış olsa da üretim hacmindeki artışlar nedeniyle yüksek enflasyon görülmemiştir. Ancak sonraları, para arzında yaşanan sürekli artışlar karşısında reel gelirlerde aynı oranda artışların olmaması ve kalkınma harcamaları için ayrılan kaynağın azalması enflasyon artışını beraberinde getirmiştir. Dolaşımdaki para stoku 1954 yılına nispeten önemli artışlar göstererek 1955 de 1805 milyona, 1956 da 2322 milyona, 1957 de 2936, 1958 de 3052 milyon, 1959 da 3406 milyona yükselmiştir. Singer, (1971,s.335) Sonuç olarak 1950-1960 Menderes döneminde dolaşımdaki para miktarı 4 kat artmıştır. 1950 yılında 1275 milyon lira olan banka kredileri 1957 yılında 7787 milyon lirayı, 1960'da 9522 milyon lirayı bulmuştur. Shaw, (1977, s.408)

5.2- Maliye Politikası

Maliye politikasının hedefleri arasında ekonomik dalgalanmaları en aza indirmek, adil bir şekilde servet gelir dağılımını sağlamak amacıyla uygulanan politikalarlardır. Maliye politikası bu amaçlara ulaşmak amacıyla bazı araçları kullanabilmektedir. Maliye politikası araçlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Kamu harcamaları
- Kamu gelirleri
- Borçlanma
- Kamu Bütçesi

Ekonomide öngörülen iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşmada ekonomi üzerinde farklı etkileri olan maliye politikası araçları vardır. Maliye politikasının hedeflerine ulaşmada kullanabileceği en önemli araç; kamu harcama ve gelirlerinin miktar ve bileşimleri ile kamu harcama ve gelirindeki değişmelerin bütünüyle ilişkili olduğundan bütçe açığı veya bütçe fazlasıdır. Ataç, (1991,s.36)

5.2.1. Kamu Harcamalarının Yapısı

1950 sonrası yeni dönem, daha serbest iktisat politikası ve bu paralelde devletin ekonomi içindeki payının azaltılması hedefleniyordu. Ancak, birçok alanda serbest iktisat politikasına paralel önlemler alınsa da kamu giderlerinde önemli azalmalar yaşanmamıştır.

5.2.2. Kamu Gelirlerinin Yapısı

1950-1954 yıllarında tarım sektöründe makineleşmesinin hızlanması, ekilebilir alanların artması ve olumlu iklim şartlarının de etkisiyle tarımsal üretimdeki artışlara yol açmıştır. Bunun yanında ithalatın serbestleşmesi, Kore Savaşı'nın yarattığı canlılık ile Türk ürünlerine uluslararası piyasalarda olan talep artışı, altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi, dış kredilerde ve yardımlarda artış olması gibi nedenlerle ekonomide yaşanan bahar havası GSMH'da ciddi artışlara neden olmuştur.

1954 yılı sonlarına gelindiğinde dış ticarete yaşanan olumsuzluklar nedeniyle yaşanan dış açıklar, dış borçları geri ödemede yaşanan güçlükler ve enflasyonun artış trendine girmesi, hem GSMH yı hem de kamu gelirlerini olumsuz etkilemiştir. Özcan, (2014,s.269) Dolayısıyla 1954 yılı için denk bütçe öngörülmüş ise de 1954 de bütçe önemli oranda açık vermiştir. Bu bütçe açığının nedeni bütçe gelirlerin artırılmamış olmasıdır. Hükümet, gelir yetersizliğini dış kaynaklara başvurarak aşmayı düşünmüştü. Ancak, dış kaynak temin etmedeki sıkıntılar nedeniyle iç kaynaklara başvurulmuş ve bunun sonucunda 1955 yılı ile birlikte para arzında önemli artışlar olmuştur. Coşar, (2005,s.43)

Tablo 1: 1950-1960 Dönemi Gerçekleşen Genel Bütçe Göstergeleri (Milyon TL)

Yıllar	Harcamalar	Gelirler	Açık	Vergi Gelirleri
1950	1495.6	1448.8	-46.8	1242.1
1951	1626.3	1683.8	57.6	1271.5
1952	2302.3	2293.7	-9.1	1588.3
1953	2354.3	2337.0	-17.3	1853.3
1954	2637.7	2468.8	-168.9	2094.8
1955	3394.3	3288.7	-105.6	2481.7
1956	3577.4	3395.0	-182.2	2815.5
1957	4256.2	4060.0	-196.2	3271.4
1958	5087.2	4932.3	-154.9	3868.7
1959	6914.2	6572.3	-341.9	5376.2
1960	7128.6	6701.9	-426.7	5876.9

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995)

Tablo 1'e bakıldığında; yıllar itibariyle vergi gelirlerinde artış gözlenirken, bütçenin hemen her yıl açık verdiği görülmektedir.

Bütçe açıkları, iktidarın ilk yıllarda öngörülenlerden daha düşük olmuştur. Demokrat Parti iktidarı, bütçenin ilk kez onaylandığı 1954 yılında en fazla bütçe açığı vermiştir. 1956 ve 1957 yıllarında bütçedeki açıklar artmıştır. 1958 de alınan istikrar önlemleri nedeniyle bütçe açığı nispeten azalmış olsa da 1959 yılında tekrar artmıştır. Ahmad, (2015,s.156)

Etkili bir vergi yapısının kurulamamış olması bütçe açıklarının ana nedenidir. Kepenek ve Yentürk, (2005,s.109) Artan vergi kapasitesine rağmen siyasi kaygılarla vergi gelirleri artırılmadı. İktidarın ilk yıllarında para basarak bütçeye gelir sağlamaya çalıştılar. Vergi gelirleri ile kaynak sağlanacağını ileri sürseler de başaramadılar ve yabancı kaynaklara başvurdular.

5.2.3. Kamu Borçlarının Yapısı

5.2.3.1. İç Borç

Demokrat Parti, yatırım için gerekli finansmanı borçlanma yaparak sağlanacağını açıklamıştı. Borçlanma politikası olarak, borç bulma hızını düşürme ve bunun ardından dalgalı borçların azaltılmasına çözüm bulunacaktı. DP, (1954,s.336) Bu nedenle uzun süreli borçlanma, yalnızca yatırımlara finansman sağlamak amacıyla başvurulacak,

tahvil faizi ve ihraç fiyatları piyasa şartlarına göre ayarlanacaktı. Ayrıca borç tutarı ile ihraç edilecek tahvillerin ihraç zaman ve koşulları, sermaye piyasasının işleyişine engel olmayacak şekilde düzenlenmesi ve tahvillerin halka arzı gibi hedefler belirlenmişti.

1950 yılının başında devletçilik döneminden çok farklı olarak Türkiye’de iç ve dış borçların gelişiminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemin temel özellikleri; iç borçlanma yoluyla bütçe açıklarının finanse edilmesi ve altyapı yatırımlarının finansmanında ise dış kaynaklara başvurulması şeklindedir. İç piyasadan borç bulmada diğer bir önemli değişim ise KİT’lerine “hazine kefaletine haiz bono” çıkarma yetkisinin verilmesidir. Bu yolla KİT açıklarının kapatılması ve ihtiyaç duyduğu sermaye önemli oranda sağlanmıştır. 1956 yılı ile birlikte iç borç stokunda ciddi artışlar görülmeye başlanmıştır. Özcan, (2014,s.271) Menderes hükümetleri döneminde iç borç stokunun durumu aşağıda verilmiştir.

Tablo 2-1950-1959 Dönemi İç Borç Stoku

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
1767	1992	2054	2291	2436	2513	3392	3244	4285	1688

Kaynak: *İclal Çöğürçü*, Türkiye’nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2 (1): 93-104, 2012, s.95

Tablodan görüldüğü gibi 1950-1959 yılları arasında iç borç stokunda sürekli artış yaşanmıştır.

5.2.3.2. Dış borç

Cumhuriyetin ilanından 1950’li yılların ikinci yarısına kadar Türkiye’nin ciddi sayılabilecek dış borç sorunu olmamıştır. Bu yıllarda yürürlüğe giren liberal politikalarda tıkanmalar yaşanmış, ekonominin iç ve dış dengeleri bozulmuştur. Dönemin en büyük sorunu, iç tasarruf açığını kapatmak için gerekli dış borçların bulunamamasıdır.

Demokrat Parti döneminde, kamunun temel finansman yöntemi arasında dış borçlanma, normal kabul edilmiş ve dış borçlanma sürekli artmıştır. Üretim, dış borç bulunmadan yapılamaz hale geldiği için, dış borç bulma, istikrar için gerekli hale gelmiştir. 1950’lerin ortalarına gelindiğinde borcu borçla ödeme dönemi başlamış, yapılan borçlanmalardan geriye kalan az bir kısmıyla da ithalat yapılmıştır.

Bu dönem, Cumhuriyet kurulduğundan beri dış borçların en hızlı arttığı bir dönem olmuştur. Bu borçlar; enerji ve sulama gibi altyapı yatırımlarına, milli savunma giderlerini karşılamada, dış ticaret açıklarını kapatılmasında ve var olan dış borçların ertelenmesinde kullanılmıştır. Alınan dış borçların, alacaklıları, kullanım yerleri ve çeşitlerinde de artış olmuştur. Ayrıca, bu dönemde devlet borçlarının dışında, ithalat nedeniyle ödenemeyen borçları içeren "ariyere" diye nitelendirilen borçlar doğmuştur. Çünkü 1950’lerin başında dış ticaretin liberasyonu sayesinde ithalatçılar siparişlerini, mal bedelini TL. olarak Merkez Bankasına yatırarak getirebiliyorlardı. Ancak, daha sonra döviz rezervlerindeki azalma nedeniyle hükümetin 22.9.1952 tarihinden başlayarak döviz transferlerini fiilen durdurmasıyla, özel sektörün sipariş ettiği ithal malların

ödemeleri durmuş ve bu ertelenen ödemeler zamanla borç stoku artışına önemli katkı sağlamıştır. Yaşa,(1971,s.82)

Ayrıca, bu dönemin en çarpıcı ekonomik olayı, DP hükümetinin, dış borcu ödeyemez ve dış ticareti sürdürmez hale getirmesi sonucunda 1958'de "moratoryum" ilan edilmesidir. Dış borç ödemesinde yaşanan sıkıntılar ve makro düzeyde ekonomide yaşanan ciddi sorunlar (ABD, OECD ve IMF den oluşan uluslararası bir yapının direktifleri) nedeniyle hükümet, sunulan direktifleri doğrultusunda 4 Ağustos 1958 de Ekonomik İstikrar programını kabul edip uygulanmak zorunda bırakıldı. Önlemler içerisinde en dikkat çeken, TL nin %221 oranında (1\$ =9 TL) devalüe edilmesidir. Dönek, (1995,s.175) 1950-1960 döneminin dış borcu 1950 yılında 775 milyon TL. iken, 1960 yılında bu rakam 10 milyar 247 milyon TL'ye çıkmıştır. Yani, Türkiye nin dış borcunda 1950 yılına göre 13 kat bir artış olmuştur. Evgin,(2000,s.34)

5.3. Dış Ticaret Politikası

1950'li yılların ilk yarısında, dış ticarete serbestlik anlayışıyla gümrük kotalarında esnekliğe gidilmiştir. Bu esneklik bağlamında 1950-1952 döneminde toplam ithalatta % 65'lik kısmında serbestliğe gidilmiştir. 1953'e kadar devam eden bu uygulama, meydana gelen döviz darboğazı sebebiyle terk edilmiştir. Takım,(2012,s.173)

1953 yılı ile birlikte alınan önlemlerle ithalat, dönemin sonuna kadar devamlı düşmesine rağmen dış ticarete açık sürmüştür. İthal mallardaki talep artışı, döviz stoklarının erimesi ve ihracatta daralma yaşanması nedeniyle, 1950 yılı başında uygulanan dış ticarete liberalizasyon 1953'de terk edilmiştir. Bundan böyle kambiyo kontrolleriyle ithalatta kısıtlayıcı önlemler alınmaya başlamıştır. Şahinöz,(2001,s.307)

1953 yılına kadar, tarım sektörüne yönelik alınan iyileştirici tedbirler ulusal geliri artırdığından, bu dönemde ciddi iktisadi kriz baş göstermemiştir. 1953 den sonra olumsuz hava koşulları yüzünden tarımdaki üretim azalışı, tarımsal ürün ihracatını daraltmış, bu da döviz gelirlerinde düşme yarattığı için ithalata da kısıtlamalar getirilmiştir.

1956 yılı ile birlikte dış ticaret hacmindeki azalma nedeniyle yurtiçi ve yurtdışı fiyatlardaki büyük fark, TL'nin büyük oranda değerlenmesini beraberinde getirmiş ancak hükümet, uluslararası mali kurumların önerilerini dikkate almadığı gibi devalüasyona da olumlu bakmamıştır. Bu gelişme, yurtiçi ürün fiyatlarını, yurtdışındaki alıcılar lehine yükselterek ihracat düşüşüne neden olmuştur. Şahin, (2007,s.122) Dış ticaret açığında yaşanan sürekli artışlar yüzünden 1958 yılı ile birlikte bazı istikrar önlemleri alınmıştır. 1958 yılında, büyük oranlı bir devalüasyon yapılmış böylelikle ithalat, tarife ve miktar kısıtlamalarıyla denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

Bu kararların amaçları arasında, döviz karşısında TL nin değerini düşük tutma, ithalatın tekrar libere edilmesi, para arzında ve bütçe harcamalarında kısıntıya gidilmesi, seçici kredi uygulamasına gidilmesi ve KİT ürünlerine zam yapılması gibi sayılabilir. (Kepenek vd., 2005,s.123) Tablo 3 de dönemin dış ticaret verileri görülmektedir.

Tablo 3- Türkiye’de 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Verileri
(Cari Fiyatlarla Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1950	263	286	-23	92.2
1951	314	402	-88	78.1
1952	363	556	-193	65.3
1953	396	533	-137	74.4
1954	335	478	-143	70.0
1955	313	498	-185	63.0
1956	305	407	-102	74.9
1957	345	397	-52	86.9
1958	247	315	-68	78.5
1959	354	470	-116	75.3
1960	321	468	-147	68.5

Kaynak: Türkiye’de İhracatın Gelişimi, www.dtm.gov.tr/28.09.2015

Tablo 3’e bakıldığında ihracat, 1950 de 263 milyon dolar iken 1957 de 345 milyon dolara kadar çıkmıştır. Ancak bu rakam, iç piyasadaki fiyat artışlarına rağmen sabit kurda kararlılık gösterilmesi, tarımsal ilerlemenin durması ve destekleme politikalarının ihracatı azaltması gibi nedenlerle, 1958 de 247 milyon dolara gerilemiştir. İstikrar önlemleri sonrasında 354 milyon dolara rakamını gören ihracat, 1960 da düşme eğilimine girmiştir.

Yine tabloya göre ithalat tarımsal üretime bağlı olarak 1953 yılına kadar hızla artmış, bu yıldan sonra döviz darboğazına girilmesi nedeniyle azalmış, 1958 devalüasyonu ile ithalatın pahalılaşmasıyla en aza inmiştir. Aynı şekilde dış ticaret açığı da 1958 de en aza inmiş, ancak alınan dış yardımlarla daha sonra tekrar artış trendine girmiştir.

1958 istikrar tedbirlerinin etkisiyle dış kredilerin tekrar alınmaya başlamasıyla ithalattaki döviz bolluğu neticesinde ekonomide yeniden bayram havası yaşanmıştır. 1959’dan itibaren ithalata dayalı ihracatta da önemli artışlar yaşanmış ve dış ticaret hacmi tekrar genişleme göstermiştir. Ancak ithalattaki artış, ihracattaki artıştan daha çok olduğundan tabiatıyla dış ticaret açıklarında da artış görülmüştür.

6. SONUÇ

DP ifade ve uygulamalarının, Türk siyaseti, ekonomisi ve kültürel yapısındaki etkisi göz ardı edilemez. DP dönemine kadar içe kapalı, demokrasiyi sadece şeklen yaşayan ve geniş halk kitleleriyle bağı olmayan bir yönetim yapısı vardı. Bu dönemle birlikte dış açık, daha liberal ve halkıyla barışık bir yönetime geçiş olmuştur.

Demokrat parti, kırsal kesimde yaşayanların ekonomideki payını artırarak, bu kesimin yaşam düzeylerinde açık ara bir iyileştirme başarısı göstermiştir. Benzer şekilde kırsalda yaşayanları merkeze yaklaştırarak demokrasi kültürünün kökleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu döneme sosyolojik açıdan bakıldığında, dönemin siyaset ve toplum

ilişkilerinde önemli değişimler ve siyasi toplumsallaşmada yeni bir döneme gelindiği görülmektedir.

Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen ekonomide planlamanın yapılamaması, uzun süreli çıkarlar yerine kısa süreli çıkarların tercih edilmesi ve ekonomik olarak dışa bağımlı hale gelmenin başlangıcının bu dönemde olması, etkileri günümüze kadar devam eden bir kısır döngüyü de beraberinde getirmiştir.

1946'da çok partili hayata geçilmesiyle birlikte DP'nin 1950'de iktidara gelmesi, iktisat politikalarında önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerden en önemlisi, liberal ekonomi anlayışının ve özel teşebbüsün günümüz iktisat politikalarına ışık tutacak seviyede o dönemde temellerinin atılmış olmasıdır. Bu dönemin liberal anlayışı, sonraki hükümetlerin yönetim anlayışına yol gösterici olmuştur.

Demokrat Partinin iktidara gelişinden 1954 yılına kadar dış ticarete kapalı iktisat politikaları yerine, serbest dış ticarete dayalı ve dış piyasalara dönük bir kalkınma programı uygulanmıştır. Ancak, ithalattaki artışlar dış açıkları kronik hale getirmiş, ekonomide çarkların dönmesi dış yardım, kredi ve yabancı sermayenin gelişine bağımlı hale gelmiştir.

Sürekli artan dış açıkları kapatmak için dövize bağımlılığımız artmıştır. Bu dönemde her sene dış açık verilmesine karşın, ülkeye giren dış yardımlardaki artış, döviz azlığı şartlarının oluşumunu bir müddet engellese de bu engelleme, sonraki yıllarda ülkenin daha çok dövize bağımlı olmasına neden olmuştur.

1954 yılı ile birlikte ekonomik nedenlerle dış ticarete ve tarım sektöründe yaşanan sıkıntılar, tarım ve dış ticareti temelli sanayileşme politikası terk edilmiş bunun yerine, sanayileşmenin öncü olduğu korumacı, ithal ikamesine dayalı politikalar ön plana çıkmıştır. Türkiye bu dönemle birlikte, iç piyasada oluşan talepleri karşılamak için, tüketim mallarını üretecek düzeyde ithal ikameci bir sanayileşme sürecini başlatmıştır.

1958 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türkiye'ye yapılacak dış yardımların istenilen seviyede devam etmesini sağlamak için yeni bir istikrar programına ihtiyaç duyulduğunu önerisini sundu. Hükümet, alacağı dış yardımların son bulmasını istemediği için gelen öneriler çerçevesinde 1958 de istikrar programını hayata geçirdi. İstikrar Programıyla Türk Lirasının değeri düşürülmüş, dış ticaret rejiminde yeni düzenlemelere gidilmiş, para arzında kontrol sağlanmış ve KİT ürünlerine yüksek oranda zam yapılmıştır. Ancak 1958 yılında yapılan devalüasyon ve KİT ürünlerine yapılan zamlar enflasyonu artırmış, enflasyondaki artış 1959 yılında da sürmüştür.

Demokrat Parti hükümetleri denk bütçe sözü verdiler ancak yapamadılar. Önemli oranda bütçe açıkları vardı ve bu açıklar zamanla süregelen hale geldi. Bütçe disiplini ve düzenindeki bozulmalar ekonomik dengesizliği artırdı. Artan borçlara ve çekilen sıkıntılara karşın ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşamadı. Dönemin bütçe gelişmelerini baktığımızda, sıkı para politikası ve denk bütçe ısrarından vazgeçilmiştir. KİT ürünlerinde oluşan görev zararları bütçeden karşılanmıştır. Destek kapsamına giren tarımsal ürünlerde yüksek fiyat uygulaması ile KİT görev zararlarının birleşmesi

sonucunda bütçe açıklarında artış hızlanmıştır. Genişletici para politikası bu dönemin öne çıkan iktisat politikası aracı olmuştur.

Bu yıllarda, Merkez Bankası kaynaklarının çoğu kamunun finansman ihtiyacını karşılayama ayrıldığından, para politikasının etkinliğini zorlaştırmış, faiz mekanizması çalışmadığı için Merkez Bankasından beklenen para piyasasını regüle edici rolü sekteye uğramıştır. DP nin uyguladığı para ve maliye politikaları yeni teşekkül eden mali piyasaları olumsuz etkilemiştir. Bu isabetsiz uygulamalar, amaçlanan serbest piyasa yapısının işleyişini yavaşlatmış ve bu da ekonomide dengesizliğe yol açmıştır.

1950-1960 Menderes hükümetleri döneminde uygulanan ekonomi politikası neticesinde tarımsal alanda yaşanan hızlı makineleşme, ürün fiyatlarına kamu desteği ve yeni tarım alanlarının üretime katılmasıyla önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimle kırsalda yaşayanlar pazara açılmış ve bu da kentleşme sürecini başlatmıştır. Temel tüketim mallarının iç piyasadaki üretiminde özel sektör de rol aldı ve bunun sonucunda Milli gelirdede önemli artışlar gözlemlendi. Ancak, bu artıştan kamuya giden pay(vergi geliri) artmadı. Vergi konusunda yatay ve dikey adaleti sağlayacak düzenlemeler yapılmadı. Dış borçlanma ve emisyon uygulamaları kısa sürede etkisini göstererek enflasyonda artış, dış borçları ödemede yaşanan güçlükler ve düşük istihdamla karşılaşılan Menderes dönemi; iktisadi krizin, siyasi krize dönüşmesi nedeniyle askerlerin yönetime el koymasıyla son bulmuştur. Bu bağlamda, siyasi krizin, kısmen sert politikaları beraberinde getirmesi, dönemin özellikle ikinci yarısındaki ekonomi alanındaki sıkıntılar, etkili bir mali dengenin kurulamaması Demokrat Parti döneminin açmazları arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (2015), Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Hil Yayınları,5.Baskı, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul.

Akalın, Güneri (2010), Cumhuriyet Dönemi Ekonomi- Politik Tarihinin Liberal Yorumu, Orion Kitabevi, Ankara

Aktar, Ayhan (1996), "Varlık Vergisi ve İstanbul" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 71, 97-149

Ataç, Beyhan (1991), *Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Yayın No.86, İkinci Baskı, Eskişehir.

Avcıoğlu, Doğan (1982), Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın, Tekin Kitabevi, I.Kitap, İstanbul s. 360)

Baytal, Yaşar (2007), Demokrat Parti Dönemi ekonomi politikaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40,s.545-567

- Berber, Metin ve Barutçuoğlu, Ersan(2010), Makro İktisada Giriş, Derya kitabevi, Trabzon
- Bulutoğlu, Kenan (1970), *Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Çağlar, Keyder ve Pamuk, Şevket (1985), "Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler." *Yapıt, Sayı. 8* (1984-1985), 52-63.
- Cillov, Haluk (1970), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul
- Coşar, Nevin (2005), "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 60, Sayı 61.
- Çöğür, İclal (2012), Türkiye'nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*,2(1), 93-104
- Çufalı, Mustafa (2004), *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayıncılık, Ankara
- Demokrat Parti (1954), *Kalkınan Türkiye* Ankara).
- DPT (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara: DPT Yayınları.
- Doğan, Mustafa (1957), *Adnan Menderes Konuşmaları* Cilt: 1-2, Ekicigil Matbaası, İstanbul.
- Doğan, Yalçın (1980), *IMF Kışkacında Türkiye 1946-1980*, Ankara, Toplum Yayınevi.
- Dönek, Ekrem (1995), Türkiye'nin dış borç sorunu ve 1980 sonrası boyutları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt 50 sayı:1
- Ergün, İsmet (1995), "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İki binli Yıllara Bakış", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara, 255-268
- Eroğlu, Nadir (2003), "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, 29-31 Ekim, İstanbul.
- Evgin, Tülay (2000), "Dünden Bugüne Dış Borçlarımız", *Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Sayı: 26

- Güngör, Özcan (2014), Demokrat Parti Döneminde Maliye Politikası, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 12 sayı:2, 261-274
- Karakök, Tunay (2011), Menderes Dönemi'nde (1950 – 1960) Türkiye'de Eğitim, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Cilt/ 1, Sayı/ 2, 89-97
- Kazgan, Gülten (2005), *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2005), *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi,19.Baskı.
- Kongar, Emre (1998), 21. Yüzyılda Türkiye, 11.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Parasız, İlker (2003), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Şahin, Hüseyin (2007), *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim-Bugünkü Durum*, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 9. Baskı.
- Şahinöz, Ahmet (2001), *Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz*, Ankara, İmaj Yayınevi.
- Shaw, Standford ve Shaw Ezel (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey 1808-1975, Vol:2*, Cambridge, London.
- Singer, Morris (1971), “ The Economic Advance Of Turkey 1938-1960”, Turkish Economic Society Pub., İstanbul.
- Takım, Abdullah (2012), Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniv.SBF Dergisi, cilt 67, No:2, 157-187
- Tokgöz, Erdiç (2002), "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara
- Toker, Metin (1991), Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-57, Bilgi Kitabevi, Ankara
- Yaşa, Memduh (1971), Devlet Borçları, Sermet Matbaası, İstanbul
- Yaşa, Memduh (Edt.) (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Kemal ve Karaman, Doğan (2003), Makroekonomi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı, Yayın no: 145, Eskişehir

Döviz Kuru Oynaklığının Türkiye'deki Ticari Bankaların Performansı Üzerine Etkisi¹

The Effects of Exchange Rate Volatility on Performance of the Commercial Banks in Turkey

Nigar ALEV²
Ömer ÖZÇİÇEK³

Öz

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bankalar yurt dışından borçlanmakta ve bunu yurtiçine kredi olarak vermektedirler. Bu nedenle bankaların bilançolarında yabancı para cinsinden varlık ve yükümlülükler de olabilmektedir. Bu durum döviz kuru riskini de beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, 2003q1-2018q3 dönemi için, Türkiye Bankacılık Sisteminde faaliyette bulunan mevduat bankalarının karlılığı üzerinde döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının etkisini araştırmaktır. Çalışmada, analiz yöntemi olarak Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) ile Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen tahminciler kullanılmıştır. Analizlerden, reel döviz kurunun bankaların net faiz marjı, ortalama aktif karlılığı ve ortalama özkaynak karlılığı üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar ayrıca, döviz kuru oynaklığının ortalama özkaynak ve aktif karlılığı üzerinde etkide bulunmadığını, net faiz marjı üzerinde ise negatif bir etkide bulunduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevduat Bankaları, ROA, ROE, Döviz Kuru Oynaklığı, Driscoll Kraay

ABSTRACT

Especially in developing countries, banks borrow from abroad and give these funds as domestic loans. Therefore, assets and liabilities denominated in foreign currencies may be included in banks' balance sheets. This situation brings exchange rate risk. The aim of this study, for 2003q1-2018q3 period, to investigate the effect of exchange rate and exchange rate volatility on the profitability of deposit banks operating in Turkey Banking System. In the study, estimators developed by Arellano (1987), Froot (1989) and Rogers (1993) and Driscoll and Kraay (1998) were used as analysis methods. From the analysis, it is concluded that real exchange rate has a positive and statistically significant effect on banks' net interest margin, average asset profitability and average return on equity. The results also showed that exchange rate volatility did not affect average return on equity and return on assets, but had a negative effect on net interest margin.

Keywords: Deposit Banks, ROA, ROE, Exchange Rate Volatility, Driscoll Kraay

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 18.10.2019

Kabul tarihi: 12.12.2019

¹Bu çalışma, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında yapılmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

²Arş.Gör., Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat bölümü, nigaralev02@gmail.com, (ORCID: 0000-0002-0154-6211)

³Prof.Dr., Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat bölümü, ozcicek.omer@gmail.com, (ORCID: 0000-0001-5617-2360)

1.GİRİŞ

Ticari bankalar mevduat sahiplerinden aldıkları fonları yatırımcılara ulaştırmada aracılık rolü üstlenmektedirler. Aracılık fonksiyonlarının da ötesinde ticari bankaların finansal performansı ülke ekonomilerinin büyümesi ve gelişmesinde kritik öneme sahiptir. İyi bir finansal gelişme banka hissedarlarını yatırım yapma konusunda cesaretlendirmekte ve onları ödüllendirmektedir. Bu durum kredi mekanizmasını ve yatırımları teşvik ederek büyümeyi hızlandırabilmektedir.

Ülke ekonomilerinde bankaların aracılık hizmetlerinin sürdürülebilir olması ve hissedarlara makul ödül (kar) sağlayabilmek için bankaların karlı olması gerekebilmektedir. Bankaların, karlılıklarını arttırabilmeleri için operasyonel maliyetlerini karşılayabilecek geliri elde edebilmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan bankaların operasyonel maliyetlerini karşılayacak geliri elde edemediklerinde, yani zayıf bankacılık performansı sergilediklerinde, bu durum bankacılık başarısızlığına ve böylece ekonomik krizlere yol açabilecektir (Ongore ve Kusa, 2013).

Bankacılık literatürüne göre banka karlılığı farklı faktörlerin etkisi altında kalabilmektedir. Ticari bankaların karlılığı, bankalara özgü ve makroekonomik değişkenlere göre sınıflandırılabilen iç ve dış faktörlerden etkilenebilmektedirler (Ongore ve Kusa, 2013). Mikro faktörler, banka karlılığını etkileyen bireysel banka nitelikleridir ve bu faktörler temel olarak banka yönetimi ve bu yönetimin almış olduğu kararlardan etkilenebilmektedirler. Dışsal faktörler, banka yönetimi ve yönetimin aldığı kararların dışında sektör çapında veya ülke çapında geçerli olan ve banka karlılığını etkileyebilen faktörlerdir. Genelde bankaya özgü faktörler bankanın farklı operasyonel yönleri üzerine banka yönetiminin genel uygulamaları ile ilgili olurken, dışsal faktörler banka endüstrisi ve makroekonomik değişkenlerle ilgili olmaktadır.

Döviz kuru ve döviz kuru oynaklığı banka karlılığı üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkili olabilmektedir. Bu etki yabancı para cinsinden varlık ve yükümlülüklerin yapısı, bilanço dışı pozlama ve varlık bazlı olmayan hizmetleri etkilemek yoluyla ortaya çıkmaktadır (Martin ve Mauer, 2003). Varlık ve yükümlülükler yabancı para cinsinden faturalandığında, kur farkı gelir ve giderlerin muhasebeleştirilmesi yoluyla varlık ve yükümlülüklerin yerel para birimi cinsinden değerlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bankalar yabancı para birimi cinsinden yükümlülükleri için aynı miktarda döviz varlığı bulundurmazlarsa döviz kuru ve oynaklığı banka karlılığını doğrudan etkileyebilecektir. Döviz kurunun banka karlılığı üzerindeki dolaylı etkisi, kredilere olan talep, rekabetin boyutu ve bankacılık koşullarının diğer yönleri üzerindeki etkisi ile kanalize edilebilmektedir (Chamberlain vd., 1997).

Döviz kuru oynaklığının başta dış ticaret ve sermaye yatırımı olmak üzere makroekonomik değişkenler üzerinde ki etkisi birçok çalışmada incelenmiş ve genelde oynaklığın olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada bankalara özgü mikro değişkenlerin yanı sıra döviz kuru ve oynaklığı gibi makro değişkenlerin de Türkiye Bankacılık Sistemine dahil olan mevduat bankalarının performansı üzerindeki etkisi 2003q1-2018q3 dönemi için araştırılmak istenmiştir. Araştırma yöntemi olarak

panel regresyon yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar çalışmanın analiz kısmında değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR

Erken iktisat literatüründe belirsizliğin iktisadi aktiviteleri olumsuz etkileyebileceğini ileri süren düşünceler olduğu görülmektedir. Bu düşünceler özellikle yatırım üzerine yoğunlaşmıştır. Daha yakın zamanda yapılan kuramsal çalışmalar (Bernanke, 1983; Abel, 1983; Dixit ve Pindyck, 1994) belirsizliğin yatırımlar üzerindeki etkisini daha titiz bir şekilde çalışmışlardır. Tüketim üzerine yapılan kuramsal çalışmalardan Deaton, (1991) ve Carroll (1996) ise belirsizliğin olumsuz etkisinin olabileceğini göstermişlerdir. Bu çalışmalar iktisadi aktörlerin belirsizlik ortamında yanlış kararlar almamak için beklemeyi tercih edecekleri görüşünü öne sürmektedirler.

Yatırım ve tüketimin banka kredi ile ilişkisi göz önüne alındığında belirsizliğin banka performansı üzerinde etkisinin olabileceği düşünülebilir. Ayrıca bankaların kredi verme faaliyetleri bir tür yatırım olarak düşünüldüğünde yukarıda bahsedilen kuramlar çerçevesinde belirsizliğin kredi arzını azaltabileceği sonucu çıkabilmektedir. Ampirik bulgular da bu sonucu destekler niteliktedir. Örneğin Delis ve diğ. (2014), ABD bankacılık verilerine dayalı bulgulara göre, geleceğe dönük olumsuz beklentilerin arttığı dönemlerde kredi arzının azaldığı sonucuna varmışlardır. Buch ve diğ. (2015) ise 48 ülkeden oluşan bir örnekleme kullanarak belirsizliğin kredi arzını azaltabileceğini göstermişlerdir.

Yurtdışı işlemlerinde genellikle ABD doları ve Avro kullanılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de faaliyette bulunan bir şirket bir miktar döviz riski taşıyabilmektedir. Döviz kurundaki hareketler belirsizlik yaratabilmekte ve çoğu kez uluslararası ticaret, ödemeler dengesi ve genel ekonomik performans konularında önemli etkileri olabilmektedir (Nicita, 2013). Kur oynaklığının olası etkileri serbest döviz kuru sisteminin yaygınlaşmasıyla önem kazanmış önceleri sadece dış ticaret üzerine yoğunlaşan araştırmalar diğer konuları da kapsamaya başlamıştır. Fakat banka karlılığıyla ilgili teorik ve ampirik literatür konunun önemine rağmen tatmin edici bir görüş sunamamıştır.

Belirsizliğin finansal sektörü nasıl etkilediğine dair sınırlı sayıda ampirik çalışma mevcuttur. Kasman ve diğ. (2011) tarafından yapılan çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören Türk bankalarının hisse senedi getirileri üzerinde faiz oranı ve döviz kuru oynaklığının etkisi araştırılmak istenmiştir. Analiz yöntemi olarak panel OLS ve GARCH tahmin modelleri kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, faiz oranı ve döviz kuru oynaklığının bankaların hisse getirisi üzerinde olumsuz ve önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye Bankacılık Sektörü üzerine yapılan bir başka çalışma da (Ayaydın ve Karakaya (2014)), karlılığı (ROA, ROE, NIM) etkileyen faktörler incelenmiştir. Söz konusu çalışmada belirsizlik ölçüsü kullanılmamış ancak diğer mikro ve makro değişkenler açısından bu çalışma ile benzerlik göstermektedir. Sistem GMM tahmincisi sonuçlarına göre iktisadi büyüme, enflasyon,

rekabet ortamının, geri dönmeyen kredi oranı ve yabancı sahiplilik oranlarında meydana gelen artışların karlılığı azalttığı bulunmuştur.

Babazadeh ve Farrokhnejad (2012), İran Bankacılık Sisteminde faaliyette bulunan ticari bankaların karlılığı ve bankacılık işlemleri üzerinde döviz kurunda meydana gelen değişmelerin etkisi 2006-2010 dönemi için araştırmayı hedeflemişlerdir. Döviz kurunda yaşanılacak bir birimlik artışın gerek kısa vadede ve gerekse uzun vadede döviz cinsinden banka karını arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kısa dönemde döviz pozisyonlarında meydana gelen bir birimlik artışın döviz cinsinden banka karlılığını 25.4 birim arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Taiwo ve Adesola (2013), çalışmalarında Nijerya ekonomisi için bankaların performansları üzerinde döviz kuru oynaklığının etkisini 1970-2005 dönemini serbest ticaret öncesi, serbest ticaret sonrası ve her ikisinin kombinasyonu şeklinde üç döneme ayırarak incelemişlerdir. Nominal döviz kurunda yıldan yıla meydana gelen değişimler döviz kuru oynaklığı şeklinde hesap edilip modele dahil edilmiştir. Analiz yöntemi olarak sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, banka performansını ölçen sermaye mevduat oranı üzerinde döviz kuru oynaklığının anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Ancak, toplam avanslar içinde kredi kaybı oranı üzerinde döviz kuru oynaklığının sadece serbest ticaret öncesi dönemde negatif ve istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Osuagwu (2014), çalışmasında Nijerya Bankacılık Sektörünün toplam varlıklarının %60'dan fazlasını oluşturan seçilmiş bankaların panel verileri kullanılarak bankaya özgü değişkenler, sektörel değişkenler ve makroekonomik değişkenlerin ışığında banka karlılığının belirleyicileri araştırılmıştır. 1980-2010 dönemine ait aylık dengesiz panel veriler kullanılarak panel sabit etkiler ve panel rassal etkiler tahmin yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Banka karlılığı üzerinde döviz kurunun negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Nijerya Bankacılık Sektörü üzerine yapılmış olan diğer bir çalışmada (Osundina ve diğ. (2016)), 2005 ve 2014 yılları arasındaki on yıllık dönemi kapsayan süreç içerisinde, döviz kuru dalgalanmalarının bankaların performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Tahmin yöntemi olarak rassal etkiler modeli seçilmiştir. Analizlerden, döviz kurundaki dalgalanmaların ve banka büyüklüğünün ortalama aktif karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca oynaklığın kredi-mevduat oranı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, fakat banka büyüklüğünün bu oran üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

He ve diğ. (2014) çalışmalarında, döviz kuru dalgalanmalarının ABD merkezli ticari bankaların karlılığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 1978-2008 dönemini kapsayan örneklem, 22 büyük bankanın dengeli panel verilerinden oluşmaktadır. Gerçekleştirilen analizlerden elde edilen sonuçlar, uluslararası para sepetine göre oluşturulan Dolar kuru endeksleri ve ABD Dolar kurunda yaşanan değişmelerin ABD merkezli bankaların kazançları ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Getachew (2016), çalışmasında Etiyopya'daki ticari bankaların 2000-2014 dönemine ait dengeli panel veri seti ile döviz kurunun karlılığa etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Banka karlılığının göstergesi olarak ortalama özkaynak karlılığının (ROE) alındığı modelin analiz edilmesinden elde edilen sonuçlar, karlılık ile GSYİH'nin pozitif bir

ilişkiye sahip olduğunu ancak döviz kuru ile negatif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Banka karlılığının göstergesi olarak kredi büyüme oranının alındığı modelin analizinden elde edilen sonuçlar ise döviz kurunun banka karlılığıyla olan olumsuz ilişkisinin aksine, banka kredisi büyümesi ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir.

Hajilee ve Chen (2019), çalışmalarında 1980-2011 döneminde 16 gelişmekte olan ülkenin bankacılık sektörü gelişimi ile döviz kuru oynaklığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada analizi yöntemi olarak Pesaran ve diğ. (2001) tarafından geliştirilen ve değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişkisinin incelenmesine olanak sağlayan eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları döviz kuru belirsizliğinin bankacılık sektörünün gelişimi ve böylece finansal piyasa gelişimini engelleyebileceğini göstermiştir. Son olarak Baum ve diğ. (2018), çalışmalarında enflasyona dayalı olarak hesaplanan belirsizlik ölçütü kullanılarak, belirsizliğin bankacılık performansını nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 89 ülkeden oluşan örneklem kullanılarak panel sabit etkiler modeli tahmincisi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarından enflasyona dayalı belirsizliğin kredi arzını ve banka karlılığını (ROE) azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Görüldüğü gibi döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının banka karlılığı üzerindeki etkisinin ne olacağı konusunda literatürde net bir yargıya ulaşılamamaktadır. Bazı çalışmalar (Ör: Babazadeh ve Farrokhnejad, 2012) döviz kuru ve oynaklığının banka karlılığını olumlu etkilediğini; bazıları (Ör: Osundina ve diğ., 2016) olumsuz etkilediğini; bazı çalışmalar (Ör: Taiwo ve Adesola, 2013) ise döviz kuru ve oynaklığının banka karlılığı üzerinde hiçbir anlamlı etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının banka karlılığı üzerindeki etkisinin ne olacağı konusunda net bir beklentimiz bulunmamaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye Bankacılık Sisteminde faaliyette bulunan mevduat bankalarının performansı üzerinde döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının etkisi incelenecektir. Bu amaçla öncelikle mevduat bankalarının bilançolarından elde edilen veriler ile bankaların performansını etkileyebileceği düşünülen bazı makroekonomik değişkenlere ait verilerin birleştirilmesiyle panel veri grubu oluşturulmuştur. 2018 yılı itibari ile Türkiye'de faaliyet gösteren ve mevduat kabul eden ticari bankaların sayısı 32 adettir. Ancak bu bankaların tamamı örnekleme dahil edilmemiştir. Kuruluş tarihi yeterince eski olmayan bankalar ve yurtiçi şube sayısı 1 olan bankalar dikkate alınmamıştır. Örneklemedeki en küçük bankanın şube sayısı ise 7'dir. Bu şekilde oluşturulan bankalar örnekleme Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Analize Dahil Edilen Bankalar

No	Bankalar	No	Bankalar
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	12	Şekerbank T.A.Ş.
2	Türkiye İş Bankası A.Ş.	13	HSBC Bank A.Ş.
3	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	14	Fibabanka A.Ş.
4	Akbank T.A.Ş.	15	Alternatifbank A.Ş.
5	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	16	Burgan Bank A.Ş.
6	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	17	Anadolubank A.Ş.
7	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	18	ICBC Turkey Bank A.Ş.
8	Finans Bank A.Ş.	19	Turkland Bank A.Ş.
9	Denizbank A.Ş.	20	Turkish Bank A.Ş.
10	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	21	Citibank A.Ş.
11	ING Bank A.Ş.	22	Arap Türk Bankası A.Ş.

Kaynak: TBB, www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59, 2018

Modellerdeki bağımlı değişkenler olan aktif karlılığı (ROA) ortalama özkaynak karlılığı (ROE) net faiz marjı (NIM) yaygın şekilde bankacılıkta performans ölçüleri olarak kullanılmışlardır. Bağımsız değişkenleri ise, Taşkın (2011) ile Getachew (2016)'in çalışmasında kullanmış olduğu ve banka büyüklüğünün göstergesi olarak alınan toplam aktiflerin doğal logaritması; Değer ve Anbar (2011)'in çalışmasında kullanmış olduğu ve bankaların likit aktiflerinin kısa vadeli yükümlülüklerine oranını gösteren likidite değişkeni; Babazadeh ve Farrokhnejad (2012)'in çalışmasında kullanmış olduğu ve bankaların döviz pozisyonlarını gösteren açık pozisyon değişkeni; He ve diğ. (2014)'nin çalışmasında kullanmış olduğu bankaların yabancı kaynaklarını gösteren ve yabancı para cinsinden aktiflerin yerli para cinsinden aktiflerine oranını şeklinde ifade yabancı kaynak değişkeni; Değer ve Anbar (2011)'in çalışmasında bankaların verimliliğini ölçen ve faiz dışı gelirlerin toplam aktiflere oranı biçiminde ifade edilen verimlilik-etkililik değişkeni; Reis ve diğ. (2016)'nin çalışmalarında kullanmış olduğu ve bankaların toplam borçlarının toplam aktiflerine oranı şeklinde ifade edilen kaldıraç oranı; Pan ve Pan (2014)'in çalışmasında kullandığı enflasyon oranı; Kanwal ve Nadeem (2013)'in çalışmasında kullandığı ekonomik büyüme oranı; Osuagwu (2014)'nin çalışmasında kullanmış olduğu döviz kuru değişkeni ve Hooper ve Kohlhagen (1978)'in çalışmasında kullanmış olduğu döviz kuru oynaklığı değişkenidir. Çalışmada oynaklık hesaplanmasında kullandığımız yöntem; Hooper ve Kohlhagen (1978), Akhtarve Hilton (1984) ve Gotur (1985)'ün çalışmasında kullandığı standart sapma ölçütüdür:

$$V_i = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum (E_i - \bar{E})^2}$$

V_i , döviz kurunun standart sapma ile hesaplanmış halidir. Buradaki E günlük nominal döviz kurunu gösterirken, n ise dönem içinde gün sayısını temsil etmektedir.

Çalışmanın mikro değişkenleri TBB'den, makro değişkenleri ise TÜİK ve Merkez Bankasının (TCMB) resmi internet sitesindeki veri tabanlarından elde edilmiştir.

Örnekleminiz 2003:q1 ve 2018:q3 dönemlerini kapsamaktadır. Bu örneklem dönemi özellikle 2001 bankacılık krizini dışlaması açısından tercih edilmiştir. Bununla birlikte 2009 yılında yaşanan ve Türkiye ekonomisini sarsan krizin etkisi modele kukla değişken olarak dahil edilmiştir.

Ampirik analizde kullanılacak olan panel regresyon denklemi aşağıdaki gibidir:

$$ROA_{it} = \alpha_1 LNTA_{it} + \alpha_2 LAKV_{it} + \alpha_3 YY_{it} + \alpha_4 YAYE_{it} + \alpha_5 FDA_{it} + \alpha_6 KO_{it} + \alpha_7 RKUR_{it} + \alpha_8 OYN_{it} + \alpha_9 GDP_{it} + \alpha_{10} ENF_{it} + \alpha_{11} KUKLA_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$ROE_{it} = \alpha_1 LNTA_{it} + \alpha_2 LAKV_{it} + \alpha_3 YY_{it} + \alpha_4 YAYE_{it} + \alpha_5 FDA_{it} + \alpha_6 KO_{it} + \alpha_7 RKUR_{it} + \alpha_8 OYN_{it} + \alpha_9 GDP_{it} + \alpha_{10} ENF_{it} + \alpha_{11} KUKLA_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$NIM_{it} = \alpha_1 LNTA_{it} + \alpha_2 LAKV_{it} + \alpha_3 YY_{it} + \alpha_4 YAYE_{it} + \alpha_5 FDA_{it} + \alpha_6 KO_{it} + \alpha_7 RKUR_{it} + \alpha_8 OYN_{it} + \alpha_9 GDP_{it} + \alpha_{10} ENF_{it} + \alpha_{11} KUKLA_{it} + \varepsilon_{it}$$

Tablo 2'de çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlanması ve karlılık ile ilişkili hipotezlere yer verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Bağımlı Değişken	Tanım	Karlılık ile ilişkili hipotez
ROA	t yılında i bankasının ortalama aktif karlılığı	/
ROE	t yılında i bankasının ortalama özkaynak karlılığı	/
NIM	t yılında bankasının ortalama aktif karlılığı	/
Bağımsız Değişken	Tanım	Karlılık ile ilişkili hipotez
Mikro Faktörler		
LNTA	t zamanında i bankasının toplam aktiflerinin doğal logaritması	+/-
LAKV	t zamanında i bankasının likit aktiflerinin kısa vadeli yükümlülüklerine oranı	+/-
YY	t zamanında i bankasının açık pozisyonu, yani bankaların yabancı para cinsinden aktiflerinin yabancı para cinsinden pasiflerine oranı	+/-
FDA	t zamanında i bankasının etkinlik-verimliliği, yani faiz dışı gelirlerin toplam aktiflere oranı	+
KO	t zamanında i bankasının kaldıraç oranını, yani bankaların toplam borçlarının toplam aktiflerine oranı	+/-
YAYE	t zamanında i bankaların yabancı para cinsinden aktiflerinin yerli para cinsinden aktiflerine oranını	+/-
Makro Faktörler		
GDP	t zamanında geçerli Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki reel büyüme oranı,	+/-
ENF	t zamanında geçerli olan enflasyon oranını	+/-
RKUR	t zamanında geçerli olan reel döviz kuru oranını	+/-
OYN	t zamanında geçerli olan nominal döviz kuru oynaklığı	+/-
KUKLA	Son subprime krizi (kukla=2009 öncesi ise 0; değilse 1)	+/-

4. EKONOMETRİK SONUÇLAR

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3'de değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir. Banka performansını temsil eden değişkenler incelenecek olursa; ortalama aktif karlılığı (ROA)'nın çalışma dönemi boyunca ki minimum değeri -30.9'dur. Bu değere sahip olan banka Fibabanka'dır. Bu banka bu değere 2003 yılının üçüncü çeyreğinde sahip olmuştur. Ortalama aktif karlılığının maksimum olduğu değer ise 12.1 değeridir. Bu değere ise 2018 yılının ikinci çeyreğinde Alternatif Bank sahip olmuştur. Ortalama özkaynak karlılığının minimum değeri -163.3'tür. Bu değere 2006 yılının ikinci çeyreğinde Yapı-Kredi Bankası sahip olmuştur. ROE'nin maksimum olan 112 değerine

ICBC bankası 2003 yılının ilk çeyreğinde sahip olmuştur. Bankaların performans göstergesi olarak alınan diğer değişken net faiz marjı değişkeni idi. Bu değişkene ait maksimum değer 81.1'dir. Bu değere ise 2016 yılının ikinci çeyreğinde Burgan Bank sahip olmuştur. NIM değişkeninin çalışma dönemi boyunca minimum olduğu değer -4.7'dir. Bu değere sahip olan banka 2003'ün üçüncü çeyreğinde Alternatif Bank olmuştur.

Tablo 3: Banka performansına ve açıklayıcı değişkenlere ait özet istatistikler

Değişkenler	Ortalama	Std. Sap.	Min.	Maks.
ROA	1.41	2.41	-30.9	12.1
ROE	12.72	14.14	-163.3	112
NIM	4.53	10.96	-4.70	81.1
LAKV	56.03	28.75	4.80	327.9
LNTA	9.55	1.88	3.85	13.22
YY	77.58	18.83	12.50	156.7
YAYE	75.02	87.53	7.52	609.23
KO	0.88	0.05	0.08	0.99
FDA	1.31	1.34	-1.60	15.1
GDP	1.37	2.06	-5.10	5.5
RKUR	105.91	11.60	62.50	127.72
OYN	0.078	0.12	0.02	0.99
ENF	2.36	1.74	-0.33	9.34

Not: Kullanılan değişkenlere ait özet istatistikler yazarın hesaplamaları ile oluşturulmuştur.

4.2. Korelasyon Analizleri

Bağımsız değişkenler arası korelasyon analiz ile ilişkinin yönü ve derecesi ortaya konulmakla birlikte değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin varlığı da incelenmiş olacaktır. Tablo 4'de yer alan sonuçlara göre modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında, katsayı değerleri 0.80'den küçük olması nedeniyle, çoklu doğrusal bağlantı probleminin olduğu söylenemez.

Tablo 4: Bağımsız Değişkenler İçin Korelasyon Tablosu

	LKV	LTA	YYE	YY	KO	FDA	GDP	ENF	KUR	OYN
LKV	1.00									
LTA	-.246	1								
YYE	.216	-.305	1							
YY	.221	.106	.155	1						
KO	-.382	.430	-.222	-.134	1					
FDA	.042	-.184	.037	.094	-.185	1				
GDP	.061	-.046	.011	.017	-.033	.049	1			
ENF	-.043	.049	.069	.088	.049	-.014	0.009	1		
KUR	.081	-.225	-.124	-.140	-.134	.146	.089	-.515	1	
OYN	.015	-.074	.011	.044	-.031	.164	-.095	-.234	-.138	1

Tablo 5'te ise bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi sunulmaktadır. Bankaların ortalama aktif karlılığı (ROA) ile LNTA, YY, KO, FDA, ENF, RKUR ve OYN serilerinin pozitif ilişkili; LAKV, YAYE ve GDP değişkenlerinin ise negatif ilişkili olduğu görülmektedir. Bankaların performans göstergesi olarak alınan ortalama özkaynak karlılığı (ROE) ile ortalama özkaynak karlılığında olduğu gibi LNTA, YY, KO, FDA, RKUR, ENF ve OYN serilerinin pozitif; LAKV, YAYE ve GDP değişkenleri ile ise negatif ilişkili olduğu görülmektedir. Net faiz marjı (NIM) ile LAKV, YY, FDA, RKUR ve OYN değişkenlerinin pozitif; LNTA, YAYE, KO, GDP ve ENF değişkenlerinin ise negatif bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon Tablosu

DEĞİŞKENLER	ROA	ROE	NIM
LAKV	-.167	-.082	.011
LNTA	.239	.267	-.177
YAYE	-.009	-.104	-.042
YY	.119	.192	.067
KO	.292	.184	-.0001
FDA	.140	.159	.006
GDP	-.013	-.016	-.003
ENF	-.00003	.037	-.002
RKUR	.082	.085	.049
OYN	.001	.004	.025

4.3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Çalışmada doğru tahmincilerin kullanılabilmesi için serilerin durağanlık durumunun bilinmesi gerekmektedir. Panel verilerde tercih edilecek birim kök testi birimler arası yatay kesit bağımlılığının varlığına bağlıdır. Bu kapsamda serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği sınavan CD Testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Paneli oluşturan zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması nedeniyle en uygun testler Breusch-Pagan LM Testi (CDLM1: Breusch ve Pagan, 1980) ve Pesaran Scaled LM Testi (CDLM2: Pesaran 2004) olmakla beraber diğerleri de tabloda rapor edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı için oluşturulan alternatif hipotez (H_1) "birimler arası korelasyon vardır" şeklinde iken boş hipotez (H_0) "birimler arası korelasyon yoktur" şeklindedir. Buna göre test sonuçları H_0 hipotezinin reddedildiğini ve böylece çalışmada kullanılan bütün mikro verilerde yatay kesit bağımlılığının olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Yatay Kesit Analiz Sonuçları (CD Testi)

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	PesaranScaled LM	Pesaran CD	Baltagi vd. bias-correctedscaled LM	SONUÇ
ROA	2546.111 [0.0000]	106.685 [0.0000]	29.192 [0.0000]	106.508 [0.0000]	CD VAR
ROE	2529.828 [0.0000]	105.928 [0.0000]	105.750 [0.0000]	24.765 [0.0000]	CD VAR
NIM	6319.235 [0.0000]	282.235 [0.0000]	71.433 [0.0000]	282.058 [0.0000]	CD VAR
LNTA	13464.61 [0.0000]	614.660 [0.0000]	115.964 [0.0000]	614.482 [0.0000]	CD VAR
FDA	7380.767 [0.0000]	331.614 [0.0000]	82.679 [0.0000]	331.436 [0.0000]	CD VAR
LAKV	1633.121 [0.0000]	64.209 [0.0000]	10.626 [0.0000]	64.032 [0.0000]	CD VAR
YY	2052.484 [0.0000]	83.720 [0.0000]	13.071 [0.0000]	83.542 [0.0000]	CD VAR
KO	2681.875 [0.0000]	113.002 [0.0000]	28.863 [0.0000]	112.824 [0.0000]	CD VAR
YAYE	4357.867 [0.0000]	190.976 [0.0000]	45.370 [0.0000]	190.798 [0.0000]	CD VAR
PANEL (PESARAN CD)		→ Test ist.64.457 (Pr:0.000)			CD VAR

4.4. Birim Kök Testi

Panel verilerde yatay kesit bağımlılığının olması nedeniyle mikro serilerin birim kök içerip içermedikleri ikinci nesil testlerden biri olan ve sıfır hipotezi altında tüm serilerin durağan olmadığını varsayan (Taylor ve Sarno, 1998) ve Pesaran (2007)'ın MADF testi ve CIPS testi yöntemiyle kontrol edilecektir. Makro değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin tespiti için ise yapısal kırılmalı Lee ve Strazicich (2003) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 7, test sonuçları ile ilgili bilgileri vermektedir.

CIPS testinin sabitli model varsayımı altında ROE değişkeni birim köklü olmasına rağmen sabitli ve trendli modelde durağan çıkmıştır. Yine aynı şekilde sabitli ve trendli model varsayımı altında LNTA değişkeni birim köklü çıkarken sabitli modelde bu değişkenin durağan olduğu görülmektedir. Çalışmada kullanılan mikro değişkenlere ait panelin geneli için birim kök testi sonuçlarını veren MADF testi sonuçlarına göre ise; (%5 önem seviyesi için Wald değeri >kritik değer) H_0 hipotezi reddedilerek mikro değişkenlerin tamamının düzey değerlerinde durağan oldukları görülmektedir. Kısacası, mikro bazlı değişkenlerin tamamının düzey değerlerinde durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan kırılma miktarının bir alındığı yapısal kırılmalı test sonuçlarına göre enflasyon, ekonomik büyüme, reel döviz kuru ve oynaklık serilerinin düzey değerlerinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Makro veriler için elde edilen birim kök test sonuçları Ayaydın ve Karakaya (2014); Tatoğlu (2009); Kurt ve Berber (2008) çalışması ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 7: Birim Kök Testi Sonuçları

CIPS Testi (Sabitli Model)					
Değişkenler	t istatistiği	Kritik değer		SONUÇ	
ROA	-3.141	%1 → (-2.02)		I (0)	
ROE	-1.913			I (1)	
NIM	-2.765			I (0)	
LAKV	-3.236			I (0)	
LNTA	-2.012	%5 → (-2.08)		I (0)	
KO	-2.665			I (0)	
YY	-2.901			I (0)	
YAYE	-2.553	%10 → (-2.19)		I (0)	
FDA	-3.392			I (0)	
CIPS Testi (Sabitli ve Trendli Model)					
Değişkenler	t istatistiği	Kritik değer		SONUÇ	
ROA	-3.425	%1 → (-2.69)		I (0)	
ROE	-2.573			I (0)	
NIM	-3.530			I (0)	
LAKV	-3.695			I (0)	
LNTA	-2.446	%5 → (-2.58)		I (1)	
KO	-2.908			I (0)	
YY	-3.687			I (0)	
YAYE	-2.806	%10 → (-2.52)		I (0)	
FDA	-3.747			I (0)	
MADF Birim Kök Testi					
Değişkenler	t istatistiği	Kritik değer		SONUÇ	
ROA	459.613	%5 (20.283)		I (0)	
ROE	184.515			I (0)	
NIM	192.404			I (0)	
LAKV	163.148			I (0)	
LNTA	87.319			I (0)	
KO	181.493			I (0)	
YY	107.191			I (0)	
YAYE	186.301			I (0)	
FDA	215.747			I (0)	
Yapısal Kırılmalı Test					
Değişkenler	t istatistiği	Kritik değer*			SONUÇ
		%1	%5	%10	
ENF	-6.888 [5]	-4.0840	-3.4870	-3.1850	I (0)
GDP	-4.1226[5]	-4.0840	-3.4870	-3.1850	I (0)
RKUR	-3.3133 [3]	-4.084	-3.4870	-3.1850	I (0)
OYN	-4.4998 [5]	-4.084	-3.4870	-3.1850	I (0)

* Yapısal Kırılmalı birim kök testinde bir kırılma dikkate alınmış [] Parantez içindeki değerler her bir değişkene ait gecikme uzunluklarını vermektedir.

4.5. Regresyon Modeli Sonuçları

Model tahmininden önce son olarak havuzlanmış model ile sabit etkiler modeli arasında seçim yapmak için F testi, havuzlanmış model ile rassal etkiler model arasında seçim yapmak için ise LM testi ile analiz yapılmıştır. Hausman (1978) testi yardımıyla ise sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 8, söz konusu testlerin sonuçlarını vermektedir. Ortalama aktif karlılığının, ortalama özkaynak karlılığının ve net faiz marjının açıklanan değişken olarak kullanıldığı birinci, ikinci ve üçüncü modelin tahmin edilmesinde kullanılacak olan en iyi tahmin yöntemini belirlemek için öncelikle F ve Breusch-Pagan (1980)’nın Lagrange Çarpanı, yani LM test uygulanmıştır. F testi ve LM testi sonuçlarına göre “tüm birim etkilerin sıfıra eşit” olduğu H_0 hipotezi reddedilerek her üç modelinde klasik model (sabit etkiler veya rassal etkiler) ile tahmin edilmesinin uygun olmayacağına karar verilmiştir.

Tablo 8: Uygun Modelin Belirlenmesi

	Test İstatistiği		
	Model 1	Model 2	Model3
Bağımlı değişkenler	ROA	ROE	NIM
F Testi (Havuzlanmış Model-Sabit Etkiler Modeli)	20.19 (0.000)	14.49 (0.000)	318.09 (0.000)
LM Testi (Havuzlanmış Model-Rassal Etkiler Modeli)	1587.49 (0.000)	746.75 (0.000)	27985.17 (0.000)
Hausman Testi (Sabit Etkiler Modeli -Rassal Etkiler Modeli)	15.75 (0.1507)	25.20 (0.0074)	1.25 (0.9998)
SONUÇ	Rassal Etkiler Modeli geçerlidir.	Sabit Etkiler Modeli geçerlidir.	Rassal Etkiler Modeli geçerlidir.

Hausman testi sonuçlarına bakılarak, ikinci model için “rassal etkiler modeli uygundur” şeklindeki H_0 hipotezinin reddedilerek tahmini gerçekleştirilecek olan modelin sabit etkiler modeli olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, ROA ve NIM değişkenlerinin bağımlı değişken olarak alındığı birinci ve üçüncü modelin Hausman testi sonuçları dikkate alındığında H_0 hipotezini reddedemeyerek bu modellerin rassal etkiler modeli şeklinde tahmin edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Hangi model ile tahmin yapılmasına karar verildikten sonra regresyon modelinin varsayımlarından sapmalarının incelenmesi gerekmektedir. Her ne kadar birinci ve üçüncü model rassal etkiler modeli, ikinci modelin ise sabit etkiler modeli ile tahmin edilmesinin uygun olacağına karar verilmiş olsa da karşılaştırma yapmak adına birinci ve üçüncü modelin sabit ikinci modelin ise rassal etkiler modeli ile tahmin edilmesinin uygun olacağı varsayıp bu modellere de varsayımlardan sapma testleri uygulanmıştır. Varsayımlardan sapmaların araştırıldığı test sonuçları Tablo 9 ve Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 9: Varsayımlardan Sapmaların Hesaplanması (A)

VARSAYIM TESTLERİ				
Modeller	1.MODEL ROA	2.MODEL ROE	3.MODEL NIM	SONUÇ
Değişen Varyans Testi				
Değiştirilmiş Wald	-	X ² (22) 9273.96 (0.000)	-	H ₀ “birimlerin varyansları eşittir” hipotezi her üç model için de reddedilir.
Levene, Brown ve Forsythe Testi	0: 10.7835 (Pr > F= 0.0000000) W50: 5.2026 (Pr > F= 0.0000000) W10: 5.8294 (Pr > F= 0.0000000)	-	W0: 4.4480 ((Pr > F= 0.0000000) W50: 2.7545 ((Pr > F= 0.0003447 W10: 3.8901 ((Pr > F= 0.0000000	
Otokorelasyon Testi				
Bhargava et. al. Durbin Watson	0.4346	0.3777	0.5811	H ₀ “otokorelasyon katsayısı sıfıra eşittir” hipotezi her üç model için de reddedilir.
Baltagi_Wu LBI	0.5767	0.5404	0.6838	
Birimler Arası Eş Zamanlı Korelasyon Testi				
Pesaran CD Test	18.312 (0.000)	11.447 (0.000)	64.264 (0.000)	H ₀ ‘birimler arası korelasyon yoktur” hipotezi her üç model için de reddedilir.
Friedman	248.662 (0.000)	212.630 (0.000)	908.121 (0.000)	

Sabit etkiler modelinde, birimlere göre değişen varyansın varlığı değiştirilmiş Wald testi araştırılmıştır. Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı ise Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson (DW) testi (1982) ve Baltagi-Wu’nun “Yerel En İyi Değişmez Testi” (LBI testleri) ile sınanmıştır. Rassal etkiler modelinde, birimlere göre değişen varyansın varlığı Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974)’nin testleri ile incelenmiştir. Rassal etkiler modelinde de sabit etkiler modelinde olduğu gibi otokorelasyonun varlığı DW testi ve LBI testleri ile araştırılmıştır.

Uygulanan varsayımlardan sapma testleri ile ROA, ROE ve NIM’nin bağımlı değişken olarak alındığı modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arasında eş zamanlı korelasyon (yatay kesit bağımlılığı) probleminin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle tahmin edilecek rassal ve sabit etkiler modellerinde her üç problemi düzelterek tahmin yapılmasını sağlayan testin seçilmesi gerekmektedir. Ancak rassal etkiler modelinin tahmininde her üç problemde düzeltilmesini sağlayacak test literatürde bulunmamaktadır. Bu nedenle, rassal etkiler modeli tahmininde otokorelasyon ve değişen varyans problemini ortadan kaldıran Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiş tahminci kullanılacaktır. Sabit etkiler

modeli için ise her üç problemi düzelterek tahmin yapılmasına imkân sağlayan Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen dirençli tahminci kullanılacaktır.

Tablo 10: Varsayımlardan Sapmaların Hesaplanması (B)

VARSAYIM TESTLERİ				
Modeller	1.MODEL ROA	2.MODEL ROE	3.MODEL NİM	SONUÇ
Değişen Varyans Testi				
Değiştirilmiş Wald	$X^2(22)$ 8474.41 (0.000)	-	$X^2(22)$ 88506.13 (0.000)	H₀ "birimlerin varyansları eşittir" hipotezi her üç model için de reddedilir.
Levene, Brown ve Forsythe Testi	-	W0: 9.1218 ((Pr > F= 0.0000000 W50: 5.3005 ((Pr > F= 0.0003447 W10: 5.6539 ((Pr > F= 0.0000000	-	
Otokorelasyon Testi				
Bhargava et. al. Durbin Watson	0.4346	0.3877	0.5810	H₀ "otokorelasyon katsayısı sıfıra eşittir" hipotezi üç model için de kabul edilir.
Baltagi_Wu LBI	0.5767	0.5404	0.6837	
Birimler Arası Eş Zamanlı Korelasyon Testi				
Pesaran CD Test	20.19 (0.000)	11.447 (0.000)	67.164 (0.000)	H₀ "birimler arası korelasyon yoktur" hipotezi her üç model için reddedilir.
Friedman	228.231 (0.000)	212.630 (0.000)	906.555 (0.000)	

Tablo 11'de verilen rassal etkiler modelinin katsayı tahminlerine göre birinci modelde banka büyüklüğü (LNTA), kaldıraç oranı (KO), yabancı varlık oranının (YAYE), döviz kuru oynaklığı (OYN), ekonomik büyüme (GDP) ve KUKLA (2009 krizi) değişkeninin ortalama aktif karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. İstatistiki açıdan anlamlı bulunan değişkenlere bakıldığında, enflasyon (ENF), etkinlik-verimlilik (FDA) değişkeni ve yabancı para birimi cinsinden aktiflerin yabancı para birimi cinsinden pasiflere oranlanması ile elde edilen açık pozisyon (YY) ve reel kur değişkenleri ROA üzerinde pozitif etkiye sahiptir. YY ve reel kurunun (RKUR) karlılığa pozitif katkı sağladığı sonucu, döviz kurundaki bir artışın yükümlülük dolarizasyonu sebebiyle karlılığı azalttığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca likidite (LAKV: likit aktiflerin kısa vadeli yükümlülükler oranı) değişkeninin katsayısı negatiftir. Yani, kısa vadeli yükümlülükler kapsamında yer alan likit aktiflerde yaşanan artışlar karlılığı olumsuz etkilemektedir. Tablo 12'de yer alan rassal etkiler tahmininden farklı olarak sabit etkiler modelinde KO ve KUKLA (2009 krizi) pozitif anlamlı, ENF ise anlamsız çıkmıştır.

İkinci model tahmininden (sabit etkiler tahminci) elde edilen sonuçlara bakıldığında, OYN değişkeninin katsayısının negatif, ancak istatistiki açıdan anlamsız olduğu

görülmektedir. RKUR, ENF, YY ve FDA bir önceki modelde olduğu gibi pozitif ve anlamlı katsayıya sahiptir. YAYE değişkeninin ROA üzerindeki etkisi anlamsız iken bu değişkenin ortalama özkaynak karlılığını pozitif etkilediği görülmektedir. YY ve YAYE değişkenlerinin katsayılarının pozitif olması bankaların döviz aktiflerindeki büyüklüğünün karlılığı olumlu etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte büyüme değişkeninin ortalama özkaynak karlılığı üzerinde negatif anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümenin bankaların özkaynak karlılığını negatif etkilemesi ekonomik büyüme oranının beklenen düzeyde gerçekleşmemesinden kaynaklı olabilir. Ekonomik büyüme ve banka karlılığı arasında pozitif ilişki bulunabileceği gibi (Kosmidou, 2008; Sufian ve Habibullah, 2009) negatif ilişki de bulunabilmektedir (Staikouras ve Wood, 2004; Ongore ve Kusa, 2013). Azalan GSYİH büyümesi sırasında, banka kredilerine olan talep düşmekte ve bu durum karlılığı olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan GSYİH büyümesinin artan yönde olması durumunda banka kredilerine talep artmakta ve buna paralel bir şekilde karlılık artmaktadır (Ongore ve Kusa, 2013, s.241). Tablo 11'de yer alan rassal etkiler tahmincinden farklı olarak sabit etkiler modelinde GDP'nin ROE üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Her iki tahminci sonuçlarına göre KUKLA değişkeni ROE üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Bu, 2009 krizinden banka özsermayelerinin olumsuz etkilenmediğini gösterir.

Tablo 11: Regresyon Modeli Tahmini (Rassal Etkiler Modeli)

Bağımsız değişkenler	Model 1 (ROA)	Model 2 (ROE)	Model 3 (NİM)
LNTA	-0.0300 (0.871)	-0.1687 (0.905)	-0.0551 (0.612)
LAKV	-0.0164* (0.059)	-0.0280 (0.427)	-0.0075 (0.199)
FDA	0.2792*** (0.005)	1.4159*** (0.000)	0.1225 (0.530)
KO	0.1896 (0.124)	0.4278 (0.106)	-0.0730*** (0.000)
YY	0.0154*** (0.009)	0.1226* (0.075)	0.0039 (0.578)
YAYE	0.0022 (0.195)	0.0175** (0.020)	0.0044** (0.038)
GDP	-0.0135 (0.465)	-0.2615** (0.023)	-0.0788 (0.178)
ENF	0.0926*** (0.001)	0.9823*** (0.000)	0.0832*** (0.001)
OYN	-0.6033 (0.449)	-8.3516 (0.298)	-3.0272 (0.267)
RKUR	0.0367** (0.040)	0.1768*** (0.014)	0.0361*** (0.005)
KUKLA	0.4347 (0.154)	1.775* (0.085)	-0.8547 (0.503)

Not: parantez içindeki değerler ilgili test istatistiğine ait p olasılık değerlerini vermektedir.

* %10, ** %5, *** %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Diğer iki modelde olduğu gibi üçüncü modelde de döviz oynaklığının karlılık ölçüğü olan net faiz marjı (NIM) üzerinde negatif ve anlamsız etkisi bulunmuştur. Tablo 12'de yer alan sonuçlara bakıldığında; OYN değişkeninin negatif etkisinin sabit etkiler modelinde %10 önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Oynaklığın artması ile faiz gelirlerinin bundan olumsuz yönde etkilenmesi; belirsizliğin kredi faizlerini azaltmasıyla açıklanabilir. Ancak diğer model ile kıyaslandığında oynaklığın karlılığı negatif etkilediği konusunda güçlü bir destekleyici sonuç elde edilmemiştir. Kaldıraç oranı (KO) katsayısının negatif olması, borçluluğun yüksek olmasının faiz yoluyla elde edilen kazancı azalttığı şeklinde yorumlanabilir. Hem sabit hem rassal etkiler modelinde LNTA ve LAKV değişkeni ikinci modelde olduğu gibi net faiz marjının performans ölçütü olarak alındığı üçüncü model de anlamsız çıkmıştır. LNTA ve LAKV değişkenlerine ek olarak her iki tahminci sonuçlarında FDA, YY ve GDP değişkenlerinin de NIM üzerinde herhangi anlam bir etkisi bulunamamıştır. Sabit etkiler modelinde pozitif anlamsız çıkan YAYE değişkeni rassal etkiler modelinde pozitif ve anlamlı çıkmıştır. YAYE değişkenine ait katsayının pozitif olması, döviz aktif fazlalığının karlılığı olumlu yönde etkilediğini gösterir. Diğer taraftan sabit etkiler modeli ile neredeyse aynı katsayıya sahip ENF değişkeninin rassal etkiler modelinde net faiz marjı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olması enflasyonun yöneticiler tarafından karlılık arttırmada lehe çevrildiğini gösterir. Son olarak RKUR, hem sabitli ve rassal etkiler modelinde, model 2 ve model 3'de olduğu gibi pozitif katsayıya sahiptir. Böylece TL'de meydana gelecek değer artışlarının banka performanslarını olumlu etkilediğini ifade edebiliriz.

Tablo 12: Regresyon Modeli Tahmini (Sabit Etkiler Modeli)

Bağımsız değişkenler	Model 1 (ROA)	Model 2 (ROE)	Model 3 (NIM)
LNTA	-0.0337 (0.868)	-1.2061 (0.461)	-0.038 (0.898)
LAKV	-0.0173*** (0.014)	-0.0331 (0.126)	-0.0075 (0.309)
FDA	0.2679*** (0.000)	1.1440*** (0.005)	0.1267 (0.398)
KO	0.1990** (0.016)	0.4327 (0.124)	-0.0750** (0.033)
YY	0.0146** (0.043)	0.1068*** (0.001)	0.0036 (0.744)
YAYE	0.0017 (0.418)	0.0278*** (0.014)	0.0046 (0.415)
GDP	-0.0128 (0.577)	-0.2705 (0.128)	-0.0788 (0.171)
ENF	0.0878 (0.133)	0.8765* (0.091)	0.0847 (0.263)
OYN	-0.5883 (0.551)	-7.1236 (0.298)	-3.0423* (0.093)
RKUR	0.0345** (0.040)	0.1500* (0.074)	0.0367* (0.094)
KUKLA	0.427*** (0.002)	1.9350** (0.023)	-0.8539 (0.121)

Not: parantez içindeki değerler ilgili test istatistiğine ait p olasılık değerlerini vermektedir.

* %10, ** %5, *** %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyette bulunan mevduat bankalarının karlılığı üzerinde döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının etkisi 2003q1:2018q3 dönemi için araştırılmak istenmiştir. Döviz kuru oynaklığı bankaların karşılaşılabildikleri sıkıntılardan birisidir. Döviz kuru oynaklığı, bankalara yabancı para ticaretinden istenen gelirleri etkin veya verimli bir şekilde elde etmelerine izin vermeyebilir. Ancak bankalar döviz kuru riskine karşı gerekli önlemleri almışsa veya açık pozisyon durumları yoksa döviz kuru oynaklığının karlılığı olumsuz etkilemesi beklenmez. Analizlerden döviz kuru oynaklığının banka karlılığını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılamamaktadır. Çünkü, bulgular döviz kuru oynaklığının sadece net faiz marjını azalttığını göstermiştir. Bu sonuç, belirsizliğin arttığı durumlarda kredi faiz oranlarının artmayıp sabit kalmasının bankalara zarar şeklinde dönmesi ile açıklanabilir. Diğer yandan ROE ve ROA üzerindeki oynaklık etkisinin anlamsız çıkması durumu bankaların döviz riskine karşı kendilerini başarılı bir şekilde korumuş olmaları ile açıklanabilir. Analiz sonuçlarından, reel döviz kurunun mevduat bankalarının aktif ve özkaynak karlılığı ile net faiz marjı üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu sonuca bakarak TL değerinde yaşanan artışların banka karlılığını arttırdığını ifade

edebiliriz. Bu pozitif etki, bankalarının yabancı para birimi cinsinden yükümlülüklerinden de kaynaklı olabilir.

Yerli kaynaklara göre daha az maliyetli olan yabancı kaynak kullanımının artması da banka karlılığına olumlu etkide bulunabilecektir. Çünkü bulgular, iki modelde de yabancı varlıkların yerli varlıklara oranını gösteren değişkenin katsayısının pozitif olduğunu göstermektedir. Bu pozitif katsayı işareti, bankaların yabancı varlık ediniminin onların avantajına olduğunu ifade eder. Diğer taraftan açık pozisyon değişkenine ait katsayının pozitif olması da yine yabancı varlıkların yabancı yükümlülüklerle göre fazla olmasının banka karlılığına olumlu katkısının olduğunu göstermektedir. Etkinlik-verimlilik değişkenine ait katsayı işaretinin ROA ve ROE rasyosu için pozitif anlamlı ve NIM rasyosu için pozitif anlamsız olması, bu değişkenin net olarak banka karlılığını arttırdığı kanaatine ulaşılmasını sağlamıştır. Faiz geliri dışında gelirlerin artmış olması bankaların etkin ve verimli bir şekilde çalıştığını gösterir.

Borçlanma yolu ile bankaların karlılığını arttırması bankacılık sektörü açısından büyük önem taşır. Kaldıraç oranının net faiz marjı üzerindeki olumsuz etkisi, borçlanma yoluyla ödenen faizlerin faiz gelirlerini düşürmesinden ötürü ortaya çıkmış olabilir. Likidite değişkeninin aktif karlılığını anlamlı ve negatif etkilemesi diğer iki performans göstergesini ise negatif ancak anlamsız etkilemesi likidite değişkeninin aktif karlılığı olumsuz etkileyeceği izlenimi oluşturmuştur. Banka likiditesinin olumsuz etkisi, bankaların ihtiyati amaçları için gerekenden daha fazla para bulundurması nedeniyle oluşan düşük banka kredisi ile açıklanabilir. Bu sonuca dayanarak bankaların varlıklarını kredi vb. şekilde ödünç vermeleri avantajlarına olacaktır. Enflasyon oranındaki artışın karlılığı azaltabileceği teorik beklentisinin aksine, bulgularımız enflasyon oranının karlılığı olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Bu, bankaların enflasyonu fırsata çevirebildiği anlamına gelebilir. Ekonomik büyüme değişkenine ait katsayının ROE üzerinde anlamlı negatif ve ROA ve NIM üzerinde ise anlamsız negatif etkide bulunması nedeniyle bulgularımızın iktisadi büyümenin karlılığı olumlu etkileyebileceğini gösterdiği söylenemez. Son olarak KUKLA değişkenine ait katsayının pozitif ve anlamlı olması, Türkiye'nin 2009 yılında yaşanan finansal krizden olumsuz etkilenmediğini ve bankaların krize karşı gerekli önlemleri almış olabileceğini gösterir.

Kısacası; araştırmalar neticesinde, banka performans ölçütü olarak ROA ve ROE alındığında oynaklığın karlılığa olumsuz etkisinin olabileceği sonucuna ulaşılammıştır. Ancak net faiz marjı karlılık göstergesi olarak alındığında oynaklığın karlılığa pozitif katkıda bulunabileceği tespit edilmiştir. Diğer taraftan reel döviz kurunun karlılığa pozitif etkide bulunduğu, yani TL değerlendikçe karlılığın arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abel, A. B. (1983). "Optimal Investment Under Uncertainty", *The American Economic Review*, 73(1), 228-233.
- Arellano, M. (1987). "Computing Robust Standart Errors for Within-Groups Estimators", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49 (4), 431-434.
- Ayaydın, H. ve Karakaya, A. (2014) "The Effect of Bank Capital on Profitability and Risk in Turkish Banking". *International Journal of Business and Social Science* 5 (1): 252-271.
- Baum, C. F., Caglayan, M. ve Xu, B. (2018) "The Impact of Uncertainty on Financial Institutions". *Boston College Working Papers in Economics from Boston College Department of Economics*, 1-37.
- Babazadeh, M. ve Farrokhnejad, F. (2012). "Effects of Short-Run and Long-Run Changes in Foreign Exchange Rates on Banks' Profit", *International Journal of Business and Management*, Vol. 7, No. 17, 2012 ISSN 1833-3850 E-ISSN1833-8119, 70-77.
- Bernanke, B. S. (1983). "Irreversibility, Uncertainty, and Cyclical Investment", *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 98, Issue 1, February 1983, 85-106,
- Bhargava, A., Franzni, L. ve Narendranathan W., (1982). "Serial Correlation and Fixed Effect Model". *The Review of Economic Studies*, 49, 533-549.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics". *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Brown, M. B. ve Forsythe, A. B., (1974). "The Small Sample Behavior of Some Statistics Which Test the Equality of Several Means", *Technometrics*, 16, 129-132.
- Buch, C. M., Buchholz, M. ve Tonzer, L., (2015). "Uncertainty, Bank Lending, and Bank-Level Heterogeneity", *IMF Economic Review*, Palgrave Macmillan; *International Monetary Fund*, vol. 63(4), 919-954, November. 2015
- Carrol, C. D., (1992). "The Buffer-Stock Theory of Saving: Some Macroeconomic Evidence". *Brooking Papers on Economic Activity*, 2, 61-127.
- Chamberlain, S., Howe, J. S., ve Popper, H., (1997). "The Exchange Rate Exposure of U.S. and Japanese Banking Institution", *Journal of Banking and Finance*, 21(6), 871-92.
- Deaton, A. S., (1991), "Saving and Liquidity Constraints", *Econometrica*, 59, 1221-48.
- Değer, A. ve Anbar, A., (2011). "Bank Specific ve Macroeconomic Determinants of Commercial Bank Profitability: Empirical Evidence from Turkey", *BUSINESS and Economics Research Journal*, Vol. 2, Num.2, 139-152.

- Delis, M. D., Kouretas, G. P. ve Tsoumas, C., (2014). "Anxious Periods and Bank Lending", *Journal of Banking & Finance*, Elsevier, vol. 38(C), 1-13.
- Dixit, A. ve Pindyck, R. S., (1994). *Investment under Uncertainty* (Princeton: Princeton University Press, 1994).
- Driscoll, J. C. ve Kraay, A. C., (1998). "Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data". *Review of Economics and Statistics*, 80, 549-560.
- Froot, K. A., (1989). "Consistent Covariance Matrix Estimation with Cross-Sectional Dependence and Heteroskedasticity in Financial Data", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24, 333-355.
- Getachew, T., (2016). "The Impact of Exchange Rate on the Profitability of Commercial Banks in Ethiopia", Addis Ababa University, College BUSINESS and Economics Department of Accounting and Finance, The Thesis of Degree of Master of Science in Accounting and Finance.
- Gotur, P., (1985). "Effects of Exchange Rate Volatility on Trade", *IMF Staff Papers* 32, 483-511.
- Hausman, J.A., (1978). "Specification Test in Econometrics", *Econometrica*, 46 (6), 1251-1271.
- He, L. T., Fayman, A. ve Casey, K.M., (2014). "Banks Profitability: The Impact of Foreign Currency Fluctuations", *Journal of Applied BUSINESS and Economics*, Vol. 16(2) 2014.
- Hajilee, M. ve Chen, C. P., (2019). "The Relationship Between Exchange Rate Volatility And Banking Sector Development: Time-Series Evidence From Emerging Economies", *Journal of Developing Areas*, Tennessee State University, College of Business, vol. 53(2),179-191
- Hooper, P. ve Kohlhagen, S. W., (1978). "The Effect of Exchange Rate Uncertainty on the Prices and Volume of International Trade", *Journal of International Economics*, vol.8, Issue 4, 483-511.
- Kasman, S., Vardar, G. ve Tunç, G., (2011). "The Impact of Interest Rate and Exchange Rate Volatility on Banks' Stock Returns and Volatility: Evidence from Turkey". *Economic Modelling*, 28 (2011), 1328-1334.
- Kanwal, S. ve Nadeem, M., (2013). "The Impact of Macroeconomic Variables on the Profitability of Listed Commercial Banks in Pakistan", *European Journal of BUSINESS and Social Sciences*, Vol. 2, No 9, 186-201.
- Kosmidou, K., (2008). "The Determinants of Banks' Profits in Greece During The Period of EU Financial Integration", *Managerial Finance*, 34(3), 146-159.
- Kurt, S. ve Berber, M., (2008). "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı, 2, 57-80.

- Lee, J. ve Strazicich, M., (2003). "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks", *Economic Bulletin*, Vol. 33, Issue 4, 2483-2492.
- Levene, H., (1960). "Robust Tests for Equality of Variances", in Olkin, I., Ghurye, G., Hoefding, W., Madow, W.G. and Mann, H.B. (eds.), *Contributions to Probability and Statistics*: Stanford, California: Stanford University Press, 278-292.
- Martin, A. D., ve Mauer, L. J., (2003). "Exchange Rate Exposures of US Banks: A Cash Flow-Based Methodology", *Journal of Banking and Finance*, 27(5), 851-65.
- Nicita, A., (2013). "Exchange Rates, International Trade and Trade Policies", *Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series No. 56.*, 1-22.
- Ongore, V. O. ve Kusa, G. B., (2013). "Determinants of Financial Performance of Commercial Banks in Kenya", *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 3, No. 1, ISSN: 2146-4138, 237- 252.
- Osugwu, E.S., (2014). "Determinates of Bank Profitability in Nigeria". *International Journal of Economics and Finance*; Vol. 6, No. 12; 46-63.
- Osundina, C. K. ve diğ., (2016). "Exchange Rate Volatility and Banks Performance: Evidence from Nigeria", *IIARD International Journal of Economics and BUSINESS Management* ISSN 2489-0065 Vol. 2 No.4,1-11.
- Pan, Q. ve Pan M., (2014). "The Impact of Macroeconomic Factors on the Profitability China's Commercial Banks", *Open Journal of Social Sciences*, 2014, 2, 64-69.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J., (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16,289-326.
- Pesaran, M. H., (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435.
- Pesaran, M. H., (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22:265-312.
- Reis, Ş. G., Kılıç, Y. ve Buğan, M. F. (2016). "Banka Karlılığını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği", *Journal of Accounting & Finance*, (72), 21-36.
- Rogers, W. H., (1993). "Regression Standart Errors in Clustered Samples", *Stata Technical Bulletin* 13: 19-23. in *Stata Technical Bulletin Reprints*, 3, 88-94, College Station, Tx: Stat Press.
- Staikouras, C. K. ve Wood, G. E., (2004). "The Determinants of European Bank Profitability", *International Business & Economic Research Journal*, Vol.3, No.6, 57-68.

- Sufian, F. ve Habibullah, M.S., (2009). “Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability: Empirical Evidence from The China Banking Sector”, *Frontiers of Economics in China*, Vol. 4, No. 2, 274-291.
- Taiwo, O. ve Adesola. A. O., (2013). “Exchange Rate Volatility and Bank Performance”, *Asian Economic and Financial Review*, 3(2), 178-185.
- Taşkın, F.D., (2011). “Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler”. *Ege Akademik Bakış*, Cilt. 11. Sayı. 2, Nisan. 289-298.
- Tatoğlu Yerdelen, F., (2009). “Reel Efektif Döviz Kurunun Durağanlığının Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri Kullanılarak Sınanması”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 310-323.
- Taylor, M. P. ve Sarno, L., (1998). “The Behavior of Real Exchange Rates During The Post-Bretton Woods Period”, *Journal of International Economics*, 46, 281-312.
- TBB (2018). Türkiye Bankalar Birliği, www.tbb.org.tr

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ekonomiye Olan Etkileri¹

Turkish-Greek Population Exchange and Its Impacts on Economy

İhsan Erdem SOFRACI²

Melike KAYAM³

öz

Türk-Yunan 'nüfus mübadelesi', Lozan Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan arasındaki öncelikli sorunlardan birisi olmuş ve 30 Ocak 1923 yılında, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme' ve Protokol'ün imzalanmasıyla çözüme kavuşturulmuştur.

Mübadele ile Türkiye'ye gelenlerin yerleştirilmesi, mülk edinmeleri 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi'ne göre düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre mübadillerin tarımla uğraşanlarına arazi, bağ-bahçe; sanatkâr olanlara dükkan, mağaza, imalathane verildiği ve gerekli olan kredi, hayvan, tohum gibi girdilerle de desteklendikleri bilinmektedir.

Bu çalışmada, özellikle Türkiye ve Yunanistan açısından nüfus mübadelesinin yarattığı ekonomik ve siyasal sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz: Yunanistan'ın ekonomik açıdan karlı çıktığı, siyasal açıdan zarar ettiği ve Türkiye'nin ise siyasal açıdan kazançlı çıkmasına karşın, ekonomik açıdan kayıplar verdiği belirtilmelidir. Bu tespit bağlamında "ekonomik kayıp" kavramından ne anlaşılması gerektiği az çok belli iken, "siyasal kazanç" kavramı üzerinde yapılacak değerlendirmelerde Türkiye açısından 'milli ekonomi' oluşturma hedefinin öne çıktığı özellikle vurgulanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İktisat ve Maliye Tarihi, Büyük Mübadelenin Ekonomik Etkileri, Nüfus Mübadelesi

ABSTRACT

Turkish-Greek 'population exchange' had been one of the priority issues between Turkey and Greece during the talks of the Lausanne Agreement and it was solved after the 'Agreement on the Population Exchange of the Greek and Turkish Communities' and the protocol were signed in 30 January, 1923.

Settlement and possession rights of coming Turkey via the exchange were regulated through the Agreement of Exchange in 30 January, 1923. According to the agreement, it is known that the exchanged persons were given lands, vineyards, and orchards if they were farmers, and shops, stores, and workshops if they were craftsmen, and they were also supported with necessary inputs such as credits, animals, and seeds.

In this study, the economic and political consequences of the population exchange for Turkey and Greece could be summarized as follows: it is stated that Greece was profitable in economic terms while ending up as a loser in political terms, while Turkey was profitable in political terms ending up a loser in economic terms. In line with this determination, while the concept of "economic loss" is mainly clear, considering the evaluations over "political gain", it should be particularly emphasized that, for Turkey, creating a 'national economy' comes to the fore.

Keywords: History of Economy and Fiscal, Economic Impacts of Great Population Exchange, Population Exchange

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 22.10.2019

Kabul tarihi: 12.12.2019

¹ Bu çalışmanın ilk biçimi, 03-06 2019 tarihlerinde Adana'da düzenlenen "Çukurova III. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde" sözlü olarak sunulmuş ve özet olarak yayımlanmıştır.

² Doç.Dr. Mersin Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, erdemsofraci@mersin.edu.tr (ORCID: 0000-0001-5622-6250)

³ Öğr.Gör. Mersin Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, melikekara@mersin.edu.tr (ORCID: 0000-0002-6471-0525)

1.Giriş

Dünyadaki göç öyküleri arasında 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, halkların karşılıklı olarak zorunlu değiştirilmesi anlamında- günümüze değin tek örnek olma özelliğini korumaktadır. Olayın tarihsel arka planına bakıldığında; 19. yüzyılda tüm dünyayı ve özellikle de çok unsurlu imparatorlukları derinden sarsan ulusçu düşünceler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlamış ve aynı yüzyıl içerisinde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması Osmanlı İmparatorluğu için oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur (Emgili ve Kara,2009:1) Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı süreçten itibaren sınırları genel olarak Osmanlı Devleti aleyhine sürekli genişlemiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın silahlı eylem aşaması, Batı Cephesinde gerçekleşen bir dizi savaşın sonunda tamamlanmıştır. Anadolu'nun işgalini öngören ve Yunan Kralı Konstantin tarafından başlatılan “*Küçük Asya Seferi*” kesin bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Yunanlıların Küçük Asya Felaketi olarak adlandırdığı söz konusu süreç iki toplum arasında onarılması güç yaralar bırakmıştır. Türk zaferi, Anadolu'daki Rumlara ağır bir darbe vurmuş ve büyük bir göç hareketliliğini başlatmıştır. Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan önce İzmir ve çevresinden 300 bin, sonrasında ise Doğu Trakya ve İstanbul'dan 50 bin civarındaki Rum'un Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmıştır (Aysal:2017:10).

Anadolu ve Trakya'dan göç eden Rumlara ek olarak aynı yıllarda Bulgaristan ve Rusya'dan da yaklaşık 1.200.000 göçmen Yunanistan'a sığınmıştır. Bu göçmen akını ile birlikte Yunanistan, önemli iktisadî, siyasi, sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple Yunanistan, bir taraftan bu göçmenlerin terk ettikleri Türk topraklarına geri dönmelerini, diğer taraftan da Anadolu'daki Rumlar'dan boşalan yerlere Yunanistan'daki Türklerin nakledilmelerini istemektedir (Emgili,2017:30-31).

Yunanistan, bu büyük göç dalgasında yer sorunuyla karşı karşıya kalmış ve bu sıkıntılı konuyla ilgili Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Cemiyet, 22 Eylül 1922 tarihli toplantısında Türk-Yunan göçmenleri sorununa çözüm bulması için, Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir (Akgün: 1986: 248). Nansen, nüfus hareketi sonucunda ortaya çıkan durumu incelemek üzere Yunanistan ve Türkiye'ye giderek ilgililerden bilgi almış ve bir çözüme ulaştırma noktasında görüş ayrılıklarını uzlaştırmaya çalışmıştır.

Nansen'in ilk çözüm teklifi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiş tokuşudur. Ancak İstanbul'da yaşayan Rumların bu uygulamanın dışında tutulması görüşündedir. Nansen'in bu görüşü, Türkiye tarafından uygun görülmemiştir. İstanbul'daki Rumların değişim dışı tutulmasının kabul edilemeyeceğini bildiren Türk heyeti, Batı Trakya Türklerinin de değişim dışı tutulmasını istemiştir. Bunun gerekçesi “Batı Trakya'daki Türklerin azınlık değil, çoğunluk olduğu, dolayısıyla çoğunluk olan bir kitlenin, bulunduğu yerden göçe zorlanmasının kabul edilemeyeceği şeklinde açıklanmıştır (Budak, 2010:135).

Nihayetinde Lozan Konferansı'nda, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesi de ele alınmış ve bu konuda 30 Ocak 1923 de sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre, Türkiye'de yaşayan Rumlarla, Yunanistan'da yaşayan Müslüman- Türklerin değişimi yapılacak, yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde “yerleşmiş” (etabli) bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak yani bunlar buldukları yerlerde kalacaklardır (Armaoğlu,2005:325).

Sözleşmeye ilişkin, Lozan görüşmelerinde Mübadele görüşmelerini yapmak üzere kurulan, komisyona bağlı Alt Komisyon'da da ayrıca, on üç oturum yapıldıktan sonra, 27 Ocak günü karara ulaşılmıştır. Lozan Konferansı sona ermeden önce de, “Türk-Yunan Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır (Düster, III. Tertip, C.V.).

Sözleşmenin 1. Maddesi uyarınca, Türkiye'de bulunan Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'da bulunan Müslüman Yunan uyrukları, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacaklar ve göç edenler Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerdir (Bozdağlıoğlu,2014.10).

Mübadele hukuksal açıdan kendine özgü bazı yönleri olduğu vurgulanmalıdır. Örneğin; Zürcher, Türk-Yunan nüfus mübadelesinin üç önemli özelliğine dikkat çekmektedir. Birincisi, mübadelede kullanılan temel kıstasın din olmasıdır. Mübadele sözleşmesinde, mübadeleye tabi olanlar arasında dil ya da etnik kökene dayalı bir ayırım yapılmamıştır. Bu insanlar tamamen mensup oldukları dine göre mübadeleye tabi tutulmuşlardır. İkinci önemli özellik ise sözleşmenin geriye dönük olmasıdır. Mübadele sadece 1922 yılı itibariyle göç edenleri değil 1912 yılından beri (çoğunlukla da savaş yüzünden) göç edenleri kapsamaktaydı. Mübadelede dikkati çeken son özellik de, yukarıda belirtildiği gibi, göçün zorunlu olmasıydı. Tarihte ilk defa, zorunlu göç Uluslararası Hukuk tarafından meşrulaştırılmış oluyordu (Zürcher,2003'den aktaran Bozdağlıoğlu,2014:25).

Bu anlamda, 'Büyük Mübadele'yi gerekli kılan koşulları birbirine bağlı iki noktada toplamak olanaklıdır; bunlar sırasıyla genç Türkiye Cumhuriyeti'nde de etkinliği artan uluslaşma kavramı ve ikinci olarak Türkiye'de yaşayan Rum nüfusun savaş sonucu gelişmelerin etkisiyle yaşadığı korku ve terk etme isteğidir. Bu iki olgudan özellikle birincisi, ikincisini de besleyen nedenlerin başında gelmiştir.

Mübadele sürecinin nasıl geliştiğini ve kendine özgü yönlerini ortaya koyduktan sonra, mübadele ile yer değiştiren kesimlerin yaşadıkları en önemli sorunlardan biri olan yerleşim sürecine değinmek gerekmektedir.

2.Mübadillerin Yerleşim Süreci

Genel olarak, Mübadele sözleşmesinin imzalanmasından sonra Türkiye'ye gelecek olan mübadillerin ihtiyaçlarına yönelik hazırlıklara başlanmıştır. İlk olarak, bu göçmenlerin Yunanistan'daki mallarının tasfiye işlemlerinin yapılması ve limanlara sevk edilmesi gerekmektedir (Kara,2008:119).

Mübadele henüz başlamadan kendi imkanlarıyla sınırlara doğru yönelen insanların iskele ve limanlara dolması, olanağı olanların vapurla ve trenle yanlarına alabildikleri eşyalarıyla göç etmeye başlaması üzerine Sıhhiye ve Muaveneti-i İctimaiye Vekaleti, "Mübadele Talimatnamesi" yayınlanmıştır. Mübadillerin sorunlarını çözebilmek için öncelikle muhtelit bir komisyon kurulmuş, sonra bu komisyonun aldığı kararları işleme koyabilmek için tali komisyonlar kurulmuştur. Bununla birlikte, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ve Protokolü gereğince bir karma komisyon kurulması öngörülmüştür. Bu karma komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her birinin sıra ile yapmasına karar verilmiştir. Komisyon, taşınır ve taşınmaz mallarının tasfiyesiyle ilgilenmekle de yetkili kılınmıştır. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve menfaatlere ilişkin tüm itirazların komisyonda kesin olarak sonuca bağlanmasına karar verilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1961:175-179).

Mübadele Komisyonu Başkanı Tevfik Rüştü Bey, Selanik'te ve Girit'te bulunan ziraatçı mübadillerin gereken durumlarda taşıma işinde kullanılacak gemilerde Türk bayrağı olup olmadığına bakılmaksızın derhal taşınmasını istemiştir. Gerek taşıma işi için gerekse vapurlarda mübadillerin iâşesinin karşılanabilmesi için Selanik'te bulunan Hilal-i Ahmer temsilcilerine 20.000 drahmi gönderen Tevfik Rüştü Bey, limanlarda ve mıntika noktalarında sıhhiye memurlarının bulunmasını, mübadillerin ekmek ihtiyaçlarının zamanında karşılanmasını istemiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi BCA,272.11/17.77.8(2);272.1117. 76.10(7)).

Yunanistan'ın çeşitli iskelelerine yığılan mübadillerin en sağlıklı biçimde Türkiye'ye taşınmasının hemen ardından mübadillerin yerleştirilecekleri bölgeler önemli bir sorun olmuştur. Mübadiller Türkiye'de yerleştirilirken üzerinde durulan noktalar, göçmenlerin ekonomik durumları ve yaşam şartlarına uygun yerleşim birimlerine yerleştirilmeleridir. Bu amaçla da, ilk etapta göçmenlerin geldikleri coğrafi şartlar, meslekleri, tarımsal uğraşları, bölgenin iskâna uygun olup olmadığı dikkate alınmıştır (BCA 272.11/17.77.9).

Karşılıklı olarak Türkiye'den Yunanistan'a; Yunanistan'dan da Türkiye'ye göç etmek zorunda olan insanların sayısı 1.700.000'dir. Anadolu'yu terk eden Rum sayısı 1.200.000; Yunanistan'ı terk ederek ülkeye gelen insan sayısı da yaklaşık olarak 500.000 kadardır. Türkiye'yi terk eden Ortodoks Rumların, %80'i kent kökenli olup, %20'si kırsal kökenli göçmenlerden oluşmaktaydı. Yunanistan'dan ayrılıp Türkiye'ye gelen göçmenlerin ise %70'i kırsal kökenli olup, ancak %30'u kent kökenli insanlardan oluşmaktaydı. Yunanistan'a göç eden göçmenlerin, başta mesleki dağılımları ve eğitim-kültür düzeyleri olmak üzere, değişik yönden oransal durumlarını gösteren ayrıntılı

incelemeler yapılmış olmakla birlikte, Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenler için bu tür incelemeler yapılmamıştır (Arı,2008:1-2).

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında, Türkiye'ye göç eden kesimlerin demografik özelliklerinin tespiti ve buna uygun 'Yerleşim Planı' oluşturulmamıştır. Eğer ki, bu yapılmış olsaydı; göç süreci sonunda mübadillerin bütünleşmesi ve muhtemel ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların çözümü daha kolay ve çabuk gerçekleşebilirdi.

Mübadile ile Türkiye'ye gelen Yunanistan Müslümanlarının Türkiye' de yerleştirilmesi, mülk edinmeleri 30 Ocak 1923 tarihli Mübadile Sözleşmesi'ne göre düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre mübadillerin tarımla uğraşanlarına arazi, bağ-bahçe; sanatkâr olanlara dükkân, mağaza, imalathane verildiği ve gerekli olan kredi, hayvan, tohum gibi girdilerle de desteklendikleri bilinmektedir.

Türkiye'ye gelen mübadiller yoğun olarak Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Manisa, Niğde, Mersin, Samsun'a yerleştirilmişlerdir. Buraları Rum azınlığın çok önemli bir oranda yıllardır var olduğu yerleşimlerdir (Emgili,2014:107).

Bu yerleşimlerin seçiminde, özellikle tarım sektöründe etkili olan Rum azınlığın zorunlu göçe tabi tutulmasıyla, doğan boşluğun bir şekilde giderilmesi amaçlanmaktadır. Ancak, bu amacın gerçekleşebilmesi hem giden mübadillerin vasıflarıyla, gelen mübadillerin vasıflarının örtüşmesine hem de gelen mübadillerin yeni yerleşim bölgelerine uyumlarına bağlı bir süreçtir. Bu yerleştirme süreci, mübadelenin çözülmesi kolay olmayan sorunlarından birini teşkil etmiştir.

Kabullerine karar verilen mübadillerin tayin olunan mıntıkalara sevkleri, iaşe ve yerleştirilme işleri 5 Haziran 1921 tarihli nizamname marifetiyle düzenlenmiştir. Buna göre; muhtaç mübadillerden hükümetin kabul ettiği mıntıkaya gitmeyenler veya ellerindeki vesikalarla belirlenen mıntıkalara gitmeyenler mübadil hakkından düşmüş olacaktırlar. Muhacir ve Mülteci Komisyonlarının verdiği vesikalarda gösterilen mıntikanın dışına gitmek isteyen mübadillerin gidişlerine muhalefet etmeyen Muavenet-i İctimaiye ve zabıta memurları sorumlu tutulacaktır. Aksine hareket edenlerin haklarında kanuni takibat icra edilecektir (Güner,2007:1456-1457).

Her ne kadar yukarıda bahsedilen yasal düzenlemeler yapılmış olsa da, mübadillerin yerleşimi konusu farklı yönleriyle değerlendirilmeye muhtaç bir konudur. Örneğin Kaplanoğlu (2013) çalışmasında; mübadil kentlerden biri olan Bursa'nın farklı yerlerinde görüştüğü tüm kaynak kişilerin, iskan edilecek köylerin belirlenmesi noktasında, Yunanistan'daki yaşadıkları köylerine benzer fiziki koşulları aradıklarını belirtmektedir. Çoğu göçmenlerin en önemli geçim kaynağının tütün, mısır ve çavdar olduğunu, bu ürünleri ekemeyecekleri yerlerde yaşamak istemediklerini de eklemektedir (Kaplanoğlu, 2013:89).

İlk zamanlarda devlet yer gösterip, göçmen köylerini bir plan çerçevesinde yerleştirmeye kalkmış, ancak bunu uygulamanın mümkün olmadığı görülünce de vazgeçilmiştir. Ancak, göçmen gruplarının liderleri köy köy gezip, kendilerine uygun

yerleşim yeri arayıp, uzun görüşmelerden sonra ortak bir karara vararak yerleşim sağlamışlardır (age:90).

Bunun yanı sıra, Türkiye’de mübadillerin yerleştirilmesi meselesi ile ilgili başka sorunlar da mevcuttur. Ülke savaştan yeni çıkmıştır. Savaşın yaratmış olduğu olumsuz etkiler henüz tam olarak ortadan kalmamıştır. Savaştan yenik ayrılan Yunan Ordusu’nun geri çekilirken yapmış olduğu tahribat etkilerini göstermeye devam etmektedir. Savaşta vasıflı işgücünün önemli bölümünü kaybeden genç cumhuriyet, ekonominin işleyiş sürecinde ve gelişiminde sorunlarla mücadele etmektedir.

“Sunulan emeğin sadece %15’inin Türkler, sermayenin %50’sinin ve işgücünün %60’ının Rumlar tarafından sağlandığı bir ortamda mübadelenin uzun dönemde iktisadın millileşmesine yönelik olumlu katkısı olmasına karşılık, kısa dönemde Türk iş hayatı ve sanayi gelişmesi üzerindeki olumsuz etkileri olacağı açıktı.” (Emgili,2014:108).

Bu noktaları vurguladıktan sonra, sonraki bölümde mübadelenin ekonomik etkilerini ana hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

3.Mübadelenin Ekonomik Etkileri

İlk olarak, bölgesel emek piyasası koşullarının ve mübadillerin becerileriyle mal varlıkları arasındaki ilişkinin nüfus mübadelesi konusunda önemli birer değişken olduğu görülmektedir. Nüfus mübadelesi konusunda son dönemde tartışılan yeni yaklaşım ve bulguların da işaret ettiği üzere; özellikle Türkiye’ye gelen mübadillerin nerelere yerleştirileceği ve bu yerleşimlerin ekonomik sonuçları, çoğunlukla önceden var olan tarımsal, ticari ve sanayi coğrafyalar kapsamında şekillenmiştir.

Mübadele ile Türkiye’ye gelenlerin sayısı 456.720 iken giden Ortodoks Rumların sayısı 1.5 milyon civarındadır. Nicelik olarak bakıldığında Yunanistan’a yerleşen göçmenler nüfusun % 20’sini oluştururken, Türkiye’ye yerleşenler için bu oran 3.8’dir. (Türkiye’nin 1923’teki nüfusu 13 milyon civarındadır). Dolayısıyla Yunanistan için mübadelenin yarattığı toplumsal ve demografik dönüşüm daha farklı olmuştur (Emgili, 2017:33).

Mübadele sonrası ekonomide yaşanan süreç farklı etkiler yaratmıştır. Örneğin; çoğunlukla Rumların elinde olan Anadolu’daki zeytin, üzüm, tütün gibi değerli tarım ürünlerinin üretimi büyük ölçüde durmuştur. Kuyumculuk, marangozluk gibi zanaat alanlarında da Rum’larla beraber büyük boşluklar doğmuştur. Bu koşullarda Genç Türkiye Cumhuriyeti’ni ya mübadeleyi kabul edip doğan boşluğu dolduracaktı ya da kaçan Rum göçmenleri geri çağıracaktı. Bu soruna o güne kadar ticari faaliyetlerin dışında olan Müslüman Türklerin ticari faaliyetlere yöneltilmesiyle çözüm aranmıştır.

Ancak bu sorunun çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Örneğin; Rum topluluklarının Avrupalı tüccarlar için aracı işlevi görmeleri, onların yerel pazarlara ve özellikle iç

bölgelere ulaşımını kolaylaştırmaktadır. Bunun ortadan kalkması, Avrupalı ithalatçıların yerel pazarlarla temasını kaybetmesi sonucunu doğurmaktadır. Böylece Anadolu'nun ticareti ve ihracatı, özellikle incir ve üzüm konusunda, sekteye uğramıştır. İkinci olarak, Ermeni ve Rum azınlıklarını kaybeden Türkiye, ticaret ve sanayi alanlarındaki çalışan sınıfının %70'ini kaybetmiştir (Arnold ve Biziouras, 2016:104-105).

Diğer taraftan Türkiye' den göçen Rumlar genel olarak eğitilmiş, meslek sahibi kişiler, Türkiye' ye gelen Türkler ise genellikle tarımsal faaliyetlerle ilgilenen, deyim yerindeyse daha az vasıflı kişilerdir. Türk mübadiller yaşanan politik gelişmelerle Yunanistan'daki mal varlıklarını ya da parasal karşılıklarını tamamiyle getirememişlerdir. Zorlu yolculuk koşulları ve Türkiye'ye geldiklerinde yerli halkın kullandığı toprakların paylaşılması nedeni ile dostane olmayan tutumlarla karşılaşmaları Mübadele Meselesinin zorlu bir başka yönü olmuştur (Yıldız ve Yıldız,2012:353).

Bu arada genç cumhuriyetin kalkınma arayışları sürmektedir. Bu süreçte Mübadele Meselesi, ekonomik kalkınma hedefi ile bütünleştirilerek ele alınmıştır. Mübadele ile Türkiye' ye gelen göçmen Türklerin tarım ile uğraşanların yerleşimleri sürerken, bu süreç tarımsal reformlar ile beraber ele alınmıştır. Topraklandırma Kanunu, kooperatifçilik faaliyetleri, tarım kesiminin girdilerle desteklenmesi ve köylere de kentlerin sahip olduğu olanakların ulaştırılması gibi konular bir bütün olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda yapılması hedeflenen bu projeler tüm kurumlarıyla modern bir Cumhuriyet yaratmaya yönelik bir üst dönüşümdür (age:351).

Ancak yaşanan sıkıntılar yok değildir. Bu sıkıntılar zorunlu göçe tabi tutulan mübadillerin vasıfları üzerinden, göç ettikleri yeni yerleşimlerdeki verimlilik meselesine kadar uzanmaktadır.

Gelen mübadillerin yeni bir yaşam sürecinde karşılan en büyük sıkıntı, yukarıda belirtildiği üzere, yerleşim yapılacak mekan üzerine yaşanan sıkıntıdır. Buna karşın giden Rumlar çoğunlukla zanaatkardır. Rumların gidişleriyle Anadolu'da tenekeçilik, peynircilik, manifatura ve tuhafiyecilik sektörü Yahudilerin eline geçmiş, ancak kiremitçilik, tuğlacılık, camcılık, çanak-çömlekçilik, un, zeytinyağı, kereste fabrikaları vb. ticaret dallarında ise uzun süre giderilemeyen büyük boşluklar oluşmuştur.

Mübadele ile giden Rumlar 1920 yılında Yunanistan'ın üzüm, incir üretimini %56'dan 1929'da %71'e çıkarmışlardı. Yunanistan'da tütün rekoltesi %40'tan, Rumların gelişleriyle %50'ye yükselmiştir. Yaklaşık 11.000 Rum göçmeni, Yunanistan'da halıcılığı başlatmış, üretilen halılar ve Türkiye'nin uğradığı üretim kaybı yüzünden Yunanlılar, dış pazarlarda Türkiye ile güçlü bir rekabete girişmişlerdir. Türk ipek sanayi, Rum atölye ve işçilerinin gidişleriyle bir daha eski haline gelememiştir. Bunun aksine Yunanistan'daki ipek ve ipekli kumaş üretime ise üç kat artmıştır. Türkiye'de ise mübadil Türk göçmenler sayesinde sadece tütün ve pamuk üretiminin artarak ekonomiye önemli bir katkı sağlayacak hale geldiği görülmüştür (Arı,2014:179-181).

Yukarıda bahsedilenler ışığında, aynı dönemde dışarıdan mal alımının da, yerli üretimi teşvik için çabalar olsa dahi, devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Aynı zamanda, ithalatın yapısında da önemli bir değişiklik olmamıştır (bkz.Tablo-1).

Örneğin; 1926 yılında ithalatın bileşimine bakılırsa pamuklu, yünlü, ipekli ve keten gibi dokumaların toplam ithalat içindeki oranı %44,2; şeker, kahve, kakao ve çayın %8,6; tahılların %2,6; cam eşyanın %2,6; kürk ve derinin %2,8; petrol ve türevlerinin %4,4; metaller ve demir çeliğin %9,4; makine ve iş aletlerinin %4,3 ve ulaşım araçlarının %1,2 olduğunu ve toplam mamul maddelerin ithalat içindeki payı %85'i bulmaktadır (Coşar, 2012:218).

Bu dönem Türk dış ticaretinin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde ise, tarım ürünleri ihracatının ağırlıkta olduğu göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ihraç ürünlerimizin büyük bir bölümünü tarım ürünleri (yaprak tütün, üzüm, pamuk, fındık, zeytinyağı, tiftik, gülyacı) oluşturmaktadır.

Tablo 1. 1923-1929 Yılları Dış Ticaret Verileri (Bin ABD \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	50.790	86.872	-36.082	137.662	58,5
1924	82.435	100.462	-18.027	182.897	82,1
1925	102.700	128.953	-26.253	231.653	79,6
1926	96.437	121.411	-24.974	217.848	79,4
1927	80.749	107.752	-27.003	188.501	74,9
1928	88.278	113.710	-25.432	201.988	77,6
1929	74.827	123.558	-48.731	198.385	60,6

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri, 2018.

Diğer taraftan, ekonomik anlamda mübadele sürecinin önemli kazanımlarından biri etkileşim süreci olmuştur. Şöyle ki; gelen mübadiller yerleştikleri bölgelerde yaşayan çiftçilerin ekmeyi bilmedikleri ve/veya daha önce tecrübe etmedikleri ürünleri onlara göstermiş ve özellikle tarımsal ürünlerin çeşitliliğinin artması noktasında bölgesel katkıda bulunmuşlardır. Daha önce bölgede var olmasına rağmen, gereken bilgiye sahip olunmadığı için tarımı yapılamayan ürünler deyim yerindeyse keşfedilmiş ve gelen mübadillerin geçmiş tecrübeleri bölgenin tarımsal çeşitliliğine katkıda bulunmuştur.

Bununla birlikte, kısıtlı bir bütçeyle yaklaşık 400.000 mübadilin Türkiye’de yerleşiminden sorumlu olan Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, masrafları en aza indirmek için yeni yerleşim yerleri kurmaktan ziyade giden Rum ve Ermeni nüfusun bıraktığı evlere mübadil yerleştirmeye öncelik vermiştir. Bu seçim vekaletin masraflarını azaltacak bir yöntemdir (Çomu,2013:36).

8 Kasım 1923 tarihinde kabul edilen Mübadele İmar ve İskan Kanunu’nun 8. maddesine göre vekalet, gereklikçe terk edilen emlaktan yararlanma hakkına sahiptir. Mesela

Çukurova bölgesi göz önüne alındığında giden Rum ve Ermeni nüfusun genel olarak şehir merkezlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu sebepten dolayı gelen mübadillerin büyük bir kısmı Adana, Mersin ve Tarsus'ta şehir merkezine yerleştirilmişlerdir (age).

Bu noktada, giden mübadillerin malvarlıkları ve bunların dağıtımı ile ilgili olarak dile getirilmesi gereken konular olduğu belirtilmelidir.

Şöyle ki; kimi devlet görevlilerinin –subaylardan devlet memurlarına, yerel eşrafa kadar- ortaya koydukları eylemlerle, çözümden çok sorunun bir parçası olduklarını gösteren tavırlar sergiledikleri ifade edilmiştir. Göreceli olarak zenginleşen azınlığın mübadele sonrası mallarına el koydukları ve kamu görevlisi olduklarını unutan bir pervasızlık içinde davranışlar sergiledikleri iddia edilmiştir (Arnold ve Bizziouras,2016:101).

Bununla birlikte, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile getirilen yeni teşviklere rağmen, bu dönemde özellikle İstanbul'da ve İzmir'de ticaret yapan ve milli burjuvazi olarak nitelendirilebilecek çevrelerin yabancı sermaye ile birlikte yaptıkları faaliyetler de yok değildir. Bu kesim de gayri-müslim azınlıkların mübadele çerçevesinde boşalttıkları yerlere göz dikmiş, kısa vadeli ve risksiz yüksek kazançları büyük sanayi yatırımlarına tercih etmişlerdir (Üzümcü,2018:90).

Bunun önemini kavramak açısından, bu dönemde öne çıkan iki sanayi ve ticaret kentimizde (aynı zamanda liman kentleri) kurulmuş olan şirket yapılarına baktığımızda (bkz. Tablo-2), yabancı sermayenin büyüklüğünü ve etkisini daha net anlayabiliyoruz. Örneğin; 1925 yılı itibarı ile 140 anonim şirketin yer aldığı İstanbul'da 1926-1927 verilerini içeren Devlet Salnamesine göre 104 yabancı şirkete karşın 138 yerli anonim şirket vardır.

Yukarıda bahsi geçen salnameye göre, İstanbul'da yerli şirketlerin faaliyet alanlarına göre dağılımını ise, şu şekilde yapmak mümkündür: Sınai- 36, Mali-15, Zirai-12, Ticari-53, İçtimai-9, Maden-8 ve İmalat-7'dir (Erdaş,2017:189-190).

Genç Cumhuriyetin ikinci büyük ve bir liman şehri olma özelliğini taşıyan İzmir'de ise, yabancı şirket yapılarına bakılacak olursa burada da yabancı sermayeli anonim şirketlerin çoğunlukta olduğu dikkati çekmektedir.

Diğer taraftan, kimi meclis üyeleri diğer göçmenlerin zor durumda olduklarını ve bunlarının durumunun mübadele kapsamındaki kesimin durumundan daha kötü olduğunu belirterek; evsiz yerel halkı “*anavatanın gerçek evlatları*” olmaları dolayısıyla, terk edilmiş mülklere el koymaya çağırılmışlardır (Arnold ve Bizziouras,2016:102).

Buna benzer gelişmelerin de etkisiyle, Türkiye'de mübadillerin mülkiyet eşdeğerliliklerinin korunmasına çalışılsa da kimi yerlerde yerli halk nezdinde gelenlere haksız yere mal dağıtımı yapıldığı şeklinde bir algı doğmuştur. Hatta mal dağıtımının kimi zaman yerli halk tarafından engellendiği durumlarda olmuştur. Bu durumun ne manaya geldiğini, Mersin Yuvanaki Çiftliğine yerleştirilen Selanik mübadili Ali

Bölükbaşı'nın şu sözleriyle anlamak mümkündür. “Bir takım ağalar orada toprağınız, malınız yok idi ancak burada varmış gibi mal talep ediyorsunuz dediler”. Selanikli Osman Oğuz da mübadillere mal dağıtımına karşı yerli halkın tutumunu şu ilginç sözlerle anlatmaktadır: “Hatırlıyorum. İstemezlerdi. Gavurların malları hep onlara kalsın isterlerdi. Onun için istemezlerdi macır[Muhacir] milletini. Gavur gibi sanarlar” (Emgili,2012:4-5).

Tablo-2 İstanbul ve İzmir’de Yabancı Şirket Sayısı (1925-1928 Salnamelerine Göre)

Ülke	1926/27 İstanbul	1925 İzmir	1927/28 İzmir
Fransa	21	13	15
İngiliz	32	12	13
İtalyan	11	11	6
Amerikan	9	7	12
Alman	8	5	5
İsviçre	3	4	4
Belçika	1	3	3
Flemenk	4	1	1
Bulgar	2	1	1
Avusturya	1	1	1
Diğer	12	1	1
Toplam	104	59	62
Türk Şirket Sayısı	138	12	27

Kaynak: Erdaş,2017. İstanbul ve İzmir tarafımızca birleştirilmiştir.

Madalyonun diğer yüzünü de bakmak anlamında; bu konuyla ilgili Yunanistan’da yaşanan, mübadeleye tabi tutulan kesimlerin yaşadıkları yerlerdeki mal varlıkları üzerine uygulamalar, halkın tepkisini çekmektedir. Bu tepkiler basın yoluyla aktarılmaya çalışılmaktadır.

Birinci ve ikinci kuşak mübadillerle yapılan sözlü tarih görüşmeleri ve anılarda yer alan ortak tema; Mübadele bölgelerinden biri olan Girit Adası’nda Müslümanların son on-on bir yıllık zaman diliminde yaşamlarının çok rahat olmadığı yönünde bir izlenim oluşturmaktadır. Örneğin Tahmiscizade Mehmet Macid, hatıralarında 1921 tarihinde artık Girit’te Müslümanların şehir dışına çıkmaz hale geldiklerini ve mülklerini yok pahasına satmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Kurtuluş Savaşı sonucunda imzalanan Lozan Antlaşması’nda yer alan Mübadele sözleşmesi ile zorunlu nüfus değişimi kararı da Tahmiscizade’ye göre Girit Müslümanları için “ölümü hayata değiştirmek” anlamını taşımaktadır (Macid,1977: 50).

Sözlü tarih görüşmelerinden anlaşıldığı kadarı ile Müslümanların Ada’dan ayrılmak istememelerine karşın, maruz kaldıkları aşırı baskı ve saldırılar sonucunda hayatlarını

alınırsa, Türkiye'nin siyasal açıdan daha karlı olduğu görülmektedir. Yunanistan açısından ise, hasıl olan sonuçlar ekonomik açıdan karlı çıktığını göstermektedir.

Zorunlu nüfus mübadelesi neticesinde, Yunanistan'a giden nüfusun toplam nüfus içerisinde görece ağırlığı daha fazladır. Gidenlerin kalifiye işleri yapan insanlar olması özellikle ticarethanelerin artması ve daha verimli çalışması anlamında katkıda bulunmuştur. Türkiye'ye gelen mübadillerin ise, daha çok tarım alanında değerlendirildiği görülmektedir. Hem mübadillerin yerleşim bölgelerine dağıtılması sürecinde, hem de ekim-dikim anlamında yapılan yardım ve yatırımlardan bu anlaşılmaktadır. Ancak, bir şekilde göçe maruz kalan Rum azınlığın ticaret ve sanayi sektöründe ortaya çıkardığı olumsuz tablonun yanında, gelen mübadillerin tarım sektöründe yarattığı olumlu gelişmeler toplamda ekonomide ortaya çıkan sonucu tamamen pozitif çevirmiştir demek pek kolay gözükmemektedir.

Bu değerlendirmeler bağlamında; “ekonomik kazanç” daha net olarak belirlenirken, “siyasal kazanç” sonucu üzerinde bir parça durmak gerekmektedir. Raymond Hare'e göre, Türkiye'nin en büyük siyasal kazancı 1923-1930 yılları arasında dış güçlerin Türkiye'nin işlerine pek karışmamış olmasıdır. Bilindiği gibi IX. Yüzyıl boyunca büyük devletler her vesile ile gayrimüslim azınlıklarla ilgili konularda Osmanlı devletinin işlerine müdahale etmişlerdir. Şüphesiz, nüfus mübadelesi sonucunda Anadolu'nun tamamen ‘Türkleştirilmiş’ olması, bu tip müdahalelerin toplumsal temelini ortadan kaldırmıştır (Aktar,2000:20).

Bu anlamda, siyasal olarak “Türkleştirme” politikasının genç cumhuriyete göreceli olarak bir rahatlama ve/veya müdahalelerden kurtulma imkanı yarattığı söylenebilir.

Ancak, siyasi sonuçlar itibariyle ulus devletlerin zorunlu göç mübadelesi sürecinden sonra bazı sorunları kolay aşamadığını belirtmek gerekmektedir. Bu tip süreçlerin nedenleri ve sonuçları üzerine ‘empati’ yapmak daha sağlıklı sonuçlar doğurabilir ve bu sonuçların gelecek nesillere aktarılmasıyla daha fazla zenginlik yaratabilir.

Bu konuda Aktar'ın (2006) değindiği hususlar konuyu güzel özetlemektedir; *“Ulus devletlerin nüfus mübadelesi yaparak kendi azınlıklarından kurtulduktan sonra tam bir rahatlık ve esenliğe ulaştıklarını söylemek pek mümkün değildir. Önceleri karışık yaşayan halkların birbirinden ayrılması süreci, kaçınılmaz olarak insanlar arasında toplumsal teması azaltır ve birlikte yaşıyor olmaktan doğan ortak deneyimler artık tarihe karışır. Böylece, “diğer taraf” hakkında tam bir cehalet ve bilinmezlik girdabı içine girilir. Artık insanlar farklı olanı anlamak ve ona saygı duymak yerine, sürekli olarak bir kuşku ve tedirginlik ortamı içinde yaşarlar...”* (Aktar,2006:151).

Son olarak şu hususu belirtmekte fayda görmekteyiz; genç cumhuriyetin milli bir ekonomi oluşturma amacıyla politika geliştirilmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak, kurucu lider başta olmak üzere politika yapımcıların milli bir ekonomik yapı oluşturmak adına, tamamen azınlıklardan arındırılmış bir yapı kurma gayretinde olduklarını söylemek isabetli bir yorum olmayacaktır. Sancılı bir süreç olduğu görülmektedir. Zorunlu göçün yarattığı olumlu-olumsuz tüm etkileri değerlendirmek önemlidir. Bunun

yanı sıra, siyaset ve ekonomi tarihi çalışmalarında, dönemin kendine özgü koşullarını da göz ardı etmemek temel bir yaklaşım olmalıdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı

Fon Kodu 272.11.11:

17.72.1.

17.77.8. 2

17.76.10 7

17.77.9

Fon Kodu 30.10.0.0:

123.874.34.

123.874.30.

Resmi Yayınlar

Düstur, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.205, 10 Muharrem 1342/1923 ve tarih ve 340 sayılı kanun.

TBMMZC, İçtima I, Devre II, C. I, Ankara 1961, 175-179.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

ARDIÇ, Nimet, [I. Kuşak Girit Mübadili], Mersin 18.04.2007.

ARSEVEN, Mehmet, [I. Kuşak Girit Mübadili] Mersin, 25.04.2007.

ÇOKUSLU, Zeynep, [I. Kuşak Girit Mübadili], Mersin 18.04.2007.

DİLMEN, Zehra, [I. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 11.04.2007.

HAZAR, Kösem, [I. Kuşak Girit Mübadili] Mersin, 18.04.2007.

GÜL, Sevim, [I. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 09.05.2007.

ÖZÇELEBİ, Fatma [I. Kuşak Girit Mübadili] Mersin, 18.04.2007.

- Akgün, Seçil. (1986), Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, 241-277.
- Aktar,A.(2006), Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler Ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yayınları 1157, Tarih Dizisi 38, 1-293.
- (2000), Varlık Vergisi Ve ‘Türkleştirme’ Politikaları, İletişim Yayınları 599, Tarih Dizisi 4, İletişim Yayıncılık, 1-244.
- Arı,K.(2014), Büyük Mübadele - Türkiye’ye Zorunlu Göç(1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1-208.
- Armaoğlu, F. (2005), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914 1995), Alkım Yayınevi, 1-969.
- Arnold,C.E.-Biziouras,N.(2016), Yerleşen Uluslar: Bölgesel Ekonomi-Politik Ve Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi, 90.Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi (Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular), Sempozyum Bildiri Metinleri, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 91-112.
- Aysal, N. (2017), Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu’dan Zorunlu Göçü, VII. Uluslararası Canik Sempozyumu, 17-19 Şubat 2017.
- Bozdağlıoğlu,Y.(2014), Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları, *TSA(Özel Sayı)*, 18(3), 9-32.
- Budak,Ö.(2010), Mübadele Meselesi Ve Lozan’da Çözümü, Karadeniz Araştırmaları, 26, 129-142.
- Coşar,N.(2012),Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tüketim Alışkanlıkları, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf Ve Ticaret, Der. F. Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1-228.
- Çomu,S.E.(2013), Nüfus Mübadelesi Ve Çukurova Bölgesi, Lozan Müdahilleri Vakfı Yayınları Mübadil Kentler: Türkiye Ed. Müfide Pekin, 29-38.
- Emgili,F.(2017), Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış, Tarih ve Günce (Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi), 1(1), 29-54.
- (2014), Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi, *TSA(Özel Sayı)*, 18(3), 105-121.
- Emgili F., Kara M., (2009), “Girit’ten Mersin’e: Yeniden Kurulan Yaşamlar” Tarih İçinde Mersin Kolokyumu III Mersin Akdeniz Dünyası ve Yirminci Yüzyıl Kesişen Yollar, 39-48.

- Erdaş,S.(2017), Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920–1938), Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, Cilt I, Ankara, 177-216.
- Güner,Z.(2007), Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskan Politikası, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICENAS 38), 1453-1466.
- Kaplanoğlu,R.(2013), Bursa'da Mübadele Göçmenleri, Lozan Müdahilleri Vakfı Yayınları Mübadil Kentler: Türkiye Ed. Müfide Pekin, 79-94.
- Kara, M., (2008), Girit Kandıye Müslüman Cemaati, Kitap Yayınevi, 1-147.
- Macid, T. M., Girit Hatıraları, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.
- Sarı,M.,Can,A.(2018), Lozan Antlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 18(36), 29-54.
- Sepetçioğlu,T.E.(2015), Sıradan İnsanların Tarihi ve İki Muhacir Osmanlı Kadını: Giritli Raziye Hanım Ve İrini Psaropoula, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 15(30), 141-169.
- TÜİK(2018), Yıllara Göre Dış Ticaret, 1923-2018.
- Üzümcü,A.(2018),Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin İktisadi Tarihi, Ed. M.Dikkaya-A.Üzümcü-D.Özyakışır, Savaş Yayınevi, ISBN:978-605-2328-84-2, 1-252.
- Yıldız,N.,Yıldız,E.(2012), Mübadele Meselesi Ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 349-370.
- <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turkiyede-ulusal-ekonominin-olumu-ve-bu-surecte-mubadelenin-rolu-kemal-arı/>. 29.05.2019, 13:57.
- <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri-fahriye-emgili/>. 05.09.2019, 13:54.

Demand Analysis by Rotterdam Model: An Assessment of Urban China*Rotterdam Modeline Göre Talep Analizi: Kentsel Çin'in Değerlendirilmesi*Filiz Güneysu ATASOY¹**ABSTRACT**

This study analyzes food demand of household by income category in Heilongjiang, Shandong and Henan provinces in urban China. The data set includes household level observation on food consumption in urban areas. The data is derived from National Bureau of Statistics (NBS) which is conducted as a national household annual survey. It includes: income and households' expenditure. The annual survey also covers social security participation, house pricing, production investment, and some other variable related with income distribution. Therefore, the data set is appropriate for demand analysis. First 6 different food categories are chosen which are grain, meat products, aquatic products, dairy products, fresh fruits, and others. Also, households are categorized by individuals' yearly income level as low-, and high-income classes, using these three provinces data. The Rotterdam model is applied in the analysis of data set. The model is explained theoretically then applied using SAS 9.4 software.

Keywords: Demand Analysis, Elasticity, Rotterdam Model**Öz**

Bu çalışma Çin'in Heilongjiang, Shandong ve Henan eyaletindeki hanehalkı gıda talebini gelir gruplarına göre analiz etmektedir. Veri seti, kentsel alanlarda hanehalkı düzeyindeki, gıda tüketim verilerinden oluşmaktadır. Veriler, ulusal hane halkı yıllık anketi olarak yürütülen Çin'in Ulusal İstatistik Bürosu'ndan (NBS) elde edilmiştir. Bu veriler gelir ve hanehalkı harcamalarını içermektedir. Söz konusu yıllık veriler aynı zamanda istihdam anketleri, sosyal güvenlik katılımı, konut fiyatları ve gelir dağılımını etkileyen faktörleri içermektedir. Bu nedenle, veri seti talep analizi için uygundur. Söz konusu veri setinden 6 farklı ürün ve ürün grubu seçilmiştir, bu ürünler; tahıl, et ürünleri, deniz ürünleri, süt ürünleri, taze meyveler ve diğer gıda ürünlerini kapsamaktadır. Ayrıca, Çin'in kentsel hane halkı anketi verileri kullanılarak, bireylerin yıllık gelir düzeyi düşük ve yüksek gelirli sınıflar olarak sınıflandırılmaktadır. Veri setinin analizinde Rotterdam modeli uygulanmaktadır. Model teorik olarak anlatıldıktan sonra SAS 9.4 programı kullanılarak uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Talep Analizi, Esneklik, Rotterdam Modeli

¹Dr.Öğr.Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, filizatasoy@osmaniye.edu.tr (ORCID: 0000-0003-1413-9954)

I Introduction

The purpose of the current study is analyzing theoretically and empirically supply and demand equations for chosen 6 products in Heilongjiang, Shandong and Henan provinces in urban China. For this purpose, I examine the urban China's province data using Seemingly Unrelated Regression Estimation (SUR)- for Rotterdam Model. The data set is taken from It is taken from National Bureau of Statistics (NBS) which is conducted a national household annual survey. To analyze of the model SAS 9.4 is applied¹.

There are many studies in the literature capturing household demand and especially agricultural good demand all around the world. For example, Andreyeva et al. (2010) analyzed own-price elasticity estimating for major food categories based on 160 studies conducted in the United States. Green et. al (2013) quantified the relationship between food demand by income category. The analysis results of the study show own-price elasticities of edible goods in 162 countries. Nevertheless, some studies' results are contradicted in terms of elasticity's estimation in Chinese Market. For instance, one of the recent study results showed that dairy products' own price demand elasticity is 0.24 for Urban China (Zheng and Henneberry, 2011) while Liu and Zhong, (2009) represented a high own price elasticity of demand for dairy product which is 1.12. Thus, different econometric and economic analysis methods may impact the results.

Chen et. al (2015) examined a meta-analysis of food and agricultural demand elasticities of Chinese' products. The authors estimated the own price elasticity, income elasticity and cross-price elasticities of demand in food and agricultural markets. Their study results show that the food products demand elasticities negatively related with per capita income. Meaning that when per capita income rises, income elasticity of food products decreases. The major declines are observed in the alcohol and tobacco, products while smaller decreases are detected in the livestock products.

All in all, the aim of this study is to examine household demand of Urban China. In this respect, the current data set is retrieved from National Brue of Statistics in 2017. Therefore, the study specifically chooses Heilongjiang, Shandong and Henan in urban China's households demand. The reason is that Shandong has pretty high gross domestic product (GDP) since it is one of the China's major provinces. Also, Shangdong is one of the most wealth province respects to its district since it is positioned on the China Sea while Henan is located in the central of China. Also, the other province Heilongjiang is the most north part of the China. For this reason, the estimation of urban households' demand using Heilongjiang, Shandong and Henan provinces may help to understand Urban China's household demand pattern.

¹The Rotterdam Model and Almost Ideal Demand System Model SAS code can be accessible at Guneyesu-Atasoy (2018)' study.

II Data

The data set includes household level observation on food consumption in 2017 in the Heilongjiang, Shandong and Henan provinces for prediction of the Urban China's households demand. It is derived from National Bureau of Statistics (NBS) which is conducted as a national household annual survey. The survey is administered directly by NBS and includes: income and expenditure of the household. In addition it covers employment information, house pricing, production investment, and some other variable related with income distribution. The survey is operated choosing houses randomly, then households are determined. After that, it is sampled with stratified multi stage sampling method under population scale (NBS of China, 2018).

First, 6 different food categories are chosen which are grain, fresh fruits, meat products, aquatic goods, dairy products, and others. Also, households are categorized by individuals' yearly income level as low-, and high-income categories, applying Heilongjiang, Shandong and Henan provinces in the China urban household survey data. For income category, disposable income is chosen. Disposable income is remaining part of total yearly income after deduction of taxes and social security charges.

III Method

For the present study, the Rotterdam Model is chosen to be applied in the analysis. The Rotterdam Model is one of the commonly used models while estimating true elasticity in the literature. The Rotterdam Model, both the forecasting consumer demand of chosen products and estimation of true elasticities delivers very sufficient results. Some studies in the literature compare the Rotterdam Model and nonlinear AIDS models. In these studies, use Monte Carlo technique to evaluate the performances of the models in terms of their true elasticity of demand estimations. Some of the studies prefer the Rotterdam Model in terms of true elasticities of demand (Barnett and Seck, 2008). Therefore, the chosen 6 different products' demand and elasticities are estimated by the Rotterdam Model. The model specification is explained by follows;

The model was acquired by Barten and Theil (1960, 1965 and 1979). It is considered a local adjustable function form.

- To start with a demand equation implied by utility maximization subject to constraint.

$$\bar{Q}_i = Q_i(P_1, P_2, P_3, P_4, \dots, P_n, Y) \quad i = 1, 2, 3 \dots n \quad (1)$$

- Where Q_i is the quantity of the product i , and P_1 , through P_n are prices of other products and Y is income.

- The Rotterdam model is obtained as follows

$$d\ln Q_i = (E_{i,1}^* - R_1 \cdot A_i) d\ln P_1 + (E_{i,2}^* - R_2 A_i) d\ln P_2 + \dots + (E_{i,n}^* - R_n \cdot A_i) d\ln P_n + A_i d\ln Y \quad (2)$$

- It can also be written,

$$R_i d\ln q_i = \theta_{i,1} d\ln P_1 + \theta_{i,2} d\ln P_2 \dots + \theta_{i,n} d\ln P_n + M_i d\ln \left(\frac{Y}{P}\right) \quad (3)$$

Then, Rotterdam Model is

$$R_i d\ln q_i = \sum \theta_{i,1} d\ln P_j + M_i d\ln(Y/P) \quad (4)$$

Table-1: Elasticities of the Rotterdam Model

Elasticities	Equations
Income Elasticity	$A_i = M_i/R_i$
Price Elasticity by Hicksian	$E_{i,j}^* = \theta_{i,j}/R_i$
Price Elasticity by Marshallian	$E_{i,j} = E_{i,j}^* - R_j A_i$

IV Analysis Results

All of equations are solved using SAS 9.4 software according to Seemingly Unrelated Regression test result (for Rotterdam model). Table-2 represents summary statistics of chosen products group. For the briefness and accuracy of the study not all of the system of SAS output are represented. The necessary information and elasticity is represented to make the study more coherent for the readers.

Hicksian and Marshallian elasticity are shown in the Table-3 and Table-4 in sequence. In conditional demand system, the expenditure is treated as exogenously since group expenditure change in the response of a change in prices of the products and income. These conditional elasticities are converted to unconditional ones. The conditional Hicksian elasticities give the own price elasticity of all 6 goods which are negative in the table. For instance, rice, meats and aquatic products consumption decreases by 0.75%, 0.63% and 0.64% respectively, when these three goods prices increase by 1%. The own price elasticities for these three goods are also negative for the Conditional Marshallian elasticities. It is also logical that when the price of the goods goes up, consumption of the goods decreases.

Table-2: Summary Statistics of Chosen products

Variables	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
Rice	53.15	31.17	21.45	93.07
Meat Products	25.10	13.09	11.62	40.76
Aquatic Products	18.23	10.71	6.15	29.08
Dairy Products	13.41	10.75	4.05	24.01
Fresh Fruits	40.11	25.69	25.81	61.75
Others	14.75	10.83	3.15	31.62

In addition, the cross price elasticities of Hicksian are positive. As an example, the meats (pork, beef, and mutton) and aquatic products are net substitutes. The Marshallian elasticities $e_{ij} = e_{ij}^* - R_j A_i$, include income impacts. Therefore, the Hicksian's own price elasticities are smaller than the Marshallian's own price elasticities. However, the Marshallian cross-price elasticities results are changeable. It may be smaller or larger in comparison to the Hicksian cross-price elasticities in accordance with income ($A_i > 0$, $R_j > 0$ and $e_{ii}^* < 0$ then $e_{ii} > e_{ii}^* - R_j A_i$). When income increases by 1%, for meats, the group expenditure (includes rice, meats, aquatic products, fresh fruits, others) goes up by 4%.

Table-3: Conditional Hicksian Elasticity

Quantities	ϵ_{ij}^* (Conditional Hicksian Elasticity)							
	Prices							Expenditure Elasticity
Variables	Rice	Meat Product	Aquatic Products	Dairy Products	Fresh Fruits	Others		
Rice	-0.755	0.321	-0.215	0.022	0.121	0.761	0.211	0.025
Meats	0.345	-0.632	0.096	-0.016	-0.066	-0.193	0.441	0.435
Aquatic Products	-0.285	0.065	-0.613	<i>0.007</i>	0.084	-0.104	0.675	0.379
Dairy Products	-0.045	-0.084	-0.021	-1.098	-0.174	-0.112	0.431	0.411
Fresh Fruits	0.044	-0.051	0.119	-0.049	-0.899	-0.125	0.355	0.347
Others	0.812	-0.073	0.085	0.042	0.049	-0.893	0.098	0.074

Note: Meats include beef, pork and mutton. Aquatic products comprise of all kind of sea foods. Values in italic identify that estimated elasticity is not significant at 0, 01 level of significance.

Table-4: Unconditional Marshallian Elasticities

Quantities	ϵ_{ij}^* (Unconditional Marshallian Elasticities)							
	Prices							Expenditure Elasticity
Variables	Rice	Meat Product	Aquatic Products	Dairy Products	Fresh Fruits	Others		
Rice	-0.614	0.218	-0.175	0.116	0.109	0.518	0.345	0.096
Meats Products	0.426	-0.713	-0.015	0.005	-0.084	-0.254	0.394	0.277
Aquatic Products	-0.175	-0.047	-0.518	0.025	0.051	0.065	0.543	0.405
Dairy Products	<i>0.029</i>	<i>0.014</i>	<i>0.006</i>	-1.001	-0.205	-0.269	0.476	0.463
Fresh Fruits	<i>0.009</i>	-0.047	0.087	-0.118	-0.712	-0.205	0.311	0.364
Others	0.501	-0.091	0.197	-0.167	-0.087	-0.912	0.091	0.038

Note: Meats include beef, pork and mutton. Aquatic products comprise of all kind of sea foods. Values in italic identify that estimated elasticity is not significant at 0, 01 level of significance.

V Conclusion

This study analyses household demand of Heilongjiang, Shandong and Henan provinces in Urban China. For this purpose, 2017 data set is applied which the most recent data was set during the study period. For the analysis, 6 different food groups are chosen to derive the potential demand estimation. These food groups are first rice and aquatic products which are mostly consumed products in Asian countries, such as China, Vietnam or Korea. Also, meats, fresh fruits, dairy, and other products included. Households' disposable income also included for the estimation of income elasticity of the individuals.

All in all, the Rotterdam models are used for estimation by SAS program. There are several studies in the literature using the Rotterdam Model for elasticity estimation (Washington, and Kilmer, 2002; Clements, and Gao, 2015). It leads to calculate Conditional Hicksian elasticity, conditional and unconditional Marshallian elasticity which provide researchers a comparison opportunity. Even if the Rotterdam model results are coherent with the literature, some studies prefer to use Almost Ideal Demand System analysis (AIDS) or Linear Approximate AIDS (LA/AIDS) model. Therefore, for future researches, LA/AIDS model can be applied to compare the study results.

References

- Andreyeva, T., M.W. Long, and K.D. Brownell. 2010. The Impact of Food Prices on Consumption: A Systematic Review of Research on the Price Elasticity of Demand for Food. *American Journal of Public Health* 100 (2): 216–22.
- Chen, D., Abler, D., Zhou, D., Yu, X., & Thompson, W. (2015). A meta-analysis of food demand elasticities for China. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 38(1), 50-72.
- Clements, K. W., & Gao, G. (2015). The Rotterdam demand model half a century on. *Economic Modelling*, 49, 91-103.
- Green, R., Cornelsen, L., Dangour, A. D., Turner, R., Shankar, B., Mazzocchi, M., & Smith, R. D. (2013). The effect of rising food prices on food consumption: systematic review with meta-regression. *Bmj*, 346, f3703.
- Guneyusu Atasoy, F (2019) Demand Analysis Of The Usa's Meat Products: An Application Of Linear Approximate-Almost Ideal Demand System, In Atik, Atilla (editor), *Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences*, (pp 171-180), Gece Publishing, New York, NY, USA. Available at: https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/SOCIAL_6.pdf

- Liu, H, and F Zhong. 2009. Food Consumption and Demand Elasticity: Evidence from Household Survey Data. *Journal of Nanjing Agricultural University (Social Sciences Edition)* 9 (3): 36–43.
- National Bureau of Statistics of China, (2018) <http://www.stats.gov.cn/english/>, access at: 17/10/2018.
- Washington, A. A., & Kilmer, R. L. (2002). The production theory approach to import demand analysis: A comparison of the Rotterdam model and the differential production approach. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 34(3), 431-443.
- Zheng, Z., and Henneberry, S. R. (2009). “An analysis of food demand in China: a case study of urban households in Jiangsu province.” *Review of Agricultural Economics*, 31(4), 873-893.
- Zhou, D., Yu, X., & Herzfeld, T. (2015). Dynamic food demand in urban China. *China Agricultural Economic Review*, 7(1), 27-44.

Bağımsız Denetimde Kalite Göstergeleri: Literatür İncelemesi¹*Indicators of Audit Quality: A Literature Review*Koray TUAN²Ramazan BESEN³Ayhan SAYGI⁴**ÖZ**

Sermaye piyasalarında yaşanan muhasebe skandallarının ortaya çıkmasında bağımsız denetim mekanizmasının yetersizliği önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden, sermaye piyasalarının etkin işleyişi için bağımsız denetim firmalarının yapmış oldukları denetimin de sorgulanması ve denetim performansının yani denetim kalitesinin ölçülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, literatürde bağımsız denetimde kalite kavramının nasıl incelendiğinin ve araştırmalarda denetim kalitesi göstergeleri olarak hangi temsili değişkenlerden yararlandığının teorik dayanakları ile tespit edilmesidir. Çalışmada; bağımsız denetim firmasının büyüklüğü, bağımsız denetim ücreti, bağımsız denetçinin sektöre ait uzmanlığı, tahakkuklar, bağımsız denetim hizmet süresi, denetçi rotasyonu ve denetçi görüşü gibi literatürde denetim kalitesini ölçmek ve değerlendirmek için en çok kullanılan denetim kalite göstergeleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Bağımsız Denetim Kalitesi, Denetim Kalitesi Göstergeleri**ABSTRACT**

The inadequacy of independent audit mechanisms has played an important role in the emergence of accounting scandals in capital markets. Therefore, it is necessary to question audits performed by audit firms for the effective functioning of capital markets and to measure audit performance, in other words audit quality. The aim of this study is to determine how the concept of quality in independent audit is examined and to identify which proxies are used as indicators of audit quality in the literature. In this study, the most commonly used audit quality indicators for measuring and evaluating the quality of audit in the literature such as independent audit firm size, audit fee, expertise of auditor, accruals, audit tenure, auditor rotation and auditor opinion are examined.

Keywords: Auditing, Audit Quality, Audit Quality Indicators

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 02.12.2019

Kabul tarihi: 19.12.2019

¹Bu çalışma, 18.Uluslararası İşletmecilik Kongresi'nde 02.05.2019 tarihinde Osmaniye'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

²Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, ktuan@cu.edu.tr (ORCID: 0000-0002-2168-6481)

³Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi SBE, ramazanbesen@gmail.com (ORCID: 0000-0002-1169-5288)

⁴Öğr.Gör., Çukurova Üniversitesi Yumurtalık MYO, asaygi@cu.edu.tr (ORCID: 0000-0002-5142-4693)

1. Giriş

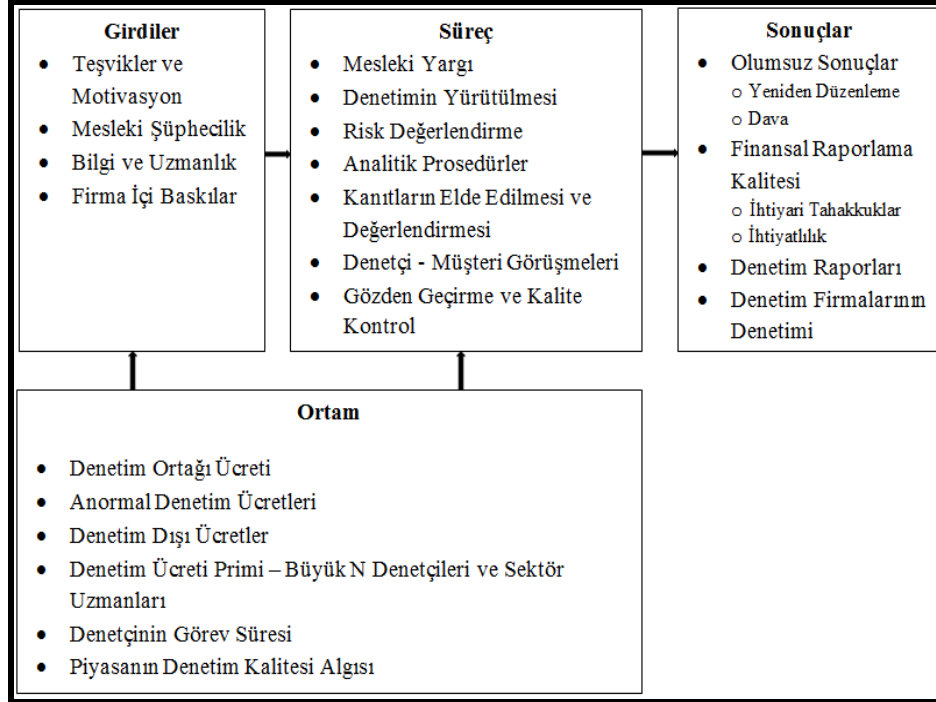
Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 200, işletme yönetimi tarafından hazırlanan finansal tabloların tüm önemli yönleriyle geçerli finansal raporlama çerçevesine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına ilişkin makul bir görüşe ulaşılmasını gerekli kılar. Bununla birlikte; denetçinin, finansal tablo kullanıcıların duyduğu güven seviyesini artırmak için BDS'lere ve etik hükümlere uygun olarak planlan ve yürütülen bir denetim sürecini gerçekleştirmesi de zorunludur. Finansal tablo kullanıcılarının, bağımsız denetim süreci sonunda ulaşılan görüşe ne derece güvenebileceği ise gerçekleştirilen denetimin kalitesine bağlıdır (Christensen vd., 2016, s. 1649). Ancak bağımsız denetim kavramının finansal ve sermaye piyasalarının sağlıklı işleyişindeki temel unsurlardan olmasına rağmen, gerek denetim standartlarında gerekse bu alandaki yazınlarda kabul edilen ortak bir bağımsız denetim kalitesi tanımlaması yapılamamaktadır (Knapp, 1991, s. 36). Çünkü denetim kalitesi; müşteri işletmeye, denetim ekibine ve düzenleyici otoritelere özgü birçok faktörden etkilenebilmesi nedeniyle farklı amaçlar doğrultusunda farklı açılardan ele alınarak değerlendirilen oldukça karmaşık bir kavramdır (Duff, 2009, s. 401; Francis, 2011, s. 127). Diğer taraftan, bu yüzyıl başında ortaya çıkan hileli finansal raporlamaların ve büyük muhasebe skandallarının sebeplerinden birisi olarak gösterilmesi nedeniyle de bağımsız denetimde kalite konusu araştırmacılar arasındaki önemini korumaktadır (Laitinen ve Laitinen, 2015, s. 665). Buradan hareketle; bu çalışmanın amacı, literatürde bağımsız denetim kalite kavramının nasıl incelendiğinin ve araştırmalarda denetimde kalite göstergeleri olarak hangi temsili değişkenlerden yararlandığının teorik dayanakları ile tespit edilmesidir.

Kaliteli bir denetim, sunulan bilgilerin yanlışlıklar ve eksiklikler içermeden ve tarafsız olarak üretilmesi ile ilgili değer yaratıcı ve yapıcı bir süreçtir. Eğer kavramlar ayrı ayrı ele alınacak olursa; kalite kavramı, bir şeyin amacına ne kadar uygun olduğunu gösteren bir mükemmellik derecesidir (Selimoğlu vd., 2017, s. 82). Denetim kavramı ise, öngörülen normlara (kriter ve standartlar) bağlılık derecesini göstermek için tasarlanmış bir değerlendirme sürecidir (Mills, 1989, s. 1). Her alanda olduğu gibi bağımsız denetim alanında da kalite önemli bir olgudur. Her ne kadar bağımsız denetim kalitesinin kabul gören kesin bir tanımı olmasa da literatürde en çok atıf alan tanımı, De Angelo (1981, s. 186) tarafından şu şekilde yapılmıştır: "Denetim hizmetlerinin kalitesi, bağımsız denetçinin hem müşteri işletmenin muhasebe sisteminde bir ihlali ya da yanlışlığı tespit edebilme hem de tespit edilen ihlali ya da yanlışlığı raporlayabilme olasılığıdır". Bu tanımlamada, bağımsız denetçinin yanlışlığı ortaya çıkarma olasılığı denetçinin teknolojik yeteneği, uygulanan denetim prosedürleri, örneklemin kapsamı ve benzeri unsurlar ile ilişkilendirerek "bağımsız denetçinin yetkinliğine" ve tespit edilen bir ihlali bildirme olasılığı, denetçinin müşteri işletmeden olan bağımsızlığının bir ölçüsüdür denilerek de "denetçinin bağımsızlığına" dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan denetim kalitesi, denetim sürecinin uygulanabilir denetim standartlarına uyum derecesi olarak da tanımlanmaktadır (Watkins vd., 2004, s. 153). Bu yüzden, farklı bakış açılarıyla değerlendirilen ve çoğunlukla gözlemlenemeyen denetim kalitesi kavramının hangi faktörlerden etkilendiğinin bilinmesi kavramın daha da iyi algılanabilmesi adına önemlidir (Duff, 2009, s. 401).

Denetim kalitesine etki edebilecek muhtemel faktörlerin sınıflandırılmasını yapan bir takım çalışmalar (Duff, 2009; Francis, 2011; Knechel vd., 2013) yer almaktadır. Ancak denetimde kalite çerçevesinin geliştirilmesi için ilk resmi girişim 2006 yılında İngiltere’de Finansal Raporlama Konseyi tarafından üstlenilmiştir ve kapsamlı araştırmalar sonucu 2008 yılında beş denetim kalitesi faktörünü belirlemiştir (Selimoğlu vd., 2017, s. 83). Bunlar;

- ✓ Denetim firmasının kültürü,
- ✓ Denetim ekibine yer alan denetçilerin uzmanlığı ve becerileri,
- ✓ Denetim sürecinin etkinliği,
- ✓ Denetim raporlarının yararlılığı ve güvenilirliği,
- ✓ Denetçinin kontrolü dışındaki faktörlerdir.

Diğer taraftan, Francis (2011, s. 126) yaptığı çalışmada denetim kalitesinin (1) denetim girdileri, (2) denetim süreci, (3) bağımsız denetim firmaları, (4) denetim sektörü ve denetim piyasası, (5) düzenleyici kurumlar ve (6) denetim çıktılarının ekonomik sonuçları olarak altı analiz düzeyinden etkilendiğini savunmaktadır. Yine benzer bir çalışmada, Knechel, Krishnan, Pevzner, Shefchik ve Velury (2013, s. 404) denetim kalitesinin aşağıda şekil olarak gösterilen temel faktörlere bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Şekil 1. Denetim Kalitesinin Belirleyicileri

Kaynak: Knechel, Krishnan, Pevzner, Shefchik & Velury, 2013.

2. Bağımsız Denetimde Kalite Göstergeleri

Bağımsız denetimde kalite üzerine yapılan çalışmalarda iki temel bakış açısı yer almaktadır (Laitinen ve Laitinen, 2015, s. 665): Bunlardan ilki denetim ve denetim sürecinin özelliklerine odaklanırken, ikincisi ise denetçi ve denetimin nihai sonuçlarının özelliklerine odaklanan çalışmalardır. Dang (2004, s. 14)'e göre ise, denetim kalitesinin ölçülebilmesi için tayin edilen göstergeler iki gruba ayrılmaktadır: Bir grup, “gerçek” denetim kalitesini yansıtırken; diğer grup, piyasa tarafından “algılanan” denetim kalitesini göstermektedir. Dolayısıyla konu, önceki çalışmalarda bağımsız denetim kalitesini etkileyen faktörlerin ayrımı dikkate alınarak tartışılmış ve doğrudan veya dolaylı etkilemesi beklenen bu faktörler denetimde kalite göstergeleri olarak belirlenmiştir. Aşağıda gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde yer alan bağımsız denetimde kalite temsilcileri teorik tartışmaları ve çalışma sonuçları ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Bağımsız Denetim Firmasının Büyüklüğü

Bağımsız denetim mesleğinin kendisine özgü kısıtları nedeniyle bu sürecin gözlemlenemez olması, diğer taraftan denetim sürecinde gerçekleştirilen denetim prosedürlerinin finansal tablo kullanıcıları tarafından değerlendirilme imkânının mümkün olmaması gibi nedenler ile birçok araştırmacı denetimde kalite ölçüsü olarak “gerçek” denetim kalitesi göstergeleri yerine “algılanan” denetim kalitesi göstergelerine odaklanmıştır (Dang, 2004, s. 17). Bağımsız denetim firması büyüklüğünün literatürde en çok tercih edilen denetim kalitesi göstergesi olmasının nedenlerinden birisi de gerçek denetim kalitesinin direkt olarak ölçülmesinde yaşanan bu tür zorluklardır (Lennox, 1999, s. 799). Bağımsız denetim firması büyüklüğünü temsilen literatürde genelde “Dört Büyükler (Big4)” olarak bilinen (PricewaterhouseCoopers, Deloitte, Ernst & Young ve KPMG) uluslararası nitelikteki denetim firmaları kullanılmaktadır. Yani, Dört Büyükler tarafından verilen denetim hizmetinin diğer denetim firmalarına kıyasla daha kaliteli bir denetim hizmeti sunduğu gerek uluslararası gerekse ulusal literatürdeki yerini almıştır. Bunun arakasındaki ilk varsayım, Dört Büyük denetim firmasının küresel anlamda bağımsız denetim pazarında sahip oldukları itibardır. Bağımsız denetim alanında kamu gözetimi yapmak ve böylece denetimde kaliteyi sağlayabilmek için oluşturulan kurumlarca yapılan inceleme ve denetimler neticesinde standart ve mevzuata aykırılıklar üzerine, denetçilerin veya bağımsız denetim firmalarının faaliyet izinleri askıya alınabilmekte ya da iptal edilebilmektedir. Böyle bir durumun ise bağımsız denetim firmasının itibarına olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bir denetim firmasının sermaye piyasalarındaki itibarı ne kadar büyük ise, olası bir itibar kaybı neticesinde kaybedeceği müşteri ve gelir riski de o kadar büyük olacaktır. Bu nedenle, büyük denetim firmalarının itibarlarını korumak amacıyla küçük denetim firmalarına kıyasla daha detaylı denetim prosedürleri uygulayarak standart ve mevzuata aykırılık riskini azalttıkları ve bunun neticesinde de daha kaliteli bir hizmet sundukları düşünülmektedir (DeAngelo, 1981, s. 188; Shafie vd., 2009, s. 103).

Bir diğer varsayım ise, Büyük denetim firmalarında görev yapan denetçilerin almış oldukları teknolojik destek ve kurum içi eğitimler sayesinde denetim yaptıkları

sektörlere ait spesifik bilgi ve uzmanlık kazandıkları ve bu sayede finansal tablolarda yer alabilecek olası hata ve hile risklerini diğer denetçilere göre daha aza indirgeyerek, daha kaliteli bir bağımsız denetim gerçekleştirdikleri varsayılmaktadır (Lin ve Liu 2009, s. 46). Son olarak, büyük denetim firmalarının sahip oldukları geniş kaynak ve müşteri portföyü sayesinde müşteri baskı, istek ve yıldırımlarına karşı direnebileceği ve diğer denetim firmalarına göre daha bağımsız kalarak hizmet kalitesini arttırdıkları ileri sürülmektedir (Li vd., 2007, s.4).

Chen, Chi ve Lin (2012) tarafından yapılan ve 2007-2010 yılları arasına ait 3.864 firmayıl verisini kapsayan kapsamlı çalışmada, denetim kalitesi ve denetim firması büyüklüğü arasındaki ilişki ele alınmıştır. Söz konusu çalışmanın bulguları, Big4 denetim firmalarının sahip olduğu marka değerinin denetim kalitesi üzerinde önemli rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, düzenleyici otoritelerin ve yatırımcıların Big4 denetim firması dışındaki denetim firmalarından alınan denetim hizmeti kalitesine daha fazla dikkat edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Yukarıda tartışılan varsayımlar çerçevesinde ve literatürde denetim firması büyüklüğü değişkenini denetimde kalite göstergesi olarak kullanarak yürütülen çalışmalarda (De Angelo, 1981; Palmrose, 1988; Lennox, 1999; Krishnan, 2003; Li vd., 2007; Kim vd., 2015) yer alan genel kanı, denetim firmasının büyüklüğünün denetim raporunun güvenilirliğini ve algılanan denetim kalitesini olumlu yönde etkilediği şeklindedir.

2.2. Bağımsız Denetim Ücreti

Denetim ücreti, şirketlerin bağımsız denetim firmalarından aldıkları bağımsız denetim hizmeti ve/veya bağımsız denetim dışı hizmetler karşılığında ödedikleri tüm ücretler anlamına gelir. Denetim ücreti üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğu anormal denetim ücreti ile denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi değerlendirir. Bu nedenle, öncelikle normal ve anormal denetim ücretinin tanımlanması gerekir. Normal denetim ücreti, müşteri işletmenin büyüklüğü, riski ve karmaşıklığına göre ödenmesi beklenen ücrettir. Anormal denetim ücreti ise, gerçekleşen denetim ücreti ile müşteri işletmenin ücreti belirleyen özellikleri dikkate alındığında beklenen ücretten, daha düşük ya da yüksek, meydana gelen sapmadır (Little ve Lehkamp, 2018, s. 10). Literatürde denetim ücretleri ile bağımsız denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda farklı iki görüş savunulmaktadır. Birincisi, denetim firması ile müşteri işletme arasındaki ekonomik bağın denetçinin bağımsızlığına zarar verebileceği ve bu durumun denetim kalitesi üzerine olumsuz etki edebileceği düşüncesidir. Çünkü bağımsız denetim ücreti ne kadar artarsa, denetçi bağımsızlığına yönelik tehdidin o kadar güçlü olacağı öne sürülmektedir (Kinney ve Libby, 2002, s. 109). İkincisi ise, bağımsız denetimi yapacak olan firmanın ortaya koyacağı performansın boyutudur. Yüksek denetim riskine sahip müşterilerin yüksek kalitede denetim hizmeti veren denetçileri seçeceği ve bu denetim firmalarının da yüksek riskli müşterilerden daha yüksek denetim ücreti talep edeceği düşünülmektedir (Feltham vd., 1991, s. 377). Çünkü yüksek risk düzeyine sahip müşterilerin daha yüksek kazanç yönetimine başvurma olasılığı olduğundan, denetim sürecinde daha fazla denetim çabasına ihtiyaç duyulacağı belirtilmektedir (Corbella vd., 2015, s.50).

Bir takım araştırmacı (Carcello vd., 2002; Abbott vd., 2003; Miettinen, 2008) bağımsız denetim ücretini, denetimde kalite göstergesi olarak kullanmıştır. Söz konusu çalışmalarda, şirketin denetim komitesi ve yönetim kurulu özelliklerinin denetim kalitesi üzerindeki etkisi denetim ücreti değişkeni ile ölçülmeye çalışılmıştır.

2.3. Bağımsız Denetçinin Sektöre Ait Uzmanlığı

Günümüzde bağımsız denetçinin iyi bir muhasebe ve denetim bilgisi yanında müşteri işletmenin faaliyet gösterdiği sektörün özelliklerini, sektördeki riskleri, gelişmeleri iyi bilen bir kişi olması gerekmektedir (Oktay, 2013, s. 60). Sektöre ait uzmanlık, denetçinin yüksek kalitede bir denetim hizmeti verebilmek için müşteri işletmeye özgü faaliyetleri ve işletmenin ait olduğu sektörün doğası ve riskleri hakkında tecrübeye ve derin bir bilgi birikimine sahip olması demektir (Sarwako ve Agoes, 2014, s. 272). Sektör tecrübesi olan denetçilerin, müşteri işletmenin iş ortamına, muhasebe uygulamalarına hakim olmaları nedeniyle finansal tablolarında yer alabilecek özel sorunları ve önemli yanlışları ortaya çıkarma olasılıkları artmakta ve bunun neticesinde de daha kaliteli bir denetim hizmeti sunmaları beklenmektedir (DeBoskey vd., 2012, s. 613). Diğer taraftan, sektöre ait uzmanlık denetçinin hizmet süresi ile de yakından ilgilidir. Çünkü belirli bir sektörde yeni yer alan müşterinin denetimin ilk yıllarındaki özel bilgi eksikliği ancak sektörde uzun yıllar denetim yapan bir denetçinin kazandığı teknik beceri ve bilgi sayesinde giderebilir (Stanley ve Todd DeZoort, 2007, s. 135). Bağımsız denetçinin sektöre ait bilgi ve tecrübesinin denetim kalitesi üzerine etkisini araştıran birçok çalışmaya (Rittenberg vd., 2010; Balsam vd., 2003; Stanley ve Todd DeZoort, 2007; DeFond ve Zhang, 2014) rastlamak mümkündür. Örneğin; DeFond ve Zhang (2014) yaptıkları çalışmada, denetçi yetkinliğinin denetçinin eğitim, beceri ve uzmanlığıyla ilgili olduğunu ve bunu kazanmanın bir yolu olarak da, denetçinin müşteri işletmenin faaliyette bulunduğu sektör hakkında gerekli uzmanlığa sahip olması gösterilmiştir. Ayrıca, denetçi müşteri işletmenin faaliyette bulunduğu sektörle ilgili yetkinliği ile vereceği hizmetin kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu vurgulanmıştır.

Balsam, Krishnan ve Yang tarafından 2003 yılında yapılan diğer bir çalışmada ise, bağımsız denetçilerin aynı sektörde faaliyet gösteren geniş bir müşteri grubuna hizmet vermesi neticesinde sahip oldukları uzmanlıkları arttığı ve bu durumun müşteri işletmelere daha kaliteli bir denetim hizmeti sağladığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak; literatürde bir sektörün özelliklerini, riskli ve özellikli konularını bilen denetçilerin söz konusu sektör hakkında hiç bilgisi olmayan denetçilere oranla daha etkin denetim prosedürleri gerçekleştirdikleri ve bu durumun verilen denetim hizmetinin kalitesini artırdığı düşünülmektedir (Rittenberg vd., 2010; Balsam vd., 2003).

2.4. Tahakkuklar

Bağımsız denetimde bir diğer kalite göstergesi, işletme yönetiminin kendi çıkarları doğrultusunda finansal tabloların sunumunda kazancı manipüle etmesi (Schipper, 1989, s. 92) olarak tanımlanan kazanç yönetimi uygulamalarıdır. Diğer bir deyişle, kazanç yönetiminin bir işareti olarak, işletme yönetiminin tahakkuklardan ne ölçüde

yararlanıldığıının tespit edilmesidir. Bağımsız denetim kalitesini kazanç yönetimi ile ölçen çalışmalarda, toplam tahakkukları dikkate alan modellerin öne çıktığı görülmektedir (Knechel vd., 2013, s. 401). Toplam tahakkuklar, ihtiyari olmayan (normal) ve ihtiyari (anormal, isteğe bağlı) tahakkuklar olarak iki sınıfta toplanmaktadır. İhtiyari olmayan tahakkuklara işletme yönetimi müdahalesinin zor olması nedeniyle kazanç yönetimi ölçümünde genellikle ihtiyari tahakkukların kullanılması tercih edilmektedir (Yaşar, 2013, s. 157). Çünkü bu tür tahakkuklar aracılığıyla dönem karı artırılıp azaltılabilmektedir. Bu çerçevede, kaliteli bir bağımsız denetim hizmetinin kazanç yönetimi uygulamaları için bir kısıtlama olduğu düşünülmektedir (Balsam vd., 2003, s. 74). Bu düşünceyi destekleyen Caramanis ve Lennox (2008) çalışmalarında, denetim çabasının düşük gözlemlendiği durumlarda anormal tahakkukların arttığını ve işletme yönetimi tarafından daha sık kullanıldığını tespit etmişlerdir.

Literatürde düşük isteğe bağlı tahakkuk oranlarının yüksek kazanç kalitesi göstergesi olduğunu varsayan çeşitli modeller (örneğin, Healy 1985; DeAngelo 1986; Jones 1991; Dechow, Sloan & Sweeney 1995; DeFond ve Park 2001) önerilmiştir. İlk önerilen modellerde (Healy 1985; DeAngelo 1986) toplam tahakkuklardaki değişim, isteğe bağlı tahakkukların ölçüsü olarak kullanılırken, daha sonraki çalışmalarda (Jones 1991; Dechow vd., 1995) tahakkuklar, isteğe bağlı ve isteğe bağlı olmayan tahakkuklar şeklinde ayrılmıştır. Bu modellerden bir diğeri DeFond ve Park (2001) tarafından geliştirilen ve anormal çalışma sermayesi tahakkuklarının mutlak değeri (AWCA: Absolute Value of Abnormal Working Capital Accruals) modelidir. Bu modelde (AWCA) ise, gerçekleşen çalışma sermayesi ve mevcut satış seviyesini desteklemek için gerekli olan beklenen çalışma sermayesi seviyesi arasındaki fark ölçülmekte ve yüksek düzeyde anormal çalışma sermayesi tahakkuklarının, işletme yönetiminin daha fazla kazanç yönetimine ve dolayısıyla da bağımsız denetim eksikliğine işaret ettiği varsayılmaktadır.

2.5. Bağımsız Denetim Hizmet Süresi

Literatürde bağımsız denetçinin hizmet süresi, bir işletmenin aynı bağımsız denetim kuruluşu tarafından denetlendiği ardışık hesap dönemi sayısının toplamını ifade etmektedir (Gonzalez-Diaz vd., 2015, s. 119). Diğer bir anlatımla, bağımsız denetçinin müşteri işletme ile olan ilişkisinin uzunluğu (Lee vd., 2009, s. 87) da denilebilir. Denetim süresi ile denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarda birbirine zıt, iki temel varsayım üzerinde durulmaktadır. Birinci varsayım, bağımsız denetimde hizmet süresi arttıkça denetçinin müşteri işletme ile kuracağı kişisel ilişkilerin daha samimi seviyeye çıkacağı ve böylece denetçi bağımsızlığının azaltacağı ileri sürmektedir (Carcello ve Nagy, 2004, s. 60). Bağımsızlığın zedelenmesi ise, denetçinin müşteri işletme ile ilgili önemli yanlışlıkları tespit etme konusundaki arzusunu köreltirken, denetimin kalitesinin de düşeceğini savunmaktadır (Salleh ve Jasmini, 2014, s. 41). İkinci varsayım ise, denetimin süresi arttıkça denetçinin müşteri işletme faaliyetleri ve işletmenin faaliyette bulunduğu sektör hakkında daha fazla spesifik bilgi edineceği, işletme faaliyetlerine daha fazla aşına olunacağı ve sonuç olarak da denetçinin uzmanlığı gelişeceğinden daha kaliteli bir denetim hizmeti sunulacağı ileri

sürmektedir (Myers vd., 2003, s. 782; Suryanto vd., 2017, s. 48). Birinci varsayım denetim hizmet süresini denetçinin bağımsızlığı ile ilişkilendirirken, ikinci varsayım denetçinin mesleki uzmanlığı ve tecrübesi ile ilişkilendirmektedir.

Denetimde hizmet süresinin denetim kalitesi üzerindeki olumsuz etkisini ölçen Davis, Soo ve Trompeter (2009) yaptıkları çalışmada, denetçinin hizmet süresi artıkça, müşteri işletme yönetiminin daha fazla kazanç yönetimine başvurduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, denetçi ile müşteri işletme yönetimi arasında zamana bağlı olarak gelişen samimiyetin denetçi bağımsızlığını zayıflattığı ve müşteriye raporlamada daha fazla özgülük ve esneklik kazandırılması şeklinde açıklanmıştır.

Diğer taraftan, müşteri işletmenin faaliyetleri hakkındaki bilgi eksikliğinin bağımsız denetim hizmetinin ilk yıllarında ortaya çıktığını savunan Johnson, Khurana ve Reynolds'ın 2002 yılında yaptıkları çalışmada, denetimin ilk yıllarında sonraki yıllara kıyasla anormal tahakkukların arttırdığını göstermektedirler. Çalışma sonucu, kısa süreli hizmet süresinin finansal raporun kalitesini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Yine benzer çalışmalarda (Carcello ve Nagy, 2004; Geiger ve Raghunandan, 2002), denetçi hizmet süresinin hileli finansal raporlama üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, hileli finansal raporlamanın, denetim hizmetinin ilk üç yılında gerçekleşme olasılığının sonraki yıllara göre daha fazla olduğuna dikkat çekerken, denetim kalitesinin müşteri işletme faaliyetlerine ilişkin tecrübe veya bilgi eksikliği nedeniyle düşük olduğunu göstermektedir.

2.6. Denetimde Rotasyon

Bu yüzyıl başında yaşanan hileli finansal raporlama skandallarından sonra başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok ülkede denetçi ile müşteri işletme arasındaki yakın ilişkileri azaltmak amacıyla denetimde rotasyonu uygulaması üzerine düzenlemeler getirilmiştir. Rotasyon düzenlemeleri ile hedeflenen, sunulan denetim hizmetinin kalitesini doğrudan etkileyen denetçi bağımsızlığının güçlendirilmesidir (Lennox vd., 2014, s. 1783). Çünkü rotasyon uygulamasının, denetçinin müşteri işletme yönetimi ile uzun süreli samimi ilişkisinden kaynaklanan işletmenin finansal raporlarındaki küçük yanlışlıkları hoşgörü göstermesini ve işletmenin bildirimlerine mesleki şüphecilik anlayışı ile yaklaşmayarak sorgulamadan güvenmesini engelleyeceği düşünülmektedir (Firth vd., 2012, s. 111). Diğer taraftan rotasyon uygulamasının, denetçinin müşteri işletmenin muhasebe ve raporlama sistemini değerlendirmede, işletmeye ve sektöre ait özel konularda gerekli olacak tecrübe ve bilgi eksikliğine yol açacağı ve raporlamadaki hataların artmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir (Tuan, 2015, s. 298).

Bu yüzden literatürde rotasyon uygulamasının denetim kalitesine etkisi üzerine yürütülen çalışmalarda ortak bir sonuca ulaşılamamıştır. Bir kısım çalışma (Carcello ve Nagy, 2004; Vanstraelen, 2000; Nagy, 2005; Firth vd., 2012; Kim vd., 2015) denetçi rotasyonunun denetim kalitesi algısını olumlu yönde artırdığını tespit edilmiştir. Diğer bir kısım çalışmada (Geiger ve Raghunandan, 2002; Myers vd., 2003; Ghosh ve Moon, 2005; Cameran vd., 2016) denetçi rotasyonu sonrasında denetim kalitesinin azaldığına

işaret edilmektedir. Diğer bir kısım çalışmada (Kwon vd., 2014; Swart, 2012; Ruiz-Barbadillo vd., 2009) da ise, denetçi rotasyonunun denetim kalitesini artırdığını ya da azaldığını destekleyen herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır.

Salleh ve Jasmini tarafından (2014) yılında yapılan çalışmanın temel vurgusu, denetimin ilk yıllarda denetçinin yeni bir bakış açısıyla açılış bakiyelerine ve uyguladığı denetim prosedürlerine daha fazla özen gösterdiği yönündedir. Ayrıca, rotasyon uygulaması sonrasında sermaye piyasalarında denetçi bağımsızlığına ilişkin algının da arttığı tespit edilmiştir (Cameran vd., 2016, s. 61).

Elshawarby (2017) ise, denetçinin müşteri işletme hakkındaki mesleki uzmanlığının (yetkinliğinin) denetim kalitesi üzerine etkisini araştırdığı çalışmasında, zorunlu denetçi rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki olası olumsuz etkilerini tartışmıştır. Çalışma sonucuna göre, denetçinin mesleki uzmanlığının zorunlu denetçi rotasyonunun negatif etkilerini ortadan kaldırmada ve denetim kalitesini arttırmada önemli bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Çünkü denetçi, müşteri işletme hakkındaki mesleki uzmanlığı sayesinde etkin bir müşteri seçimi yapabilecek, hata ve hile riskini belirleyebilecek, denetim prosedürlerini uygulayabilecek ve böylece yüksek bir denetim kalitesine ulaşarak, zorunlu denetçi rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki olası olumsuz etkilerini ortadan kaldıracaktır.

Sonuç olarak denetimde rotasyon, denetim kalitesinin iki temel unsuru olan denetçi bağımsızlığını ve yetkinliğini doğrudan etkileyen bir konudur. Literatürde rotasyon üzerine yürütülen tartışmaların arkasındaki neden de, bu iki temel unsura olan bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Denetçi rotasyonu sonrasında denetim kalitesinin artırdığını savunanlar, denetçi bağımsızlığının güçlendiğini vurgularlarken; aksini iddia edeler ise, denetçinin müşteri işletme ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektör ile ilgili yetkinliğin ancak uzun yıllar sonucu elde edilebilecek tecrübe ve bilgi birikimi ile mümkün olacağına işaret etmektedirler.

2.7. Denetçi Görüşü

Denetçi, yeterli sayıda ve uygunlukta denetim kanıtı elde edip denetim çalışmalarını sona erdirdiği zaman finansal tabloların hile ve hatadan kaynaklı önemli bir yanlışlık içermediği konusunda görüşünü açıklamaktadır. Denetçi görüşünün yer aldığı bağımsız denetim raporlarının standartlara aykırı olması, yanlışlık, eksiklik ve yanıltıcı bilgi ve kanaatler içermesi nedeniyle, denetçinin oluşabilecek zararlardan hukuken sorumlu olması 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 24. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Türkiye Muhasebe Standartları işletme yönetiminin, işletmenin sürekliliğine ilişkin bir değerlendirme yapmasını zorunlu kılarken; denetçinin sorumluluğu, finansal tabloların hazırlanmasında yönetimin kullandığı işletmenin sürekliliği esasının uygunluğu hakkında yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmek ile bu konuda bir sonuca varmak ve elde edilen denetim kanıtlarına dayanarak işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin önemli bir belirsizliğin var olup olmadığı konusunda bir sonuca varmaktır (BDS 570). Bağımsız denetçi, denetim sürecinde, işletmenin sürekliliğine ilişkin bir olumsuzluk tespit ederse bunu rapor etmelidir.

Dolayısıyla, denetçi müşteri işletme yönetiminin baskısına direnmek ve olumlu görüşten sapma türünde bir görüşü bildirmek için bağımsızlığını korumak durumundadır. Literatürde bu durumun ise yüksek denetim kalitesini yansıttığı düşünülmektedir (DeFond vd., 2002; Carey ve Simnett, 2006; Knechel ve Vanstraelen, 2007). Çünkü denetim raporu denetçinin sorumluluğundadır ve bağımsız denetimin bir çıktısı olarak doğrudan denetim hizmetinin kalitesini etkilemektedir.

Denetçi görüşünün bağımsız denetim kalitesi göstergesi olarak kullanıldığı çalışmalarda, genellikle, denetçinin işletmenin sürekliliği ilkesine yönelik risklerin açıklanması ya da denetçinin olumlu görüş dışında bir görüş vermesi durumu ile denetçinin hizmet süresi karşılaştırılmıştır. Carey ve Simnett (2006), bağımsız denetim kalitesini denetçi görüş türleri ile ölçmüş ve denetçinin görev süresi arttığında, denetçinin daha uygun denetim raporu yayınladığını kanıtlanmıştır. Bu durumu, denetçinin görev süresini sınırlandıran zorunlu rotasyonun denetim kalitesini düşüreceği şeklinde yorumlanmıştır. İflas eden şirketler ve süreklilik raporları üzerine yapılan çalışmada (Geiger ve Raghunandan, 2002) ise, uzun yıllar aynı işletmeye hizmet veren denetçilerin hizmet süresi kısa olan denetçilere kıyasla daha fazla işletmelerin sürekliliğine ilişkin olumsuzlukları yayınladıkları tespit edilmiştir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Bağımsız denetim mekanizması, sermaye piyasalarının etkin çalışmasında kilit unsurlardandır. Dahası, finansal raporlar aracılığıyla sunulan bilgilerin güvenilir olmasında önemli rol oynayan denetim kalitesi, finansal tablo kullanıcıları için de kritik bir kavramdır. Bu yüzden, bağımsız denetimde kalitenin tanımlanabilmesi, ölçülebilmesi ve kaliteye etki edebilecek faktörlerin belirlenebilmesi üzerine yapılan tartışmalar literatürde ilgi görmekte ve bu alanda kaliteyi artırmak için yapılan güncel düzenlemeler ile de sermaye piyasalarındaki önemini korumaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, literatürde bağımsız denetimde kalite kavramının nasıl incelendiğinin ve araştırmalarda denetimde kalite göstergeleri olarak hangi temsili değişkenlerden yararlanıldığının teorik dayanakları ile tespit edilmesi olarak belirlenmiştir.

Yapılan literatür incelemesine dayanarak, bağımsız denetim alanındaki düzenleyici otoriteler ve akademik çalışmalar tarafından yayımlanan farklı denetim kalite çerçevelerinde, denetim sürecin önceden belirlenmiş standart ve kriterlere uyum derecesi ya da denetim sürecinden veya sonucundan faydalanan kullanıcılar tarafından algılanan değer düzeyi ele alınmaktadır. Bu temel iki konuda bakış açısına göre de denetimde kalite göstergeleri değişmektedir. Bu yüzden, kurumsal raporlamanın güvenilirliğini sağlamak için denetimde kalite kavramının çerçevesinin belirlenmesi ve denetim kalitesinin nasıl artırabileceğinin anlaşılması gereklidir. Bunun için ise, düzenleyici otoriteler ve akademik araştırmalarda tespit edilen denetim girdisine, denetim sürecine ve denetim çıktısına ilişkin sorunlara ve aynı zamanda, denetim kalitesi üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak olumlu etkileyebilecek unsurlara odaklanması önem arz etmektedir.

Çalışmamızda, literatürde denetim kalitesini ölçmek ve değerlendirmek için en çok kullanılan denetim kalite göstergeleri incelenmiştir. Bağımsız denetim firmasının büyüklüğü, bağımsız denetim ücreti, bağımsız denetçinin sektöre ait uzmanlığı, tahakkuklar, bağımsız denetim hizmet süresi, denetçi rotasyonu ve denetçi görüşü bağımsız denetimde kalite göstergeleri olarak belirlenmiştir.

Yapılan literatür incelemesine dayanarak, bağımsız denetim firması büyüklüğünün denetim kalitesi göstergesi olarak diğer tüm göstergelere kıyasla daha çok tercih edildiği söylenebilir. Bu durumun temel nedeni, denetim faaliyetinin çıktısı olan ürünün hizmet olması, hizmetin sahip olduğu soyutluk ve hizmet kalitesinin her paydaşa aynı şekilde algılanmaması olarak açıklanabilir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek adına, denetim kalitesinin ölçümünde ulusal ve uluslararası paydaşların işbirliği ve katılımı sağlanarak genel kabul görecektir ortak bir denetim kalite göstergesi oluşturulabilir. Ayrıca denetim sürecini yürüten denetim firmalarının iç işleyişlerinin daha şeffaf olmasının, araştırmacıların daha fazla bilgiye erişim sağlayabilmesinin denetim kalitesinin geliştirilmesi sürecine katkısı büyük olacağı düşünülmektedir.

Literatür incelemesi neticesinde tespit edilebilen bağımsız denetimde kalite göstergelerinin bilinmesi, finansal rapor kullanıcıları için farklı denetim firmaları tarafından verilen hizmet kalitesini karşılaştırma ve değerlendirme imkanı sunmaktadır. Ayrıca, bağımsız denetim firmaları için de kendi kalite kontrol sistemleri çerçevesinde çıkarım yapabilmeye fırsatı da sağlamaktadır. Diğer taraftan Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu'nun görevleri arasında sayılan; bağımsız denetçiler ile bağımsız denetim kuruluşlarının yetkilendirilme şartlarının ve çalışma esaslarının belirlenmesi, bağımsız denetimde uygulama birliğini, gerekli güveni ve kaliteyi sağlamak amacıyla bağımsız denetçiler ve bağımsız denetim kuruluşlarının faaliyetlerinin gözetilmesi ve denetlenmesi konularında Kurul'a yorumlama ve düzenleme yapma olanağı da sunmaktadır.

Kaynakça

- Abbott, L., Parker, S., Peters, G. & Raghunandan, K. (2003). The Association between Audit Committee Characteristics and Audit Fees. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 22 (2), 17-32.
- Bağımsız Denetim Standardı 200 (BDS 200). *Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartları Uygun Olarak Yürütülmesi*, Erişim Tarihi 15.01.2019, <http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/bdsyeni25.12.2017/BDS%20200-Site.pdf>
- Bağımsız Denetim Standardı 570 (BDS 570). *İşletmenin Sürekliliği*, Erişim Tarihi 15.01.2019, <http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/bdsyeni25.12.2017/BDS%20570-Site.pdf>

- Balsam, S., Krishnan, J. & Yang, J. S. (2003). Auditor Industry Specialization and Earnings Quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 22 (2), 71-97.
- Cameran, M., Prencipe, A. & Trombetta, M. (2016). Mandatory Audit Firm Rotation and Audit Quality. *European Accounting Review*, 25 (1), 35-58.
- Caramanis, C. & Lennox, C. (2008). Audit Effort and Earnings Management. *Journal of Accounting and Economics*, 45 (1), 116-138.
- Carcello, J. V., Hermanson, D. R., Neal, T. L. & Riley, R. A. (2002). Board Characteristics and Audit Fees. *Contemporary Accounting Research*, 19 (3), 365-385.
- Carcello, J. V. & Nagy, A. L. (2004). Audit Firm Tenure and Fraudulent Financial Reporting. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 23 (2), 55-69.
- Carey, P. & Simnett, R. (2006). Audit Partner Tenure and Audit Quality. *Accounting Review*, 81 (3), 653-676.
- Chen, B., Chi, W., & Lin, W. Y. (2012). Auditors' Brand-Name Reputation, Audit Office Size and the Impact of Client Importance on Audit Quality at the Office Level: Evidence from China. *Working Paper*, Zhongnan University of Economics and Law and National, Chengchi University.
- Christensen, B. E., Glover, S. M., Omer, T. C., & Shelley, M. K. (2016). Understanding Audit Quality: Insights from Audit Professionals and Investors. *Contemporary Accounting Research*, 33 (4), 1648-1684.
- Corbella, S., Florioa, C., Gotti, G. & Mastroliia, S. A. (2015). Audit Firm Rotation, Audit Fees and Audit Quality: The Experience of Italian Public Companies. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 25, 46-66.
- Dang, L. (2004). *Assessing Actual Audit Quality*. (PhD Thesis). Drexel University. Philadelphia, USA.
- Davis, L. R., Soo, B. S., & Trompeter, G. M. (2009). Auditor Tenure and The Ability to Meet or Beat Earnings Forecasts. *Contemporary Accounting Research*, 26, 517-548.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor Size and Audit Quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3 (3), 183-199.
- DeAngelo, L. E. (1986). Accounting Numbers as Market Valuation Substitutes: A Study of Management Buyouts of Public Stockholders. *The Accounting Review*, 61 (3), 400-420.
- DeBoskey, D. G. & Jiang, W. (2012). Earnings Management and Auditor Specialization in The Post-Sox Era: An Examination of the Banking Industry. *Journal of Banking & Finance*, 36, 613-623.
- Dechow, P., Sloan, R. & Sweeney, A. (1995). Detecting Earnings Management. *The Accounting Review*, 70 (2), 193-225.

- Defond, M. L., & Park, C. W. (2001). The Reversal of Abnormal Accruals and the Market Valuation of Earnings Surprises. *The Accounting Review*, 76 (3), 375-404.
- Defond, M. L., Raghunandan, K., & Subramanyam, K. R. (2002). Do Non-Audit Service Fees Impair Auditor Independence? Evidence from Going Concern Audit Opinions. *Journal of Accounting Research*, 40 (4), 1247-1274.
- Defond M. & Zhang, J. (2014). A Review of Archival Auditing Research. *Journal of Accounting and Economics*, 58, 275-326.
- Duff, A. (2009). Measuring Audit Quality in an Era of Change: An Empirical Investigation of UK Audit Market Stakeholders in 2002 and 2005. *Managerial Auditing Journal*, 24 (5), 400-422.
- Elshawarby, M. A. (2017). Auditor's Professional Specialization Role in Reducing the Potential Negative Effects of Mandatory Audit-Firm Rotation on Audit Quality. *Journal of Accounting & Marketing*, 6 (3), 1-9.
- Feltham, G. A., Hughes, J. S., & Simunic, D. A. (1991). Empirical Assessment of the Impact of Auditor Quality on The Valuation of New Issues. *Journal of Accounting and Economics*, 14 (December), 375-399.
- Firth, M., Rui, O. M., & Wu, X. (2012). How Do Various Forms of Auditor Rotation Affect Audit Quality? Evidence from China. *The International Journal of Accounting*, 47 (1), 109-138.
- Francis, J. R. (2011). A Framework for Understanding and Researching Audit Quality. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 30 (2), 125-152.
- Geiger, M. A. & Raghunandan, K. (2002). Auditor Tenure and Audit Reporting Failures. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21 (1), 67-78.
- Ghosh, A. & Moon, D. (2005). Auditor Tenure and Perceptions of Audit Quality. *The Accounting Review*, 80 (2), 585-612.
- Gonzalez-Diaz, B., Garcia-Fernandez, R. & Lopez-Diaz, A. (2015). Auditor Tenure and Audit Quality in Spanish State-Owned Foundations. *Revista de Contabilidad-Spanish Accounting Review*, 18 (2), 115-126.
- Healy, P. (1985). The Effect of Bonus Schemes on Accounting Decisions. *Journal of Accounting & Economics*, 7 (1-3), 85-107.
- Johnson, E., Khurana, I. K., & Reynolds, J. K. (2002). Audit-Firm Tenure and the Quality of Financial Reports. *Contemporary Accounting Research*, 19 (4), 637-660.
- Jones, J. (1991). Earnings Management during Important Relief Investigations. *Journal of Accounting Research*, 29 (2), 193-228.
- Kim, H., Lee, H. & Lee, J. E. (2015). Mandatory Audit Firm Rotation and Audit Quality. *Journal of Applied Business Research*, 31 (3), 1089-1106.

- Kinney, W. R. & Libby, R. (2002). Discussion of The Relation between Auditors' Fees for Non-Audit Services and Earnings Management. *The Accounting Review: Supplement*, 77 (1), 107-114.
- Knapp, M. (1991). Factors That Audit Committee Members Use as Surrogates for Audit Quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 10 (1), 35-52.
- Knechel, W. R. & Vanstraelen, A. (2007). The Relationship between Auditor Tenure and Audit Quality Implied by Going Concern Opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 26 (1), 113-131.
- Knechel, W. R., Krishnan, G. V., Pevzner, M. B., Shefchik, L. & Velury, U. (2013). Audit Quality: Insights from The Academic Literature. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 32 (1), 385-421.
- Krishnan, G. V. (2003). Does Big6 Auditor Industry Expertise Constrain Earnings Management? *Accounting Horizons*, 17 (supplement), 1-16.
- Kwon, S. Y., Lim, Y. & Simnett, R. (2014). The Effect of Mandatory Audit Firm Rotation on Audit Quality and Audit Fees: Empirical Evidence from the Korean Audit Market. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*. 33, 167-195.
- Laitinen, E. K., & Laitinen, T. (2015). A Probability Tree Model of Audit Quality. *European Journal of Operational Research*, 243, 665-677.
- Lee, H., Mande, V., & Son, M. (2009). Do Lengthy Auditor Tenure and The Provision of Non-Audit Services by The External Auditor Reduce Audit Report Lags? *International Journal of Auditing*, 13, 87-104.
- Lennox, S. C. (1999). Audit Quality and Auditor Size: An Evaluation of Reputation and Deep Pockets Hypotheses. *Journal of Business Finance & Accounting*, 26 (7-8), 779-805.
- Lennox, S. C., Wu, X. & Zhang, T. (2014). Does Mandatory Rotation of Audit Partners Improve Audit Quality? *The Accounting Review*, 89, 1775-1803.
- Li, C., Song, F.M. & Wong, S.M. (2007). Audit Firm Size and Perception of Audit Quality, Evidences from a Competitive Audit Market in China. *Working Paper*, The University of Hong Kong, 1-17.
- Lin, Z. J. & Liu, M. (2009). The Impact of Corporate Governance on Auditor Choice: Evidence from China. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 18 (1), 44-59.
- Little, H. T. & Lehkamp, J. M. (2018). The Development of Audit Quality Indicators. *Archives of Business Research*, 6 (1), 8-25.
- Miettinen, J. (2008). *The Effect of Audit Quality on the Relationship between Audit Committee Effectiveness and Financial Reporting Quality*. University of Vaasa, Finland.

- Mills, C. A. (1989). *The Quality Audit: A Management Evaluation Tool*. New York: McGraw-Hill.
- Myers, J. N., Myers, L. A. & Omer, T. C. (2003). Exploring the Term of the Auditor-Client Relationship and the Quality of Earnings. *The Accounting Review*, 78, 779-799.
- Nagy, A. (2005). Mandatory Audit Firm Turnover, Financial Reporting Quality, and Client Bargaining Power: The Case of Arthur Andersen. *Accounting Horizons*, 19 (2), 51-68.
- Oktay, S. (2013). Bağımsız Denetim Etkinliğinin Arttırılmasında, Denetim Hizmetinde Kalite ve Kontrol: ABD Düzenlemeleri. *Maliye Finans Yazıları*, 27 (100), 42-94.
- Palmrose, Z. (1988). An Analysis of Auditor Litigation and Audit Service Quality. *The Accounting Review*, 64 (1), 55-73.
- Resmi Gazete (2011). 660 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname. Resmi Gazete Tarihi: 2/11/2011 No: 28103.
- Rittenberg, L. E., Johnston, K. M. & Gramling, A. A. (2010). *The Public Accounting Profession: Auditing, a Business Risk Approach*. (7th Edition). Mason USA: South Western Engage Learning.
- Ruiz-Barbadillo, E., Gomez-Aguilar, N. & Carrera, N. (2009). Does Mandatory Audit Firm Rotation Enhance Auditor Independence? Evidence from Spain. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28 (1), 113-135.
- Salleh, K. & Jasmani, H. (2014). Audit Rotation and Audit Report: Empirical Evidence from Malaysian PLCs over the Period of Ten Years. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 145, 40-50.
- Sarwako, I. & Agoes, S. (2014). An Empirical Analysis of Auditor's Industry Specialization, Auditor's Independence and Audit Procedures on Audit Quality: Evidence from Indonesia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 164, 271-281.
- Schipper, K. (1989). Commentary on Earnings Management. *Accounting Horizons*, 3 (4), 91-102.
- Selimoğlu Kardeş, S., Özbirecikli M. & Uzay Ş. (2017). *Bağımsız Denetim*. Ankara: Nobel.
- Shafie, R., Wan Hussin, W. N., Yusof, M. & Hussain, M. H. (2009). Audit Firm Tenure and Auditor Reporting Quality: Evidence in Malaysia. *International Business Research*, 2 (2), 99-109.
- Stanley J. & DeZoort, T. (2007). Audit Firm Tenure and Financial Restatements: An Analysis of Industry Specialization and Fee Effects. *Journal of Accounting and Public Policy*, 26 (2), 131-159.

- Suryanto, T., Thalassinou, E. J., & Thalassinou, I. E. (2017). Board Characteristics, Audit Committee and Audit Quality: The Case of Indonesia. *International Journal of Economics & Business Administration*, 5 (3), 47-57.
- Swart, A. J. F. (2012). *How Does Mandatory Audit Partner Rotation Affect Audit Quality? Evidence from Australia*. (Master Thesis). Tilburg University, Hollanda.
- Tuan, K. (2015). Bağımsız Denetimde Rotasyon Uygulaması: Sistemin Artıları-Eksileri Üzerine Tartışmalar. *The Journal of Academic Social Science*, 3 (16), 291-309.
- Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (2014). International Auditing and Assurance Standards Board-IAASB. *Framework for Audit Quality: Key Elements that Create an Environment for Audit Quality*. Erişim Tarihi 15.01.2019, <https://www.ifac.org/system/files/uploads/IAASB/Framework-for-Audit-Quality-Outline.pdf>
- Vanstraelen, A. (2000). Impact of Renewable Long-Term Audit Mandates on Audit Quality. *European Accounting Review*, 9 (3), 419-442.
- Watkins, A. L., Hillison, W. & Morecroft, S. E. (2004). Audit Quality: A Synthesis of Theory and Empirical Evidence. *Journal of Accounting Literature*, 23, 153-193.
- Yaşar, A. (2013). Big Four Auditors' Audit Quality and Earnings Management: Evidence from Turkish Stock Market. *International Journal of Business and Social Science*, 4 (17), 153-163.

Konut Fiyatları Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Alanya Örneği*An Empirical Study on the Housing Prices: A Case Study of Alanya*Aslıhan ÇİFTÇİ¹
Yakup ARI²**Öz**

Türkiye’de 2013 yılında 12,181 adet konut yabancılar tarafından satın alınmış iken 2018 yılında bu rakam 39,663'lere çıkarak yıllar arasında %225 artış kat edilmiştir (TÜİK, 2019). Turizmin önemli destinasyonlarından biri olan Alanya, 85 farklı milletten toplamda 32 bin yabancıların konut edindiği oldukça dikkat çekici bir ilçedir (ALTSO, 2017). Çalışma da Alanya’da yabancıların konut edinimlerinin, konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin tespiti amacı ile iki farklı model uygulanmış çok yönlü bir ampirik araştırma yapılmıştır. Alanya ilçesindeki konut fiyatları Johansen Eşbütünleşme-VECM ve VAR-Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Nisan 2015-2018 periyodunda Alanya’da konut fiyatları ile yabancılara satılan konut sayısı ve EURO/TRY döviz kuru aylık verileri kullanılarak, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve nedensellik durumları araştırılmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi sonucunda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu ve aralarında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Hedef değişkenin konut fiyatları olduğu VECM’nde yabancılara satılan konut sayısı ve döviz kuru değişkenlerinin uzun dönemde ve kısa dönemde nedeni olduğu belirlenmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise EUR fiyatın nedenidir şeklinde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konut Fiyatları, Eşbütünleşme, VECM, VAR-Granger Nedensellik, Alanya**ABSTRACT**

A total value of 12,181 houses were purchased by foreign buyers in Turkey in 2013. By the year 2018, the number of property sales to foreigners increased to 39,663 and has led to an increased rate of 225% among those years (the Turkish Statistical Institute (TurkStat, 2019). The growth of the foreigner population in Alanya which is one of the most important tourism destinations of Antalya province in Turkey, leads to an increasing demand for housing. Therefore; Alanya has been a remarkable district where 32,000 foreigners from 85 different nationalities have purchased housing (ALTSO, 2017). The focus of this study has been given to investigate the factors affecting the foreign buyers’ housing purchases and the housing prices in Alanya. Given to this purpose, two different models have been applied and a multi-dimensional empirical research has been conducted. Housing prices in Alanya are analyzed by Johansen Cointegration-VECM and VAR-Granger Causality Test. Long-term relationship and causality between the variables including the prices of housing purchases in Alanya; the number of houses sold to foreigners and the monthly EURO / TRY exchange rates during the period from April 2015 through 2018 are investigated. As a result of the Johansen Cointegration test, it has been found that the variables are cointegrated and there is a long-run relationship among variables. In VECM, where the target variable is the housing prices, variables including the number of houses sold to foreign buyers and the exchange rate are found to be the cause of the housing prices both in the short and long-run. According to the Granger causality test, EURO is found to be the cause of the price.

Keywords: Housing Prices, Cointegration, VECM, VAR-Granger Causality, Alanya

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 19.11.2019

Kabul tarihi: 23.12.2019

¹Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümü, asli120@msn.com (ORCID: 0000-0003-2146-5328)²Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Ekonomi Finans Bölümü, yakup.ari@alanya.edu.tr (ORCID: 0000-0002-5666-5365)

1.GİRİŞ

Dünyada neoliberalci yaklaşımın egemen olması ile gayrimenkul satışlarında, karşılık şartının aranması ekonomiye zarar veren durum olarak görülmüş 2012 mütekabiliyet yasasının değiştirilmesinin yabancıların mülk edinimleri kolaylaştırılmıştır. Yasal düzenlemelerle birlikte yabancılara satılan konut sayısında hızla büyüyen bir döneme girilmiştir. Yasal düzenlemelere ek olarak süreçlerde yaşanan iyileştirme politikaları, talebi arttırmak amacıyla desteklenen vergisel avantajlar, vatandaşlık hakkı kolaylığı bu artışta etkili olmuştur. Piyasaların hareketlendirilmesi, cari açığın kapanmasında sağlayacağı fayda, yabancı kaynak girişinin artacağı, kalkınmanın hızlanacağı ve mülk satın alan yabancıların Türkiye’de yeni tüketiciler olabileceği çarpan etkisi yaratarak diğer sektörleri de hareketlendireceği yönünde yansımalar beklenmektedir. Alanya’da bu satışlardan en çok pay alan ilçelerden birisidir. Yabancılara yapılan konut satışları doğrudan sermaye girdisi yaratması sebebiyle döviz kuru oynaklığının sektör üzerinde etkileri mevcuttur. Ülke ekonomilerinin döviz ihtiyacının karşılanmasında gittikçe önemi artan konut satışları, döviz kuru dalgalanmalarından ve döviz kuru oynaklığından dış ticaretten sonra en fazla etkilenen sektörlerden birisi olmuştur. Döviz kuru ve kur oynaklığının yabancılara konut satışında etkisinin ölçülmesi önemli hale gelmiştir.

İlçe bazında yabancılara yapılan konut satışlarının aylık zaman serisinde veri setine ulaşamadığından dolayı Alanya ilçesinin bağlı olduğu ve araştırma kapsamına giren değişkenler açısından benzerlik oluşturduğu düşüncesi ile Antalya ilinin verileri baz alınarak yabancı konut satış adetleri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Konut fiyatlarını etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme- Vektör Hata Düzeltme Modeli ve VAR-Granger Nedensellik Testinden yararlanılmıştır.

2.LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Uluslararası ve yerli literatüre bakıldığında konut fiyatlarını ve konut satışları etkileyen birçok değişkenden bahsedilmektedir. Konut satışları ve konut fiyatlarının ana belirleyicilerinin ele alındığı araştırmalar ve sonuçları Tablo 2.1’de özetlenmiştir.

Tablo 2.1 Literatür Taraması

Yazarlar	Yıl	Çalışma	Konu ve Bulgular
Giussani, Hsai & Tsolacos	1992	A Comparative Analysis of the Major Determinants of Office Rental Values in Europe	Çalışmalarında GSMH ait değişkenlerin konut fiyatları üzerindeki etkini araştırmışlar etkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna varmışlar.
Englaund, Ioannides	1997	House Price Dynamics: An International Empirical Perspective	15 OECD ülkesini inceleyerek GSMH’ daki artışın konut fiyatları pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır.

Tiwari, Parikh & Parikh	1999	Effective Housing Demand in Mumbai (Bombay) Metropolitan Region	Mumbai konut piyasası için konut talep fonksiyonları oluşturularak konut talebi ve gelir arasındaki ilişki incelenmiş aralarındaki esnekliğin negatif yönlü olduğu görülmüştür.
Brooks, Tsolacos	1999	The impact of economic and financial factors on UK property performance	İngiltere’de makroekonomik ve finansal göstergelerin konut piyasası üzerindeki etkisini incelemiş beklenmeyen enflasyon ve faiz oranlarının konut fiyatları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Benson, Hansen, Schwartz & Smersh	1999	Canadian/U.S. Exchange Rates and Nonresident Investors: Their Influence on Residential Property Values	ABD’de Bellingham şehrindeki konut fiyatlarını ABD doları/Kanada doları kuru değişkenleri ile açıklamaya çalışmış döviz kurundaki %10’luk bir artışın konut fiyatlarını %7,7 oranında artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.
Tse	2001	Impact of Property Prices on Stock Prices in Hong Kong	Çalışmada 1974-1998 verileri kullanılarak Hong Kong’da konut fiyat değişimlerinin ortak hisse senedi fiyatlarını ne derece etkilediğini VECM ile ortaya koymuştur.
Tsatsaronis, Zhu	2004	What Drives Housing Price Dynamics: Cross-Country Evidence,	Çalışmada piyasadaki para miktarının konut fiyatlarını negatif yönlü ilişkileri olduğunu ortaya koymuşlardır.
Zhu	2006	The Structure of Housing Finance Markets and House Prices in Asia	Çalışmasında Endonezya, Singapur, Tayland ve Kore gibi esnek döviz kuru uygulayan ülkelerde döviz kurundaki değişmelerin konut fiyatları üzerinde etkisini ortaya koymuştur.
Cohen, Coughlin	2008	Spatial Hedonic Models of Airport Noise, Proximity, and Housing Prices	Atlanta havalimanının etrafındaki 2003 adet konutun, gürültünün konut fiyatlarındaki etkisini incelemişlerdir.
Adams, Füss	2010	Macroeconomic determinants of international housing markets. Journal of Housing Economics	15 OECD ülkesini dikkate alarak uluslararası konut fiyatlarını etkileyen etmenleri istihdam, sanayi üretimi, faiz oranları gibi değişkenlerle karşılaştırmışlar pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Badurlar	2008	Türkiye’de Konut Fiyatları ile Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Araştırılması	1990-2006 döneminde Türkiye’de makro değişkenlerin konut fiyatları üzerindeki etkisini VECM ile ele almıştır. Bu değişkenler gayrisafi yurtiçi hasıla, para arzı, kısa dönem faiz oranları ve döviz kuru olup konut satışları ile döviz kuru ve faiz oranları arasında çift yönlü bir nedenselliğe rastlamıştır.
Öztrük, Fitöz	2009	Türkiye’ de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama	Konut arz ve talebini inceledikleri çalışmalarında milli gelir, konut fiyatları ve faiz oranları ile konuta olan talep arasında pozitif yönlü bir ilişki; demografik faktörler ile konut talebi arasında ise ilişki bulamamışlardır.
Kargı	2013	Housing market and economic growth relation: time series analysis over Turkey (2000-2012)	2000-2012 döneminde ekonomik büyüme ile konut edinimleri arasındaki ilişkiler genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi, Granger Nedensellik analizi ve çoklu regresyon modelleri incelenmiştir.
Çankaya	2013	Konut Fiyatları ve Makroekonomik Faktörler Arası İlişkiye Global Bakış	Çalışmada 1995-2012 döneminde 75 ülkenin Konut Fiyat Endeksleri ile makroekonomik değişkenleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiş, Konut Fiyat Endeksi ile kredi faiz oranı, kişisel gelir ve gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmiştir.
Lebe ve Akbaş	2014	Türkiye’nin Konut Talebinin Analizi: 1970-2011	Kısa ve uzun dönemde konut talebini etkileyen değişkenleri VECM ve eşbütünleşme analizi ile incelemiş sonucunda, kişi başına gelir, medeni durum ve sanayileşme ile konut talebi arasında pozitif yönde; konut fiyatları, faiz ve tarım sektöründe istihdam arasında ise negatif yönde bir ilişkiye rastlanmıştır.
Dilber ve Sertkaya	2016	2008 Finansal Krizi Sonrası Türkiye’de Konut Fiyatlarının Belirleyicilerine Yönelik Analiz	2008-2014 döneminde Türkiye’deki konut fiyat endeksini etkileyen değişkenler sonucunda, konut fiyat endeksi ile döviz kuru arasında çift yönlü, faiz oranı ve enflasyon oranı arasında tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Kayral	2017	İstanbul, Ankara ve İzmir Konut Fiyat Değişimlerini Etkileyen Faktörlerin Araştırılması	Ocak 2010 – Ağustos 2016 döneminde İstanbul, Ankara ve İzmir'in hedonik konut fiyat endeksindeki değişimleri etkileyen faktörler belirlenmiş, Ankara ve İzmir'in konut fiyatlarındaki değişimlerin, büyük şehirlerin ve bölgedeki diğer şehirlerin konut fiyatlarındaki değişimlerden etkilendiği diğer makro değişkenlerin etkisi bulunamamıştır. İstanbul'un ise Ankara ve Marmara Bölgesindeki şehirlerin konut fiyatlarındaki değişimlerin yanı sıra borsa getirileri ve İstanbul tüketici fiyatı endeksindeki değişimlerden etkilendiği sonucuna varılmıştır.
--------	------	---	--

3. ARAŞTIRMA METODU

Alanya'da konut fiyatları ile EUR döviz kuru ve yabancılara satılan konut sayısı değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan model aşağıda sunulmuştur.

$$LK Ft = \beta_0 + \beta_1 LDK_t + \beta_2 LYSK + \epsilon_t$$

Modelde KF; konut fiyatlarını, DK; döviz kurunu, YSK ise; yabancılara satılan konut sayısını ifade etmekte olup çalışmada ilk önce değişkenlere birim kök testi uygulanacak, değişkenlerin durağan olup olmadıkları araştırılması amacıyla Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller (ADF) yöntemi kullanılacaktır. Sonra Johansen'in (1988) Eşbütünleşme- Vektör Hata Düzeltme Yöntemi (VECM) kullanılarak zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı ve VAR-Granger Testi ile de nedensellik ilişkisi analiz edilecektir.

3.1 Araştırmanın Değişkenleri

3.1.1 Alanya İlçesi Ortalama Konut Fiyatları

Alanya için ortalama konut fiyatları verisi Sahibinden.com sitesinin aylık düzenli olarak yayınladığı ODTÜ Uygulamalı Matematik Enstitüsü iş birliği ile oluşturulan istatistiksel modele dayalı tahmini değerler kullanılmış zaman kesiti 4 yıl olarak değerlemeye alınmıştır.

3.1.2 Alanya İlçesi Yabancılara Satılan Konut Adetleri

İlçe bazlı yabancılara satış yapılan konut adetleri verisi yayınlanmadığı için bu değer tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu tahminleme yapılırken Antalya ili toplam konut satış ve yine Antalya ilinde yabancılara satılan konut sayısı verileri formülde kullanılarak Alanya ilçesi yabancılara satılan konut sayısı bağımsız değişkenine ulaşılmıştır. Alanya'da yabancılara satılan konut sayısı hesaplanırken Alanya ve Antalya'da satılan toplam konut sayıları arasındaki oran, yabancılara satılan konut sayıları arasındaki oran olarak kabul edilmiş ve aşağıdaki gibi formül edilerek hesaplanmıştır.

$$\text{Alanya Yabancılara Satılan Konut} = \left(\frac{\text{Alanya Toplam Konut}}{\text{Antalya Toplam Konut}} \right) * \text{Antalya Yabancılara Satılan Konut}$$

3.1.3 Euro Döviz Kuru Değişkeni

Ülkeler yurt içinde iç ticaretlerini yönetebilmek için kendi para birimlerini kullansalar da uluslararası ticarete yabancı paraya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durumda kendi ülkesinin para birimini diğer ülkenin para birimine çevirmek zorunda kalmaktadır. Oluşan arz ve talep koşullarına göre serbest belirlenen döviz kuru arzın artması ile dövizin değerinde düşüşe, tersi durumda ise yükselmesine sebep olur. Döviz kurları hakkında uzun vadeli tahminler bu arz ve talep deki değişimlerin analizi ile sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 1994: 103). Ülkelerin ödemeler dengesi açısından sıcak paraya ihtiyaç duymaları döviz kurlarında ani iniş çıkışlar yaşatmakta ve mali piyasaları, dış ticareti ve reel sektörü olumsuz etkilemektedir.

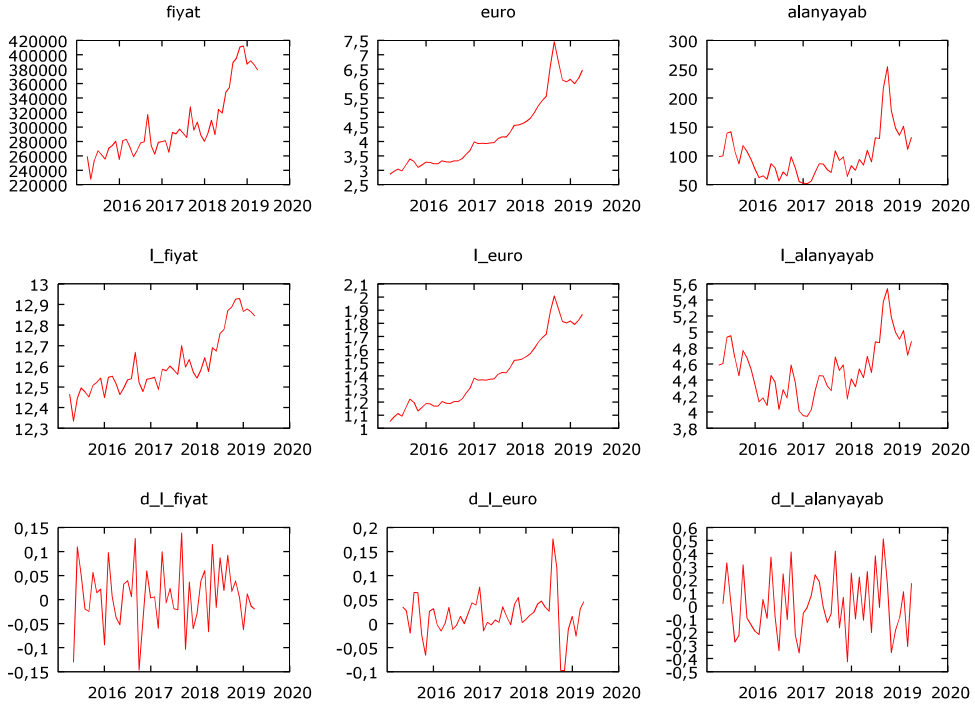
Alanya konut piyasası incelediğinde konut satış fiyatlarının Euro değeri üzerinden satışa sunulduğu dikkat çekici olup çalışmamızda EVDS den elde edilen Nisan 2015-2018 dönemine ait EUR/TRY efektif döviz kuru dikkate alınmıştır.

Yabancılara satılan konutların döviz olarak fiyatlandırılması ülke ekonomisi içinde döviz girdisi oluşturmaktadır. Bu kaynakla sağlanan gelirler doğrudan sermaye yatırımı kalemi olarak değerlendirilmekte ve döviz açığının kapatılmasında önem arz etmektedir. Diğer taraftan döviz kurundaki dalgalanmaların uluslararası finansal hareketler, dış ticaret, turizm, yatırım ve üretim için olumsuz yansımaları olduğundan dalgalanmaların ölçülmesi ve tahmin edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de sabit döviz kurundan vazgeçilmesi ile döviz kurundaki oynaklığın büyüklüğünde artış yaşanmaya başlanmıştır (Güloğlu ve Akman, 2007: 2). Dövizin yüksek seyirde gitmesinin ise uzun dönemde etkileri değişebilmektedir. Aşırı talepten dolayı mal ve hizmet kalitesinde düşüş yaşanabilmekte, konut arz eden inşaat firmaları fiyat yükseltme gibi yöntemlerle marjlarını yükseltmeye çalışabilmekte, ülke parasında yaşanacak düşüşten dolayı uzun dönemde ekonomik sıkıntı dolayısıyla siyasi ve sosyal olumsuz etkiler ortaya çıkabilmektedir.

3.2 Birim Kök Testi (ADF)

ADF testi serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla literatürde de sık kullanılan, değişkenlerin zaman serisi olmalarından dolayı bütünleşme dereceleri Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanarak yapılmaktadır. Alanya’da Yabancılara Satılan Konut Sayısı (YKS), ve Euro/TRY Efektif Kur Oranı (Euro/TRY) değişkenlerinin düzey değerlerinde $(1-L)y = b_0 + (a-1) * y(-1) + \dots + e$ modeli uygulanarak yapılan, sıfır hipotezinin değişken birim köke sahip olan Genişletilmiş Dickey Fuller sınaması sonuçları Grafik 3.1’de verilmiştir.

Grafik 3.1 Verilerin Düzeyde ve Birinci Farklarında Zaman Serisi Çizimleri

İlk grafik değişkenlerin normal, ikinci grafik logaritması alındıktan sonra ve üçüncü grafiklerde ise logaritmik halinin ilk farkları alındıktan sonra oluşan zaman serileri görülmektedir. Düzey değerlerinde değişkenlerin durağan olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3.1 Genişletilmiş Dickey-Fuller Sınaması – Düzey

Değişkenler	Alanya Yabancılara Satılan Sayısı	Konut	Euro/TRY Efektif Oranı	Kur	Konut Fiyatları
Sabit Terim İle Sınama	YSK		Euro/TRY		KF
(a - 1)'İN Tahmin Edilen Değeri	-0,205332		0,0210151		0,000433641
Sınama İstatistiği: Tau C(1)	-2,06993		0,734717		0,00517467
P-Değeri	0,2574		0,9929		0,958
Sabit Terim ve Eğim İle Sınama	YKS		Euro/TRY		KF
(a - 1)'İN Tahmin Edilen Değeri	-0,23891		-0,125345		-0,196269
Sınama İstatistiği: Tau C(1)	-2,34141		-1,44251		-1,28835
P-Değeri	0,4039		0,8486		0,8905

Tablo 3.2 Genişletilmiş Dickey-Fuller Sınaması – İlk Fark

Değişkenler	Alanya'da Yabancılara Satılan Sayısı	Konut	Euro/TRY Efektif Oranı	Kur	Konut Fiyatları
Sabit Terim İle Sınama	YSK		Euro/TRY		KF
(a - 1)'İN Tahmin Edilen Değeri	-1,67151		-1,12053		-1,39492
Sınama İstatistiği: Tau C(1)	-5,40721		-6,46738		-10,3979
P-Değeri	2,786e-006		8,305e-009		3,409e-010
Sabit Terim Ve Eğim İle Sınama	YKS		Euro/TRY		KF
(a - 1)'İN Tahmin Edilen Değeri	-2,00211		-1,16886		-1,41128
Sınama İstatistiği: Tau C(1)	-6,24123		-6,63707		-10,3686
P-Değeri	2,903e-007		2,612e-008		4,098e-014

ADF birim kök testine göre, test istatistiğine karşılık gelen olasılık değeri tüm değişkenlerin logaritmalarının ilk farkları sabit terimle ve sabit terimle birlikte trend ile sınama yapıldığında durağan hale geldikleri görülmüştür.

3.3 Johansen Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme testi durağan olmayan zaman serileri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için geliştirilmiş olup ADF birim kök testinin sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin ilk farklarında entegre oldukları ve değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için son yıllarda yaygın olarak kullanılan Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanacaktır (Johansen, 1988). Uygulama öncesinde değişkenler için bir VAR modeli oluşturularak modele ilişkin uygun gecikme sayısı ve hangi modelin verilere uygun olacağı tespit edilmiştir. 1980 yılında Sims tarafından geliştirilen VAR modeli, modelde değişkenin diğer bir değişkeni etkileyebileceğini üzerinde durmaktadır (Sims, 1980:2). Model seçimi ise Johansen (1992)'in önerdiği şekilde yapılarak ve seviyede deterministik trende izin veren, eşbütünleşme vektöründe ise sadece sabit terimin yer aldığı Model 3 serilere en uygun model olarak belirlenmiştir. Veri setinde gözlem sayısının 45 olmasından dolayı Vektör Otoregresif (VAR) sistemi, ile en çok gecikme derecesi 8 alınarak gecikme değeri belirlenmiş ve sonuçlar Tablo 3.3'de sunulmuştur.

Tablo 3.3 VAR Lag (Gecikme Değeri) Seçimi

Gecikme	log-olb	p(OO)	AIC	BIC	HQC
1	146,85180	-6,578137*	-6,076603*	-6,395506*	
2	151,89727	0,34317	-,385233	-5,507550	-6,065629
3	164,50800	0,00274	-6,561366	-5,307533	-6,104789
4	167,26810	0,78681	-6,256981	-4,626997	-5,663431
5	175,03115	0,07746	-6,196642	-4,190508	-5,466118
6	181,56826	0,15928	-6,076500	-3,694217	-5,209004
7	188,67629	0,11484	-5,984209	-3,225776	-4,979740
8	202,21415	0,00136	-6,205568	-3,070985	-5,064126

Yıldız imleri, bağlı oldukları bilgi ölçütüne ait en iyi (yani en az olan) değerleri göstermektedir. AIC = Akaike bilgi ölçütü, BIC = Schwarz Bayesçi ölçütü ve HQC = Hannan-Quinn ölçütünü göstermektedir. Bu ölçütlere göre gecikme değeri 1 olarak belirlenmiştir. Seriler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı Johansen Eşbütünleşme testi ile ölçülür, bu test VAR analizine dayanmaktadır. Seriler arasında eşbütünleşik ilişkinin olup olmadığına bakmak için iz(trace) ve maksimum özdeğer istatistiklerine bakılması gerekmektedir.

Tablo 3.4 İz sınaması ve Lmax Sınaması

Sıra	Özdeğer	İz sınaması	p-değeri	Lmax sınaması	p-değeri
0	0,39643	34,231	[0,0136]	24,235	[0,0155]
1	0,18583	9,9965	[0,2862]	9,8683	[0,2253]
2	0,0026675	0,12821	[0,7203]	0,12821	[0,7203]

İz(trace) ve maksimum özdeğer istatistiklerine göre rank değeri 1 olup değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi gösteren en az bir vektör olduğu görülmektedir. Rankın 1'e eşit olması değişkenler arasında 1 eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, rankın 1'den büyük olması ise rankın değeri kadar eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılır. İz

(Trace) istatistiği ilk sırada için H_0 temel hipotezi $r=0$ yani eşbütünleşme yoktur, alternatif H_1 hipotezi ise $r<1$ yani en az bir tane eşbütünleşme vardır şeklindedir. İz ve L_{max} sınaması test istatistiklerine karşılık gelen olasılık değerlerine yani p değerine bakıldığında temel hipotez reddedilir ve iz değerlere göre analizde en az bir tane eşbütünleşik vektör görülmektedir. İkinci sıra için ise H_0 hipotezi $r \leq 1$ eşbütünleşme yoktur, H_1 hipotezi $r=2$ en az bir tane eşbütünleşme vardır şeklinde olup olasılık değerine göre H_0 hipotezi kabul edilir.

Tablo 3.5 Örneklem Büyüklüğü Düzeltmeli (sd = 44) İz Sınaması

Sıra	İz sınaması	p-değeri
0	34,231	[0,0199]
1	9,9965	[0,3066]
2	0,12821	[0,7286]

Maksimum İz Değerler için de hesaplanan değer kritik değerden %5 anlamlılık düzeyinde büyük olduğu için temel hipotez reddedilerek alternatif kabul edilmektedir. Yani maksimum iz değerlere göre de en az bir tane eşbütünleşik vektör vardır.

Tablo 3.6 Eşbütünleşme ve Ayarlama Vektörleri

Beta	(Eşbütünleşme Vektörleri)		
Konut Fiyatı	-15,601	4,1511	2,2742
Euro	8,0250	0,92584	2,4937
Yabancı Satılan Konut	0,36689	-3,5156	0,24371
Alfa	(Ayarlama Vektörleri)		
Konut Fiyatı	0,039730	-0,0045629	0,00027900
Euro	0,0010296	0,0063860	-0,0021644
Yabancı Satılan Konut	0,056441	0,089837	0,0029262
Yeniden-Normallemeli	Beta		
Konut Fiyatı	1,0000	4,4836	9,3316
Euro	-0,51438	1,0000	10,232
Yabancı Satılan Konut	-0,023517	-3,7971	1,0000
Yeniden-Normallemeli	Alfa		
Konut Fiyatı	-0,61982	-0,0042246	6,7994e-005
Euro	-0,016063	0,0059124	-0,00052748
Yabancı Satılan Konut	-0,88054	0,083175	0,00071313
Uzun-Dönem	Dizeyi	(Alfa*Beta')	
	l_konut fiyatı	l_euro	l_yabanciya satılan konut
Konut Fiyatı	-0,63813	0,31530	0,030686
Euro	0,0055237	0,0087775	-0,022600
Yabancı Satılan Konut	-0,50096	0,54341	-0,29441

Tabloda yeniden normallenmeli Beta değerine baktığımızda konut fiyatının bağımlı değişken olduğu, EUR ve yabancıya satılan konut bağımsız değişkenleri ile uzun dönemli ilişkiyi gösteren lineer kombinasyon eşitlik aşağıda verilmiştir. Eşbütünleşme vektörüne göre oluşan sınırlamasız sabit terimsiz eşitlik ve katsayılara ait standart hatalar parantez içinde aşağıdaki gibidir.

$$KF_t = -0,023517 YKS_t - 0,51438 \text{ EuroTRY}_t$$

(459.18) (0,053600)

3.4 Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Değişkenler arasında kısa dönem nedensellik ilişkileri Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) uygulanarak analiz edilmiştir.

Tablo 3.7 Denklem 1: Bağımlı Değişken d Fiyat

	Katsayı	Ölç. Hata	t-oranı	p-değeri
const	7,30346	1,36574	5,348	<0,0001***
EC1	-0,619825	0,116031	-5,342	<0,0001***
Uyum Ölçütleri				
Bağımlı değişken ort	0,007898		Bağımlı değişken ö.s.	0,064889
Kalıntı kareleri top	0,122134		Bağlanım ö.h.	0,051527
R-kare	0,382848		Ayarlamalı R-kare	0,369431
ro	-0,100210		Durbin-Watson	2,102224

VECM modelinde hata düzeltme kat sayısı -1 ile 0 arasında olmalıdır. Buna göre EC1'in katsayısı (-0,619825) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modelin açıklama gücü yüzdesel olarak yani R-kare skoru %38 ile açıklanmaktadır.

Tablo 3.8 Denklem 2: Bağımlı Değişken d EUR

	Katsayı	Ölç. Hata	t-oranı	p-değeri
const	0,206070	1,20393	0,1712	0,8648
EC1	-0,0160629	0,102283	-0,1570	0,8759
Uyum Ölçütleri				
Bağımlı değişken ort	0,017004		Bağımlı değişken ö.s.	0,044949
Kalıntı kareleri top	0,094907		Bağlanım ö.h.	0,045422
R-kare	0,000536		Ayarlamalı R-kare	-0,021192
ro	0,271486		Durbin-Watson	1,449325

Bağımlı değişkenin EUR döviz kuru olduğu VECM' de EC1'in kat sayısı (-0,0160629) negatif ve fakat istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Açıklama yüzdesi %0.0536 ile oldukça düşük bulunmuştur.

Tablo 3.9 Denklem 3: Bağımlı Değişken d_t Yabancı Satılan Konut

	Katsayı	Ölç. Hata	t-oranı	p-değeri
const	10,3704	6,14374	1,688	0,0982*
EC1	-0,880537	0,521959	-1,687	0,0984*
Uyum Ölçütleri				
Bağımlı değişken ort	0,006191	Bağımlı değişken ö.s.	0,236302	
Kalıntı kareleri top	2,471509	Bağlanım ö.h.	0,231794	
R-kare	0,058263	Ayarlamalı R-kare	0,037791	
ro	-0,234009	Durbin-Watson	2,441051	

Tabloya göre bağımlı değişken yabancıya konut satışı olduğu denklemde VECM anlamlı olmadığı görülmektedir. VECM' de EC1'in kat sayısı (-0,880537) negatif fakat istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. R-kare skoru yaklaşık %6'dır. Bağımsız değişken olan EUR ve yabancılara satılan konut ile konut fiyatı arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmesinden dolayı, uzun dönemli sapmalar karşısında hata düzeltme modeli uygulanmış dengeden uzaklaşma yaşandığında sapmaların %61.98'i düzeltilmekte ve 1.6 ayda tekrar azalarak dengeye geldiği görülmektedir. Hedef değişkenin fiyat olduğu VECM' nde yabancılara satılan konut ve döviz kuru değişkenlerinin konut Fiyatlarının uzun dönemde ve kısa dönemde nedeni olduğu tespit edilmiştir. Hata terimi kat sayısı $1/0.619 = 1.6$ ay sonra düzeldiğini ve uzun dönemli ilişkinin devam ettiğini ifade etmektedir.

3.5 Varsayım Sınamaları

VECM varsayımları olan hata terimleri otokorelasyonu, ARCH-LM Testi, Varyans Ayrıştırması ve Standart Hatalık Sarsıntıya Karşı Tepkiler incelemeleri yapılmıştır. Hata terimlerinin otokorelasyonunu belirlemenin yöntemlerinden biri Durbin- Watson testidir. Durbin Watson değerine bakıldığında hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır.

Model varsayımı olan çoklu hata terimlerinin normalliği Doornik-Hansen sınaması ile test edilmiş ve test istatistik değeri Ki-kare (6) = 24.4049 (p değeri 0.0004) olarak bulunmuştur. H_0 hipotezi: normal dağılmaktadır, H_1 hipotezi: normal dağılmamaktadır. Bu sonuca göre $P < 0.05$ 'den küçük olduğundan çoklu hata terimleri normal dağılmamaktadır ki, bu sorun örneklem boyutu düşük olduğunda VECM modellerinde sıkça rastlanmaktadır. Alternatif hipotez kabul edilmiştir. Hata terimleri otokorelasyon olup olmadığı Tablo 3.10'da test edilmiştir.

Tablo 3.10 Varsayım sınamaları

Otokorelasyon Sınaması	Rao F	Approx dist.	p-value
Lag 1	1.260	F(9, 92)	0.2693
Lag 2	1.475	F(18, 99)	0.1155
Lag 3	1.387	F(27, 94)	0.1266
Lag 4	1.482	F(36, 86)	0.0711
Lag 5	1.225	F(45, 78)	0.2138
Lag 6	1.028	F(54, 69)	0.4533
Lag 7	1.160	F(63, 60)	0.2822
Lag 8	1,208	F(72, 63)	0,2229

Tabloya göre p değerlerine baktığımızda 0.05'den büyük olduğu için 8 gecikmeye göre otokorelasyon yoktur. Tablo 3.11'de varyansın değişmezliği (ARCH etkisi) ile test edilmiştir.

Tablo 3.11 ARCH-LM Testi

	LM	Df	p-value
Lag 1	61.823	36	0.004
Lag 2	106.600	72	0.0050
Lag 3	150.407	108	0.0044
Lag 4	178.488	144	0.0269
Lag 5	204.208	180	0.1043
Lag 6	228.3591	216	0.2691

Engle (1982), ARCH sorununun varlığını test etmek için bir LM testi önermiştir. H_0 : ($\beta_1=\beta_2=\dots=\beta_n=0$) ARCH etkisi yoktur ve H_1 : ($\beta_1=\beta_2=\dots=\beta_n\neq 0$) ARCH etkisi vardır, boş hipotezinin reddilmesi ARCH etkisinin varlığını göstermektedir. Tablo 3.12' ye göre hata terimlerinin 4 gecikme değerine kadar vektörel ARCH etkisi görünmektedir. Yani hata terimlerinde değişen varyans mevcuttur. Bu yüzden hata terimleri üzerinde çok değişkenli GARCH modeli ileri zaman serilerinde (Multivariate GARCH) uygulanabilir. Serilerdeki değişimin nedenlerini tespit etmek için uygulanan bir başka yöntem de varyans ayrıştırmasıdır. Değişkenlerin kendinden ve diğer değişkenlerden kaynaklı şokları oransal olarak açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile değişimin yüzde kaç kendisinden yüzde kaç diğer değişkenlerden kaynaklanmakta bir de aralarındaki nedenselliği açıklamakta kullanılır (Enders, 1995: 310-312; Diber ve Sertkaya, 2016: 25).

Tablo 3.12 Varyans Ayrıştırması

Fiyat İçin Varyans Ayrıştırması				
Dönem	Ölç. Hata	L_Fiyat	L_Euro	L_Yabancıya Satılan Konut
1	0,0504426	100,0000	0,0000	0,0000
2	0,0554128	92,9379	6,7156	0,3465
3	0,0593156	81,5981	17,4989	0,9030
4	0,0637115	70,7719	27,7939	1,4342
5	0,0682568	61,9395	36,1929	1,8676
6	0,0727081	54,9753	42,8154	2,2094
EUR İçin Varyans Ayrıştırması				
Dönem	Ölç. Hata	L_Fiyat	L_Euro	L_Yabancıya Satılan Konut
1	0,0444661	2,0468	97,9532	0,0000
2	0,0632371	2,3131	97,6867	0,0002
3	0,0777131	2,4783	97,5213	0,0004
4	0,0899302	2,5846	97,4149	0,0005
5	0,100691	2,6559	97,3435	0,0006
6	0,110414	2,7060	97,2933	0,0006
Alanya Yabancı Satılan Konut İçin Varyans Ayrıştırması				
Dönem	Ölç. Hata	L_Fiyat	L_Euro	L_Yabancıya Satılan Konut
1	0,226914	1,7502	0,9875	97,2623
2	0,32525	1,1141	2,2243	96,6615
3	0,403414	1,5097	3,0627	95,4276
4	0,470146	1,9703	3,6091	94,4206
5	0,529077	2,3371	3,9745	93,6884
6	0,582285	2,6111	4,2288	93,1601

Yukarıda sunulan varyans ayrıştırma tablolarına bakıldığında konut fiyatında ikinci dönemdeki değişimin- %92,9379'si kendisinden kaynaklanırken %0,3465'ü yabancılar konut satışındaki değişimden, %6,7156'sı ise EUR döviz kurundaki değişimden kaynaklanmaktadır. Altıncı dönemde ise konut fiyatındaki değişimin %54,9753'ü kendisinden kaynaklanırken %42,8154'ü EUR kurundan ve %2,2094'ü ise Yabancılar Satılan Konuttan kaynaklanmaktadır. EUR kurunda ikinci dönemde değişimin %97,6867'si kendisinden, %2,3131'i konut fiyatlarından ve %0,0002'si Yabancı Satılan Konuttan kaynaklanmaktadır. Altıncı dönemde EUR kurunun %97,2933'ü kendisinden kaynaklanırken %2,7060'ı konut fiyatından, %0,0006'sı yabancıya satılan konut sayısından kaynaklanmaktadır. Yabancı satılan konut için varyans ayrıştırmasına bakıldığında ikinci dönemde değişimin %96,6615'i kendisinden %1,1141'i konut fiyatından ve %2,2243'i ise EUR kurundan kaynaklanmaktadır. Altıncı dönemde %93,1601'i kendisinden kaynaklanırken %2,6111'i konut fiyatından %4,2288'i EUR kurundan kaynaklanmaktadır. Veri setinde 45 adet gözlem sayısı olmasından dolayı 6 dönem için varyans ayrıştırmasına bakılmıştır.

Tablo 3.13 Standart Hatalık Sarsıntıya Karşı Tepkiler

Dönem	Fiyat Üzerindeki Bir Standart Hatalık Sarsıntıya Karşı Tepkiler			EUR Üzerindeki Bir Standart Hatalık Sarsıntıya Karşı Tepkiler			Yabancı Konut Üzerindeki Bir Standart Hatalık Sarsıntıya Karşı Tepkiler		
	L_Fiyat	L_Euro	L_Alanya Yabancı Satılan Konut	L_Fiyat	L_Euro	L_Alanya Yabancı Satılan Konut	L_Fiyat	L_Euro	L_Alanya Yabancı Satılan Konut
1	0,0504	-0,0063	0,0300	0	0,0440	0,0225	0	0	0,2237
2	0,0175	-0,0072	-0,0166	0,0143	0,0443	0,0429	0,0032	8,4536	0,2284
3	0,0041	-0,0075	-0,0357	0,0202	0,0445	0,0512	0,0045	0,0001	0,2303
4	-0,0013	-0,0077	-0,0435	0,0226	0,0445	0,0547	0,0051	0,0001	0,2310
5	-0,0036	-0,0077	-0,0467	0,0236	0,0446	0,0561	0,0053	0,0001	0,2314
6	-0,0045	-0,0077	-0,0480	0,0240	0,0446	0,0566	0,0054	0,0001	0,2315

Modelin hata teriminde oluşan bir standart sapmalık şoka karşılık içsel değişkenlerin verdiği tepki ve boyutunu ifade edilmektedir. Değişkenler üzerindeki şokların etkilerini ve hangi zamanda hangi etkiyi verdiğini belirlemede kullanılır. Buna göre fiyat üzerinde meydana gelen bir standart sapmalık değişim üçüncü dönemden sonra negatif yöne doğru hareket etmiştir.

3.6 VAR-Granger Testi

Değişkenler arasında ilişkinin yönünün belirlenmesi ve sebep sonuç ilişkilerinin ortaya konması amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik testinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler ayrımı yapılmadan, tüm değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2015: 436). Tespit edilen nedensellik ilişkisi, tek veya çift yönlü olabilmektedir (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 370).

İncelenen seriler arasında standart Granger Nedensellik Analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.14'de sunulmuştur.

Tablo 3.14 Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ hipotezleri	Gözlem sayısı	F-istatistiği	Olasılık değeri (p)	Karar
EUR değişkeni, Fiyat değişkeninin Granger nedeni değildir.	44	22.15397	0.00000	H ₀ red

Tablo 3.14'e göre, EUR, Fiyat'ın nedenidir. H_0 hipotezi ret edilmektedir ($p \leq 0,05$). EUR' dan fiyata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konudur.

Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde Bodurlar (2008), Benson ve vd. (1999), Zhu (2006), Dilber ve Sertkaya (2016) yaptıkları çalışmalarında uzun dönemde döviz kurunun konut fiyatları üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır. Benson ve vd. (1999), konut fiyatlarını doları kuru değişkenleri ile açıklamaya çalışmış döviz kurundaki %10'luk bir artışın konut fiyatlarını %7,7 oranında artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Zhu (2006), çalışmasında esnek döviz kuru uygulayan ülkelerde döviz kurundaki değişmelerin konut fiyatları üzerinde etkisini ortaya koymuştur. Bodurlar (2008), gayrisafi yurtiçi hasıla, para arzı, kısa dönem faiz oranları ve döviz kuru değişkenlerinin konut satışları ile olan ilişkisini VECM ile ele almış, konut satışları ile döviz kuru ve faiz oranları arasında çift yönlü bir nedenselliğe rastlamıştır. Dilber ve Sertkaya (2016), konut fiyat endeksi ile döviz kuru arasında çift yönlü, faiz oranı ve enflasyon oranı arasında tek yönlü bir ilişki tespit edilmişlerdir.

4.SONUÇ

Küreselleşen dünyada teknolojinin ve iletişimin hızla gelişmesi, ekonomilerin genişlemesi ulaşılabilirliğin kolaylaşması kişileri daha kolay seyahat edebilir hale getirmiştir. Kolay ulaşılabilirlik göç kavramı ile desteklenerek bireylerin emeklilik dönemlerini geçirebilmeleri amaçlı farklı bölgelerden ikinci konut edinimlerini arttırmış zaman içerisinde emeklilik öncesi dönemler içinde farklı ülkelerde gelecek planlamalarında konut edinimleri söz konusu olmuştur. Konut fiyatlarındaki hareketlilik ülke ekonomisini olduğu kadar konut alımlarını ve hatta ikinci konut alımlarını da etkilemektedir.

Turizmin önemli destinasyonlarından biri olan Alanya ilçesi de yabancıların emeklilik öncesi ve emeklilik sonrası dönemlerde konut alımlarının hızla yaşandığı ilçelerdendir. Alanya'ya ilk başlarda turistik amaçlı gelen yabancıların daha sonraları ikinci konutlarını aldıkları görülmektedir. Alanya'da 85 farklı milletten yabancıların toplamda ise yaklaşık 32 bin yabancıların konut edindiği oldukça dikkat çekicidir (ALTSO, 2017). İkinci konutlara talebin bu yönlü artış göstermesi inşaat sektörünün canlanmasına ve birçok yatırıma teşvik oluşturmuştur.

Konut fiyatlarını etkileyen faktörler iki önemli değişken olan Alanya'da yabancılara satılan konut sayısı ve EUR-TRY döviz kuru ile açıklanmak istenmiştir. Bu bağlamda değişkenler arasında belirlenen zaman serisi içinde uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Johansen Eşbütünleşme ve kısa dönemli nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla VECM analizi yapılmıştır. Yabancılara yapılan konut satışı değişkeni TÜİK' de il bazlı yayınlanmasından ve ilçe bazında aylık veriler olmamasından dolayı formül geliştirilerek tahmin edilmiştir. Konut fiyatı değişkeni ise Sahibinden.com sitesi tarafından düzenli olarak yayınlanan konut endeksi verisinden derlenmiştir. Bu veri Nisan 2015-2018 dönemini kapsamasından dolayı zaman serisi bu şekilde belirlenmiş, bu durum çalışma için kısıt oluşturmuştur. Daha sonra yapılacak çalışmalarda uzun

zaman serilerinde uygulanması daha verimli sonuçlar ortaya çıkabileceği düşünülmektedir. Bir diğer değişken olarak Alanya’da yabancılara konut satışında en çok kullanılan para değeri EUR döviz kuru alınmıştır. Analizlerin sonucunda konut fiyatı hedef değişkeni EUR değişkeni ve yabancılara satılan konut sayıları değişkeninin nedeni olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada kurulan modeller çoklu doğrusal bağlantı, otokorelasyon, değişen varyans açısından değerlendirilmiştir. Belirlenen zaman serisi içinde EUR-TRY kurunun aylık değişimine, yabancıya satılan konutun aylık değişimine bakıldığında konut fiyatları ile aynı yönde hareket ettiği görülmektedir. Özellikle 2018 yılı ikinci döneminde üç değişkende de yukarı yönlü ivme söz konusudur. Aynı zamanda nedensellik analizi sonuçlarına göre EUR değişkeni Fiyat değişkeninin nedeni olduğu ortaya konulmuştur.

Konutların fiyatlarının farklı açılardan incelendiği bu ampirik çalışma ile, Alanya Konut Piyasası’nda konut talep edenlerin tercihleri ile ilgili bilgilere ulaşılmasının yanında piyasanın arz tarafı ile ilgili çıkarımlarda yapılmıştır. Özellikle yabancılara yönelik konut piyasasında çıkarılan yasaların, uygulanan politikaların, özel sektör tarafından gerçekleştirilen konut projelerinin fiyatta değişikliklere neden olduğu görülmüştür. Gelecekte yapılacak yeni projeler için sağlayacağı ekonomik fayda nedeniyle talep ve arz yapısında değişikliği sebep olacağı tahmin edilmektedir.

Yabancılara konut satışlarında Alanya ilçesinin payı dikkate alındığında, konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, yeni yapılanmanın ona göre yönlendirilmesi, oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Adams, Z. ve Füss, R. (2010). Macroeconomic Determinants Of International Housing Markets. *Journal of Housing Economics*, 19(1), 38-50.
- Alanya Ticaret Odası. *Alanya Ticaret Odası, 2017 Faaliyet Raporu (Erişim Tarihi: 1-Haziran-2019)*
- Badurlar, İ. Ö. (2008). Türkiye’de Konut Fiyatları ile Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 223-238.
- Benson, E.D., Hansen, J.L., Schwartz, A.L. ve Smersh, G.T. (1999). Canadian/U.S. Exchange Rates and Nonresident Investors: Their Influence on Residential Property Values, *Journal of Real Estate Research*, 18(3), 433-461.
- Cohen, J. P. ve Coughlin, C. C. (2008). Spatial Hedonic Models Of Airport Noise, Proximity, And Housing Prices. *Journal of Regional Science*, 48(5), 859-878.
- Çankaya, S. (2013). Konut Fiyatları ve Makroekonomik Faktörler Arası İlişkiye Global Bakış. *Maliye Finans Yazıları*, 27(100), 143-154.

- Dilber, İ., Sertkaya, Y. (2016). 2008 Finansal Krizi Sonrası Türkiye’de Konut Fiyatlarının Belirleyicilerine Yönelik Analiz. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1): 12-30.
- Enders, W. (2008). *Applied Econometric Time Series*. New York: John Wiley & Sons Inc. Englaund, P. ve Ioannides, Y.M. (1997). House Price Dynamics: An International Empirical Perspective, *Journal of Housing Economics*, 6, 119-136.
- Euro-TRY Döviz Kuru [https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2_\(Erişim_Tarihi:_12-Mayıs-2019\)](https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2_(Erişim_Tarihi:_12-Mayıs-2019))
- Fitöz, E. ve Öztürk, N. (2009). Türkiye’de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama, *Zkü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 21-46.
- Giussani, B., Hsai, M., ve Tsolacos, S. (1992). A Comparative Analysis of the Major Determinants of Office Rental Values in Europe. *Journal of Property Valuation and Investment*, 11, 157-173.
- Granger, C.W.J. (1988). Some Recent Developments in a Concept of Causality, *Journal of Econometrics*, Vol: 39, 199-211.
- Güloğlu, B. ve Akman, A. (2007). Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının SWARCH Yöntemi ile Analizi. *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*, Cilt 44(512), 43-51.
- Johansen, S. (1992). Determination of Cointegration Rank in the Presence of A Linear Trend. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 383-397.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Kargı, B. (2013). Housing Market And Economic Growth Relation: Time Series Analysis Over Turkey (2000-2012). *International Journal of Human Sciences*,10(1), 897-924.
- Kayral, İ.E. (2017). İstanbul, Ankara ve İzmir Konut Fiyat Değişimlerini Etkileyen Faktörlerin Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1): 65-84.
- Konut Satış İstatistikleri, Aralık 2018 [https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=73&locale=tr_\(Erişim_Tarihi:_1-Haziran-2019\)](https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=73&locale=tr_(Erişim_Tarihi:_1-Haziran-2019))
- Lebe, F. ve Akbaş, Y. E. (2014). Türkiye’nin Konut Talebinin Analizi: 1970-2011. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 57-83.
- Sims, C. A. (1980) “Macroeconomics and Reality”, *Econometrica*, 48 (1), 1-48. Tari, R. (2015) *Ekonometri*, 11. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- Tsatsaronis, K. ve Zhu, H. (2004). What Drives Housing Price Dynamics: Crosscountry Evidence. *BIS Quarterly Review*, 65-78.
- Tse, R.Y.C. (2001). Impact of Property Prices on Stock Prices in Hong Kong. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 4(1), 1-15.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2011) “İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 363-377.
- Yabancılara Yapılan Konut Satış Sayıları, Aralık 2018 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1056(Erişim Tarihi: 10-Haziran-2019)
- Zhu, H. (2006). The Structure of Housing Finance Markets and House Prices in Asia. *BIS Quarterly Review*, December, 55-69.

Osmanlı Dönemi Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri

Cash Waqfs in Ottoman Period and The Role of Cash Waqfs in Contemporary Financial Markets

Mehmet Fatih GÜNER¹

öz

Para vakıfları, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca ihtiyacı olan kişilere ve esnaflara, belirli bir borçlanma oranıyla kredi vererek Osmanlı ekonomisinin istikrarına katkıda bulunmuştur. Bankaların yaygınlaşmasıyla son bulan para vakıfları Osmanlı Devleti ile özdeşleşen kurumlardan biridir. Bu araştırmanın iki amacı bulunmaktadır. Birincisi para vakıflarının kapanmasına neden olan faktörleri belirlemek, ikincisi para vakıflarının modern finansal piyasalarda bir karşılığının olup olmadığını saptamaktır. Araştırma sonuçlarına göre para vakıflarının son bulmasına neden olan temel kısıtlar sermayelerinin azalması/yetersizliği ve kurumsal rekabet yeteneklerinin düşük olmasıdır. Ayrıca modern finans sisteminde bir kredi kuruluşu olarak para vakıflarına ihtiyaç olmadığı; para vakıfları için en ideal iş modelinin girişim sermayesi finansmanı ve mikro kredi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Para vakıfları, Osmanlı ekonomisi, Girişim sermayesi

ABSTRACT

Cash waqfs contributed to the stability of the Ottoman economy by lending to individuals and tradesmen for centuries in the Ottoman Empire at a certain borrowing rate. Cash waqfs, which ended their operations with the expansion of banks, are one of the institutions identified with the Ottoman State. This research has two aims. The first one is to determine the factors that led to the closure of cash waqfs, the second one is to identify whether cash waqfs have a counterpart in modern financial markets. According to the results of the research, the main constraints that lead to the end of cash waqfs are the shortage of capital and the low organizational competition. Furthermore, it was concluded that there is no need for cash waqfs as a credit institution in the modern financial system; the ideal business model for cash waqfs is venture capital and microcredit.

Keywords: Cash waqfs, Ottoman economy, Venture capital

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 07.12.2019

Kabul tarihi: 24.12.2019

¹Doç.Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi fatihguner01@gmail.com (ORCID: 0000-0002-1388-8681)

1. Giriş

Finansal sistemin önemli unsurlarından biri olan faiz, yüzyıllar boyunca ekonomi, teoloji, hukuk, felsefe ve sosyoloji alanında tartışmalara kaynaklık etmiştir. Faizin ortaya çıkışı ve insanlığın faizle çetin mücadelesi neredeyse ekonomi tarihi kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır. Neolitik çağda yerleşik yaşama geçen insanlık, tarımsal üretim faaliyetleri sonucunda biriktirdiği araçları ve tohumları bir fazlalık karşılığında başkalarının kullanımına sunmuş ve böylelikle faiz ortaya çıkmıştır (Ertürk, 2019, s. 385). M.Ö. 3000 yıllarında Sümerlerde faizli kredi işlemlerinin yapıldığı görülmektedir (Seyrek ve Mızrak, 2009, s. 385). İlk dönemlerde toplumsal bir sorunu çözen/ihtiyacı karşılayan faiz pek de olumsuz olarak görülmemekteydi. Hatta ilk bankalar tapınaklar, ilk bankacılar ve faiz alanlar da din görevlileriydi. Çünkü çiftçiler mallarını, hırsızlardan ve hükümdarlardan korumak için tapınaklara ve din görevlilerine emanet etmişler, din görevlileri de bu emanetleri ihtiyaç sahiplerine ödünç olarak vermiş, geri getirdiklerinde aynı mal cinsinden de faizini de almışlardı (Eğilmez, 2018). Zaman içerisinde faiz oranlarının yükselmesi, yükümlülüklerini yerine getirmeyen borçluların karşı karşıya kaldıkları yaptırımların ağırlığı ve faizle borç verenlerin zenginleşmesi faize tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Eski filozoflardan Platon ve Aristo faizin ahlaki ve doğru olmadığını belirterek yasaklanması gerektiğini ifade etmişlerdir (Işık, 2006; Pıçak, 2012).

Faize yönelik yasaklayıcı/sınırlayıcı uygulamaların geçmişi de faiz gibi çok eskilere dayanmaktadır. Faiz eski medeniyetlerin neredeyse tamamında ya yasaklanmış ya da azami bir oran ile sınırlandırılmıştır. En eski yasalar olan Hammurabi kanunlarında faiz oranları tohumda %33, parasal işlemlerde %20 ve toprak ürünlerinde %20 ile sınırlandırılmış (Ertürk, 2019), Hint medeniyetinde üst kastlar için yasaklanmış (Savaş, 2000) Çin medeniyetinde bir üst oran belirlenmiştir (Binatlı, 1966). Yahudilerin kendi aralarında yaptıkları işlemlerde faiz yasaklanmış, Yahudi olmayanlarla yaptıkları işlemlerde serbest bırakılmıştır. Hristiyanlıkta başlangıçta yasak olan faiz, on beş asırlık bir süre içerisinde, kapitalizmin dini yorumları etkilemesi ile serbestleşmiştir (Güner, 2019a). Faiz İslam dininde de yasaklanmıştır. İslam'da yasaklananın sadece yüksek faiz olduğunu ileri süren din bilginleri bulursa da faizin bütün işlemlerde yasak olduğu genel olarak kabul edilmektedir (Korkut ve Bulut, 2017, s. 174).

İnsanlığın faiz ile mücadelesi oldukça ilginç sonuçlara neden olmuştur. Bir tarafta faizin zararlı ve ahlaki olmadığını düşünüp, yasaklamaya/sınırlandırmaya çalışanların, diğer tarafta daha fazla kazanma hırsı ile bu yasakları/engellemeleri aşmaya çabalayanların mücadelesi, çeşitli finansal kurumların doğmasına neden olmuştur. Örneğin Ziraat Bankasının köklerinin dayandığı ve Türkiye'de ilk kooperatifçilik örneği sayılan memleket sandıkları projesi, reformist paşalardan Ahmet Mithat Paşa tarafından küçük çiftçileri tefecilerin yüksek faizlerinden korumak için geliştirilmiştir (Güner, 2019b). Bangladeşli iktisat profesörü Grameen Bankasının kurucusu Muhammed Yunus'a 2006 yılında Nobel barış ödülünü getiren mikro finans projesi de Bangladeşli çiftçileri yüksek faizlerden kurtarmak için geliştirilmiştir (Yunus, 1997). Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca mikro finans kuruluşu gibi çalışarak finansal sistemde önemli bir görev ifa eden para vakıfları da bu mücadele esnasında ortaya çıkan kurumlardan biri olarak değerlendirilebilir. Para vakıfları sermayesi para olan vakıflardır. Vakfa bağışlanan para,

vakıf tüzüğündeki koşullara göre işletilerek kar/faiz elde edilirdi ve bu getiriler vakfın kuruluş amacı doğrultusunda harcanırdı. Diğer bir ifadeyle para vakıflarında vakfedilen nakit para, yatırım aracı ve uzun vadeli bir kaynak, fon olarak kullanılıyordu (Ahabab, 2017, s. 51). Para vakıfları iki yönlü çalışan kurumlardı. Bir taraftan vakfa bağışlanan paralar kredi olarak kullanılarak faiz geliri elde edilirken, diğer taraftan ihtiyaç sahibi kişilere düşük faizli krediler verilerek bunların tefecilere gitmesi engelleniyordu (Korkut ve Bulut, 2017, s. 174). Böylelikle para vakıfları hem faizden faydalananlar safında hem de faizle mücadele edenler safında yer almaktaydı.

Para vakıfları tarih, ilahiyat ve iktisat/finans tarihi yazınında geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tarih alanındaki çalışmalarda para vakıfları, kurucuları, sicil kayıtları, para kullandırma yöntemleri, kredi kullanan kişiler, denetim yöntemleri, mütevelliler gibi konuları da kapsayacak şekilde detaylı olarak incelenmektedir. İlahiyat yazınındaki araştırmalarda genellikle para vakıflarının caiz olup olmadığına dair dönemin din bilginlerinin tartışmaları/yazışmaları İslam fihri açısından ele alınmaktadır. İktisat/finans tarihi çalışmalarda ise para vakıflarının Osmanlı dönemindeki ekonomik rollerinin yanı sıra günümüzdeki finans kuruluşları ile benzerliklerinin ve farklılıklarının araştırıldığı görülmektedir. Tablo 1'de para vakıflarını inceleyen sınırlı sayıda akademik araştırmaya, eserlerin yazarlarına ve eser türüne dair bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışmada yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren para vakıfları farklı bir perspektiften ele alınmaktadır. Bu araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi para vakıflarının kapanmasına neden olan kısıtlayıcı faktörlerin neler olduğunu belirlemek, ikincisi para vakıflarının günümüzde yeniden kurulması durumunda finans sistemi içerisinde bir karşılığı olup olmadığı, bu vakıfların ihyasının mümkün olup olmadığı, kuramsal çerçevede ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ilk olarak para vakıflarının kuruluşu, örgütlenmesi ve yönetimi, Osmanlı finans sistemi içerisindeki rolü, para işletme yöntemleri hakkında bilgi verilmektedir. Sonra para vakıflarının meşruiyetine dair teolojik yorumlara ve tartışmalara yer verilmektedir. Daha sonra para vakıflarının faaliyetlerini sonlandırmasına neden olan kısıtlayıcı faktörler açıklanmaktadır. Son olarak para vakıflarının modern finans sistemindeki yeri, hangi iş modelinin para vakıflarına sürdürülebilir başarı getireceği ele alınmakta ve para vakıflarının hangi koşullar altında, nasıl toplumsal fayda yaratabileceği tartışılmaktadır.

2. Para Vakıfları

Vakıf, hukuki bir işlemle kişilerin gayrimenkul ve menkullerini toplumun kullanımına sunması, bağışlamasıdır (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 48). Vakıfların Müslümanlar arasında özellikle Osmanlı döneminde çok yaygın olmasının temel nedenlerinden biri dini inançlardır. Kişinin yaptığı bağışlardan (sadaka-i cariye) gelecek sevapların kişi öldükten sonra da kesilmeyeceği hadisi, vakıfların arkasındaki başlıca isteklendirimin ahiret inancı olduğunu göstermektedir (Korkut ve Bulut, 2016, s. 57). Ayrıca İslam dininin büyük önem verdiği toplumsal dayanışma ve yardımlaşma vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilebildiğinden vakıf kurma teşvik edilmiş ve Osmanlı Devleti bir vakıf medeniyeti olarak da anılmıştır (Kayahan, Görkaş ve Önk, 2016, ss. 71–72; Özcan, 2008, s. 124). Vakıfların yaygınlaşmasında dini unsurların yanında, vakıfların kamusal sorunlara pratik çözüm yolları bulmuş olmaları ve toplumsal fayda yaratmaları da etkili olmuştur (Ahabab, 2017, s. 50).

Tablo 1. Para Vakıfları Hakkında Akademik Araştırmalar

Araştırma konusu	Yazarlar ve Yılı	Eser türü
Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire	(Mandaville, 1979)	Makale
Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları	(Çizakça, 1993)	Kitap
Para vakıflarının nazari ve tatbiki olarak incelenmesi	(Kurt, 1994)	Doktora tezi
18. Yüzyılda Bursa'daki para vakıfları ve kredi işlemleri	(Çiftçi, 2004)	Yüksek lisans tezi
Para vakıfları bağlamında Osmanlı hukuk düzeni ve Ebussuud Efendinin hukuk anlayışı üzerine bazı değerlendirmeler.	(Okur, 2005)	Makale
Osmanlı toplumuna özgü bir finansman modeli: Para vakıfları.	(Özcan, 2008)	Makale
Para Vakıfları ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş.)	(Özsaraç, 2008)	Yüksek lisans tezi
Para vakıfları: Muhasebe defterlerine göre 17. yüzyıl İstanbul uygulaması	(Koyunoğlu, 2008)	Makale
Osmanlı tarihinde bazı faizsiz kredi uygulamaları ve modern Türkiye'de faizsiz bankacılık tecrübesi	(Döndüren, 2008)	Makale
Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı	(Kayahan ve Görkaş, 2009)	Makale
Osmanlı Devletinin sosyal ve ekonomik hayatında para vakıflarının rolü ve muhasebe uygulamaları	(Ülker ve Toraman, 2012)	Makale
XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuud, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)	(Dumlu, 2015)	Makale
Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri	(Aydm, 2015)	Makale
Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları	(Gürsoy, 2015)	Doktora tezi
Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması	(Kayahan ve diğerleri, 2016)	Makale
18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Para Vakıfları	(Akkaya, 2016)	Yüksek lisans tezi
Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)	(Kıvrım, 2016)	Makale
Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki vakfiyelere göre Drama'daki para vakıfları	(M. Doğan, 2017)	Makale
XV. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı para vakıfları ve modern finans kurumlarının karşılaştırılması	(Korkut ve Bulut, 2017)	Makale
XIX. Yüzyıl Uşak Para Vakıfları	(Yaşar, 2017)	Yüksek lisans tezi
Kalkandelen Para Vakıfları	(Ahbab, 2017)	Makale
18. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri	(Aydoğan, 2018)	Yüksek lisans tezi
Osmanlı Kıbrıs'ında Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)	(Güler, 2018)	Makale
Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri	(Güney, 2019)	Makale
Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına	(Özsaraç, 2019)	Doktora tezi
Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi Kayıtlarına Göre Para Vakıfları ve İşleyiş Tarzları	(Bahşi, 2019)	Yüksek lisans tezi
Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet, Kurumlar ve Para Vakıfları	(Yağcı ve Gürsoy, 2019)	Makale

Vakıflar ve vakıf kültürü, Osmanlı döneminde zirvesini yaşamış, devletin gerçekleştiremediği ya da yürütülmesini bilerek vakıflara bıraktığı birçok kamusal hizmet vakıflarca gerçekleştirilmiştir. Camiler, mescitler, medreseler, eğitim kurumları, sağlık kuruluşları, aşevleri, tekkeler, kervansaraylar, kapalı çarşılar, çeşitli alt yapı yatırımları (çeşme, su kanalları, kaldırım, köprü, saat kulesi vb.) gibi geniş bir hizmetler seti vakıflarca yürütülmüş ve finanse edilmiştir (Kıvrım, 2016, s. 98; Korkut ve Bulut, 2017, s. 168). Vakıfların görevi sadece bu eserleri kurmak ve inşa etmekle sınırlı değildi. Vakıf eser olarak da adlandırılan bu kurumların varlıklarını devam ettirebilecekleri sürdürülebilir bir iş modeli de bulunmaktaydı. Bu çerçevede vakıf eserlerde görevli/çalışan kişilerin maaşları, vakıf eserlerin bakım-onarım giderleri gibi harcamaları karşılayacak kadar gelir sağlanması planlanan menkul ya da gayrimenkul bağışlanmaktaydı.

Vakıf hizmetleri sadece devlet yöneticilerinin ya da zenginlerin bağışlarıyla değil halkın katkılarıyla da yürütülmüştür. Vakıf kurucusunun gelir seviyesi ve sosyal/ekonomik konumu vakıf hizmetlerinin ölçeğini belirleyen temel unsurlardandır. Padişah, padişahın ailesi, üst düzey devlet yöneticileri, komutanlar ve zengin tüccarlar büyük yatırım gerektiren medrese, cami, kütüphane gibi vakıflar kurabilmişlerdir. Halk ise daha çok yerel ya da belirli bir bölgeye hizmet sunan küçük vakıflar kurmuşlardır (Kıvrım, 2016, s. 98; Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 49). Halk tarafından kurulan vakıflar genelde köylere ait olup, köylerde ve kasabalarda ibadethaneler inşa etmek, bu ibadethanelerde çalışanların maaşlarını ödemek üzere kurulmuşlardır (Doğan, 2017, s. 281). Vakıflar sadece Müslümanlara ait değildir. Gayrimüslimler de hem vakıf kurmuşlar hem de vakıfların sundukları hizmetlerden faydalanmışlardır. Gayrimüslimlere ait kilise, hastane, yetimhane, aşevi vb. eserler için kurulan vakıf kayıtları bulunmaktadır (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 50).

Osmanlı'da vakıf kuruluşlarında gayrimenkul ya da menkul bağışı mümkündü. Para vakıfları sermayesi sadece para olan vakıflardır. Bu vakıflara bağışlanan sermaye ihtiyacı olan bireylere, çiftçilere, esnafa ve tüccara, belirli bir oran ile borç olarak verilmekte, elde edilen gelirler ise vakfın amaçları için kullanılmaktaydı.

2.1. Para Vakıflarının Ortaya Çıkışı

Osmanlı'dan önce para vakıflarının varlığını gösteren bir örnek bulunmadığından, para vakıfları Osmanlı Devleti ile birlikte anılmaktadır (Güler, 2018, s. 873; Özcan, 2008, s. 125). Osmanlı dönemindeki ilk örnek 1423 yılında Edirne'de Yağcı Hacı Muslihuddin tarafından bağışlanan 10 bin akçe ile kurulan vakıftır (Çiftçi, 2004, ss. 79–80). Padişahlar arasında ise ilk defa Fatih Sultan Mehmet (ö.886/1481) para vakfı kurmuş, padişah tarafından 24 bin altın ile kurulan vakfın faaliyetlerinden elde edilen gelir yeniçerilerin et sübvansiyonunda kullanmıştır (Döndüren, 2008, s. 4). Para vakıfları özellikle Balkanlarda hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır.

Hayırseverlerin, Osmanlı döneminde para vakıflarına yönelmelerinin rasyonel nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tescil gibi kuruluş maliyetlerinin gayrimenkul vakıflarına göre daha düşük olmasıdır. İkincisi para vakıflarındaki kaynakların getirisinin diğer vakıflara (örneğin gayrimenkul vakıflarının kira getirileri) göre daha yüksek olmasıdır. Üçüncüsü gayrimenkulün yanma, yıkılma, eskime, yok olma riski

bulunmasıdır (Korkut ve Bulut, 2017, s. 175). Dördüncüsü gayrimenkul vakıflarının büyük yatırım/servet gerektirmesi para vakıflarının ise küçük tutarlarla da kurulabilmesidir. Birden fazla kişinin bir araya gelip tasarruflarını birleştirerek bir vakıf kurmaları mümkündür. 1750-1800 yılları arasında Kıbrıs para vakıflarının incelendiği araştırmada para vakıflarından birinin 36, diğerinin 29 kişi tarafından farklı tutarlardaki paraların birleştirilmesi yoluyla kurulduğu belirlenmiştir (Güler, 2018).

2.2. Para Vakıflarının Kuruluşu ve Yönetimi

Para vakıflarının kuruluşu için öncelikle vakıf kurucusunun, vakfiye (vakıf senedi) yazdırması gerekliydi. Vakfiyede vakfın kuruluşu, nasıl yönetileceği, sermayesinin neler olduğu, vakfa neler bağışlandığı, mütevellinin kimlerden oluşturulacağı, borç verme oranları, kredilerin kimlere kullanılacağı gibi konuların yazılı olması gerekliydi. Vakıf ancak kadı siciline tescil edildikten sonra resmi olarak kurulmuş sayılıyordu. Bunun için vakfiye kadılığa teslim edilir, kadılık tarafından incelenen vakfiyenin onaylanmasıyla vakıf kurulmuş sayılırdı.

Para vakıflarının kadılık makamında kuruluşu iki aşamalı bir işlemdi. İlk aşamada vakıf kurucusu parayı vakfettiğini beyan eder ve müteveli de kabul ederdi. İmam Ebu Hanife'ye göre paranın vakfedilmesi mümkün olmadığından, vakıf kurucusu parayı bağışlamaktan vazgeçerdi. Bunun üzerine ikinci aşama başlar ve müteveli itiraz ederdi. Mütevellinin itirazını değerlendiren kadılık makamı, müçtehit imamların görüşlerine göre (müçtehit imamlara göre paranın vakıf malı olarak bağışlanması mümkündür) vakfın tescilini yapardı (Korkut ve Bulut, 2017, s. 173). Aslında gereksiz ya da arkadan dolanma gibi görünen bu işlemin rasyonel bir gerekçesi bulunmaktaydı. Para vakıflarının ilk dönemlerinde İslam hukukundaki görüş farklılıklarını ve Ebu Hanife'nin içtihadını ileri sürerek, babalarının vakıflarını iptal ettirmeye çalışan çok sayıda varisin başvurusundan dolayı bu uygulamaya başvurulmuştur (Güler, 2018, s. 883). Şekil 1 para vakıflarının kuruluş sürecini göstermektedir.

Şekil 1. Para Vakfı Kuruluş Süreci

Kaynak: (Korkut ve Bulut, 2017, s. 173)

Vakıf kurucuları kadın ya da erkek olabilmekteydi. Kadınların da bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte vakıf hayatında aktif oldukları görülmektedir. Selanik para vakıflarında 50'sinin kurucusu kadın, 183'ünün ise erkektir. Buna göre vakıfların %21'i kadınlar tarafından kurulmuştur (Aydm, 2015, s. 92). Vakıf kurucusu vakıf yönetimi için müteveli adı verilen kişi ya da kişileri belirlerdi. Vakıf kurucusu mütevelliyi belirleme konusunda serbesttir (Ahabab, 2017, s. 57). Müteveli, kurucunun belirlediği

ve vakfiyede yer alan ilkelere göre vakfı yönetmek zorundadır. Mütevellî dışında vakfın büyüklüğüne göre katip ve tahsildar istihdam edilmekteydi (Özcan, 2008, ss. 126–127).

Para vakıflarının temel amacı parayı işletmek değildi. Bu kurumlar doğrudan ekonomik amaçlarla kurgulanmamıştı (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 51). Her vakfın, vakfiyede belirtilen bir kuruluş amacı bulunmaktaydı ve vakıf sermayesinin kredi olarak kullanırılmasından elde edilen gelir bu amacın ifası için kullanılmaktaydı. Vakıfların amaçları farklılık gösterse de genelde dini hizmetler ile ilgiliydi. Rize’de 1859-1913 yılları arasında kurulan 130 para vakfının 109’u cami ve mescit için kurulmuştur. (Kıvrım, 2016, s. 103). Kıbrıs’ta kurulan para vakıflarının genelde üç amacı bulunmaktaydı: eğitim, cami hizmetleri ve Kuran-ı Kerim hatmi (Güler, 2018, s. 878).

Para vakıflarında paydaş denetimi, iç denetim ve dış denetim olmak üzere sıkı bir denetim bulunmaktaydı. Vakfın hizmet sunduğu kişilerden (paydaşlar) vakfı denetleme görevini gönüllü olarak yapmaları istenmiştir (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 56). İç denetim kapsamında Nazır adı verilen kişi vakıf hesaplarının denetimini de yapmaktaydı. Vakfın kuruluşundan itibaren yapılan bütün işlemler, dış denetim kapsamında, kadılar tarafından denetlenmekteydi. Herhangi bir usulsüzlük veya suiistimal saptandığında ilgilisi hakkında işlem yapılır ve gerekiyorsa zarar tazmin edilirdi (Özcan, 2008, ss. 126–127). Örneğin 25 Eylül 1778 tarihli belge, yolsuzluğu belirlenen mütevellinin nasıl değiştirildiğini göstermektedir. Buna göre Lefkoşa Abohor Köyü Camii Para Vakfı mütevellisinin yolsuzluk yaptığı iddia edilmiş, inceleme sonucunda yolsuzluk yaptığına karar verilmiş ve yerine aynı köyden güvenilir bir kişi mütevellî olarak kadı tarafından atanmıştır (Güler, 2018, s. 882). Yargısal denetim dışında idari denetim de bulunmaktaydı. Kadıların yanında Evkaf Müfettişliği (vakıf denetçisi) masrafları vakıflarca karşılanmak üzere vakıfları denetlemekteydiler (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 56). Denetime ek olarak kaynakların verimli kullanılmasını ve verilen kredilerin geri tahsilini sağlama almak amacıyla iç kontrol faaliyetlerinin de uygulandığı görülmektedir. Mütevellinin vakıf kaynaklarından kredi kullanmasını engelleyen ve yasaklayan kararların alınması ve kullanılan krediler için ipotek/rehin veya kefil istenmesi gibi. Bu kararlar uygulamadaki suiistimalleri önlemek açısından oldukça gereklidiler. Aydın (2015, s. 94), Selanik vakıflarına yönelik yaptığı araştırmada mütevellilerin vakıf sermayesinin %5’ini kredi olarak kullandıklarını, mütevellinin kullandığı kredinin faiz oranının %15 olduğunu, aynı dönemde faiz oranlarının %20-25 civarında olduğunu belirtmektedir. Kalkandelen’de para vakıfların hepsi varlıklı bir kefil ya da kıymetli bir rehin karşılığında kredi vermekteydiler (Ahabab, 2017, s. 61). Bu yüzden vakıf kaynaklarını koruyan iç kontrol faaliyetlerini uygulanması çok önemlidir. Gerek denetim gerekse iç kontrol faaliyetlerinin para vakıflarının uzun süre varlıklarını devam ettirmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

2.3. Para Vakıflarının Osmanlı Finans Sistemi İçerisindeki Yeri

Genel olarak vakıflar, özel olarak para vakıfları Osmanlı ekonomisine oldukça önemli katkı sağlamışlardır. Para vakıflarının toplam vakıflar içerisindeki ağırlığı oldukça yüksektir. Para vakıflarına yönelik bölgesel çalışmalarda bu oranları görmek mümkündür. 1456-1546 yılları arasındaki vakıfların araştırıldığı çalışmada para vakıflarının oranının %45 olduğu saptanmıştır (Kayahan ve diğerleri, 2016, s. 87). 1826-1926 dönemi için Türkiye coğrafyasında para vakıflarının incelendiği araştırmada

para vakıflarının toplam vakıflar içerisindeki oranının %67 olduğu belirlenmiştir (Özsaraç, 2019, s. 176). Bu araştırmalar para vakıflarının başlangıçtan beri oldukça önemli olduğunu ve zamanla para vakıflarının daha fazla tercih edildiklerini göstermektedir.

Tablo 2 farklı dönemlere ait incelenen vakıf sayılarına göre para vakıflarının toplam incelenen vakıflar içerisindeki yüzdesini göstermektedir. İncelenen vakıfların toplam vakıf sayısını göstermemesi bu istatistiklerin genel bir yargı ifade etmesini engellemekle birlikte yine de para vakıflarının İstanbul'da ve Anadolu'da yaygın bir şekilde faaliyet gösterdiğine işaret olarak kabul edilmektedir.

Tablo 2. Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Vakıflar İçerisindeki Oranı

İncelenen dönem	Bölge	İncelenen vakıf sayısı		İncelenen vakıflar içerisinde para vakıflarının yüzdesi
		Toplam	Para vakıfları	
1456-1546	İstanbul	2506	1150	%45,89
1700-1800	Anadolu	330	97	%29,39
1826-1926	Anadolu	820	553	%67,44

Kaynak: (Özsaraç, 2019, s. 166; Şimşek, 1986, s. 220)

Para vakıfları Osmanlı ekonomisine oldukça faydalı olmuşlardır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi gerçekleştirdikleri kredi mekanizması ile piyasaların işleyişine ve finansal istikrara katkı sağlamasıdır. Faizin resmi olarak yasak olduğu bir ekonomide, hukuken faiz olarak kabul edilmeyen işlemlerle kredi vermişlerdir (Doğan, 2017, s. 274). Çiftçi, köylü, küçük işletme sahipleri, esnaf ve toplumun farklı kesimlerinden bireylere piyasa koşullarına göre daha uygun faiz oranlarından kredi vererek gerek bireysel kredi gerekse ticari kredi ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamışlardır (Aydın, 2015, s. 88). Böylelikle piyasalarda %40-%50 gibi yüksek faiz oranlarıyla işlem yapan yasadışı tefeciliğe karşı %10-%15 arasında işlem yaparak güvenilir bir alternatif oluşturmuşlardır (Özcan, 2008, s. 127) Osmanlı coğrafyasında hemen her kentte olağan birer küçük kredi kurumu gibi çalışarak (Aydın, 2015, s. 88) özel sektörü finanse etmişlerdir (Korkut ve Bulut, 2016, s. 75). Para vakıfları borçlanma oranlarını vakfiyelerde serbestçe belirleyebilmekle birlikte yasal olarak bir üst sınır da bulunmaktaydı. Vakfiyede belirtilen borçlanma oranı daha sonra değiştirilememekteydi. Bundan ötürü para vakıflarının borçlanma maliyetleri belirliydi. Osmanlı esnafı ve tüccarları borçlanma maliyetlerini önceden öngörebildiklerinden, para vakıfları bir yatırım ortamı/alternatifi sağlayarak finansal istikrarın sürdürülmesine yardımcı olmuştur (Korkut ve Bulut, 2016, s. 67).

Para vakıflarının Osmanlı ekonomisi içerisindeki ikinci önemli işlevi ise bir sosyal güvenlik kurumu gibi çalışmasıdır. Birden fazla para vakfının bir araya gelerek sandık kurmaları, böylelikle küçük küçük nakitlerin ortak havuzlarda birikerek toplu bir şekilde yönetilmesi mümkündür (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 58). Yeniçerilerin orta sandıkları, küçük yerleşim yerlerindeki avarız vakıfları, esnafın kendi aralarında kurdukları esnaf sandıkları bu şekildeki örgütlenmelere örnek olarak gösterilebilir. Bu kurumlar üyelerin ortak ihtiyaçların karşılanması, ortak faaliyetlerin yürütülmesi, mali sıkıntı içerisindeki üyelere ya da ailelerine yardım edilmesi gibi hizmetleri gerçekleştirmişlerdir (Aydın, 2015, s. 88; Kayahan ve diğerleri, 2016, s. 87). Bu açıdan

para vakıflarının sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi işlevleri olduğu söylenebilir (Özcan, 2008, s. 128).

Üçüncüsü kamusal hizmetleri gerçekleştirmek suretiyle bütçeye katkı sağlamalarıdır. Devlet yapması gereken diyanet, bayındırlık, eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi kamu harcamalarını, belirli vergi muafiyetleri karşılığında, vakıflara devretmiş ve böylelikle gelirlerini yüksek tutabilmiştir (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 57). Buna ek olarak vakıflar çok sayıda kişiyi çalıştırarak, Osmanlı'da işgücünün istihdamına da katkıda bulunmuşlardır (Ahabab, 2017, s. 51).

2.4. Para Vakıflarında Para İşletme Yöntemleri

Para vakıfları gelir elde etmek amacıyla sermaye olarak bağışlanan parayı işletmekteydiler. Bunun yolu da ihtiyaç sahiplerine belirli bir getiri oranı ile kredi vermektir. Bu işlemin faiz olamaması için dikkatli olmak ve kredi işlemlerini fetva verilen çerçevede gerçekleştirmek zorundaydılar. Para vakıflarının kullandığı kredilere uygulanan faiz oranları vakfın kuruluşunda belirlenmekteydi. Bu oranlar %7 ile %15 arasında değişmekle birlikte (Ahabab, 2017, s. 52) en yaygın oran %15 idi (Kıvrım, 2016, s. 99). %15 oranı Şeyhülislam Ebussuud tarafından fetva verilen azami (en yüksek) orandır. Para vakıflarında kullanılan başlıca para işletme yöntemleri murabaha (muamele-i şer'iyye), istiğlal, mudaraba ve karşılıksız borç vermedir (karz-i hasen) (Ahabab, 2017, s. 52; Yaşar, 2017, ss. 29–30).

2.4.1. Murabaha

Murabaha en sık kullanılan yöntemdir. Murabaha peşin alınan malın vadeli satılarak kar elde edilmesidir. Vadeli satış bir mala dayandığı için faiz olarak kabul edilmemektedir. Oysa uygulamadaki örneklerin reel bir satıştan daha çok kurmaca/sanal bir satış işlemine dayandığı görülmektedir. Örneğin borç almak isteyen kişi bir eşyasını kendisine borç verecek olan kişiye 100 liraya satar. Eşya ve paralar el değiştirdikten sonra, borç alan kişi, biraz önce sattığı eşyayı kendisine 120 liraya 12 ay vadeli satmasını teklif eder. Borç veren kişi de teklifi kabul eder ve satış gerçekleşir. Borçlanacak kişi 100 lira nakit elde ederken, eşyası yine kendinde kalmış olur. Bunun karşılığında 120 lira borçlanmıştır. Aradaki 20 lira fark satışa dayandığından faiz olarak değerlendirilmemektedir (Akkaya, 2016, s. 11). Oysa gerçekte bir satış işlemi oluşmamış, sadece kurmaca bir satış düzenlenmiştir. Bu yüzden bu işlem hile-i şer'iyye olarak da isimlendirilmektedir (Akkaya, 2016, s. 9).

2.4.2. İstiğlal

İstiğlal bir çeşit geri satın alım vaadiyle satış ve kiralama değildir. Borç almak isteyenler sahip oldukları bir eşyayı ya da gayrimenkulü tekrar kendine kiralaması şartıyla vakfa satmaktadır. Borçlu kişi satıştan gelen para ile nakit ihtiyacını karşılar, vakıf ise gayrimenkulün kullanımından dolayı kira geliri elde ederdi. Kira borç verilen paranın faizine karşılık gelecek tutarda hesaplanırdı. Tarafların belirledikleri süre sonunda borçlu vakfa sattığı gayrimenkulü geri alırdı (Çiftçi, 2004, s. 85).

2.4.3. Mudaraba

Mudaraba, emek sermaye ortaklığı olarak tanımlanmaktadır (Kayahan ve diğerleri, 2016, s. 87). Bu yöntemde para vakıfları bir tüccarı/girişimciyi desteklemek için sermaye vermekte, girişimci/tüccar da emeğini koymaktadır. Başlangıçta konuşulan koşullara göre getiri paylaşılmaktadır. Para vakıflarının meşruiyetine dair tartışmalarda, para vakıflarının savunanlar mudaraba yöntemini, iyi uygulama örneği olarak gösterebilirler de bu yöntem pratikte pek tercih edilmemiştir (Özcan, 2008, s. 126). Muşaraka ise adi ortaklık olarak tanımlanabilir. Para vakfı ve bir tüccarın/girişimcinin, serbestçe belirlenen oranlarda ortak olup getirisini paylaştıkları iş modelidir.

2.4.4. Karz-ı Hasen

Karşılıksız borç verme (karz-ı hasen) para vakıflarının herhangi bir faiz oranı talep etmeden kaynak/para kullandırmasıdır. Böylece paraya ihtiyaç duyanlar vakfın parasını borç olarak alabilir ve sonra faizsiz olarak geri öderdi. Eğer vakfiyede karz-ı hasen olarak yazılmışsa, vakıf mütevellisi parayı kar getirecek şekilde kullanamazdı (Koyunoğlu, 2008, s. 268).

Finansal piyasaların gelişmesiyle ortaya çıkan yeni finansal ürünlerin de para vakıflarının ilgi alanına girdiği görülmektedir. Kredi kullandırmalarda sabit faiz oranı kullanmak zorunda olan para vakıfları, sermayelerini daha yüksek getiri sağlayan alternatiflere yönlendirmeye başlamışlardır. 18. yüzyılda vakıf yöneticileri, buldukları bölgede kredi kullandırmak yerine faiz oranlarının daha yüksek olduğu İstanbul piyasasındaki sarraflara borç veriyorlardı (Aydın, 2015, s. 88). Osmanlı Devleti'nin uluslararası finansal piyasalardan borçlanması 1856 Kırım savaşı ile başlamıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti tarafından ihraç edilen tahviller piyasalarda alınıp satılmıştır. Özellikle İstanbul'da Galata bankerleri arasında tahviller işlem görmekteydi. Bu yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Osmanlı devlet tahvilleri de para vakıflarının ilgi alanına girmiş (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 55) para vakıfları Osmanlı tahvillerine yatırım yaparak getiri elde etmişlerdir.

Para vakıflarının, sermayelerini değerlendirmek için kullandıkları yöntemlere bakıldığında genellikle murabaha işlemini tercih ettikleri görülmektedir. Bu yöntem İslam dinde yasaklanmış olan faizli işlemlerle elde edilecek sonuca, dolambaçlı bir şekilde ulaşılmasını sağlamaktadır. Dini açıdan hoş karşılanmayan bu yöntem pratik olması ve ihtiyacı karşılaması gerekçe gösterilerek tefeciliğe alternatif bir finansman modeli olarak kabul edilmiştir (Özcan, 2008, s. 126).

3. Para Vakıflarına Yönelik Tartışmalar

Para vakıflarına dair ilahiyatçılar arasındaki tartışmalar Osmanlı döneminde başlamıştır. Osmanlıdan önce yapılan tartışmalar ve yorumlar doğrudan para vakıfları hakkında değil daha çok vakıflar ve hangi malların vakıflara bağışlanabileceğine dairdir. Dumlu'ya göre (2015, s. 312) para vakıflarının tartışılmaması çok normaldir. Çünkü Osmanlı Devleti'nden önce para vakıflarının varlığına dair bir işarete ya da uygulamaya rastlanmamıştır. Osmanlı öncesi İslam alimleri vakıfların ve vakıflara bağışlanacak

malların niteliği hakkında tartışmışlardır. Buna göre ebedilik vakıflar için ön koşul olduğundan, vakıflara bağışlanacak mallarda da bu nitelik aranmış ve gayrimenkullerin bağışlanabileceği konusunda görüş birliği oluşmuştur. Menkul mallar konusunda ise görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu çerçevede menkul mal bir gayrimenkulün tamamlayıcı parçasıysa, menkul malın bağışlandığına dair kesin bilgi (nas) varsa ya da menkul malın bağışlanması örf dönüştüyse menkul mal bağışlanabilir (Güney, 2019, ss. 16–17). Menkul mallar içerisinde paranın durumuna bakıldığında ise Hanefi mezhebi imamlarından sadece İmam Züfer paranın bağışlanabileceğini belirtmiş, onun dışındaki alimler ise paranın bağışlanamayacağı şeklinde yorum yapmışlardır (Güney, 2019, s. 19).

Osmanlı döneminde para vakıfları başlangıçta tartışma konusu yapılmamıştır. Fakat özellikle Balkanlarda sayılarının artması, hayırseverlerin para vakfı kurmaya yönelmesi ve para vakıflarının toplumsal etkilerinin hissedilmesiyle birlikte din bilginleri arasında konu gündeme gelmiştir. Çok sayıda din bilgini tartışmalara katılsa da para vakıflarının destekleyicileri olarak dönemin etkili din bilginlerinden ve bürokratlarından Ebussuud Efendi, İbn Kemal ve Sofyalı Bali Efendi; karşıtları olarak 1545-1547 yılları arasında Rumeli Kazaskerliği yapan Çivizade Mehmet Efendi ve İmam Birgivi Mehmet Efendi ön plana çıkmaktadır (Çiftçi, 2004, s. 82). Bu konuda yazılmış ilk eser İbn Kemal'e aittir ve yazar bu eserinde para vakıflarının meşru olduğunu savunmuştur. Karşıt görüş olarak Çivizade Mehmet Efendi, İslam yazınında paranın vakıf konusu olamayacağına dair çok sayıda güçlü görüş varken sadece İmam Züfer'in görüşü ile karar verilemeyeceğini belirtmiştir. Para vakıflarını destekleyen Ebussuud Efendi bu vakıfların meşruiyetini İmam Muhammed'in örf olma ölçütü ile temellendirmiştir. Geçekten de Ebussuud'un yaşadığı döneme gelinceye kadar geçen sürede binlerce para vakfı kurulmuş ve bunlar para vakıflarının örf sayılması için yeterli görülmüştür (Dumlu, 2015, ss. 314–319; Güney, 2019, ss. 15–20; Özcan, 2008, s. 125).

Para vakıflarına yönelik teorik tartışmalar sadece eserlerde/akademik düzeyde kalmamıştır. Her iki görüşü savunanlar, Osmanlı Devleti yöneticilerini etkilemeye çalışarak, görüşlerinin pratikte de geçerlilik kazanmasını amaçlamışlardır. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren hem sayılarının artması hem de para vakıflarının yönettikleri sermaye miktarının önemli tutara ulaşması tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Dönemin din bilginleri, bürokrasideki güçlerini de kullanarak padişaha para vakıflarının yasaklanması ya da serbest bırakılması yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Çivizade Mehmet Efendi'nin etkisi ile 16. yüzyılın ortalarında Kanuni döneminde para vakıflarının yasaklandığına dair ferman yayımlanmıştır (Güney, 2019; Korkut ve Bulut, 2017; Okur, 2005; Yağcı ve Gürsoy, 2019).

Para vakıflarının kapatılmasını düzenleyen emir yayımlandıktan sonra para vakıfları tarafından yapılan hizmetlerin nasıl yürütüleceği konusunda soru işaretleri oluşmuştur. Sofyalı Bali Efendi, Kanuni'ye ve diğer bürokratlara gönderdiği mektupta para vakıflarının Rumeli'de yüzyıllardır var olduğunu ifade etmiş, para vakıflarının kapatılması durumunda ortaya çıkacak toplumsal sorunlara dikkat çekmiştir. 1547 yılında para vakıflarının yasaklanması gerektiğini savunanların önde gelenlerinden Çivizade Mehmet Efendi ölmüş, Kanuni Sultan Süleyman para vakıfları konusunun tekrar incelenmesini emretmiş ve dönemin en etkili ilahiyatçılarından ve din

bürokrasisinin para vakıflarının devamı noktasına birleşmesi üzerine, 1548 yılında para vakıflarını yasağı kaldırılmıştır (Güney, 2019; Yağcı ve Gürsoy, 2019). Para vakıfları Osmanlı din bilginlerinin çoğu tarafından benimsenmiştir. İmam Birgivi Mehmet Efendi her ne kadar karşı çıkmış olsa da Ebussuud Efendi'nin detaylı açıklamaları ve uygulama yöntemleri ile para vakıfları uygulamada işlerlik kazanmıştır (Özcan, 2008, s. 125). Osmanlı Devleti'nde para vakıfları etrafında alimlerin tartışmaları incelendiğinde para vakıfları konusunda olumlu fikir beyan eden ulemanın üzerinde durduğu konunun toplumsal ihtiyaçlar ve yıllardır süregelen uygulamalar olduğu görülmektedir. Para vakıflarının kuruluşuna karşı çıkan alimler ise özellikle faiz üzerinde durmuş ve çekincelerini bu düzlemde ifade etmişlerdir (Korkut ve Bulut, 2016, s. 61). Para vakfi tartışmaları sürecinde Osmanlı'nın faydacı, esnek ve müzakereci yapısının sorunları aşmadaki rolü belirgin bir şekilde görülmektedir (Yağcı ve Gürsoy, 2019, s. 53). Şeyhülislam Ebussuud Efendi para vakıflarının caiz olduğuna dair fetva verirken bu vakıfların kamusal yarar için kurulduklarını, bu hayır kurumlarının yasaklanması durumunda asırlarca oluşturulan düzenin bozulacağına bundan dolayı bu vakıfların kaldırılmaması gerektiğine vurgu yapmıştır (Ahabab, 2017, s. 53).

4. Para Vakıflarının Kısıtları ve Son Bulmaları

Para vakıfları yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti finansal sisteminde bir birim olarak faaliyet göstermiştir. İçsel ve dışsal faktörlerden dolayı varlıkları sonlanmıştır. İçsel faktörler olarak para vakıflarının yapısal zayıflıkları, kaynakların etkili kullanılmaması ve kötü yönetim; dışsal koşullar olarak da devlet yöneticilerinin müdahaleleri ve diğer finansal kurumlarla rekabet gösterilebilir. Para vakıflarının özellikle dini/ahlaki temelli nitelikleri uzun dönemde bir yapısal bir problem ya da kısıt olarak karşılımlarına çıkmıştır. Para vakıflarının yapısal özelliklerinden kaynaklanan kısıtlarından birincisi sermaye sorunu, ikincisi ise kurumsal rekabet güçlerinin düşük olmasıdır.

Para vakıflarının sermayesi, vakıf kurulurken, vakfa bağışlanan paralardan oluşmaktadır. Bu paraların işletilmesinden elde edilen gelir ise vakfın kuruluş amacına uygun olarak harcanmaktaydı. Yani getiriler sermayeye eklenmemekteydi (Aydoğan, 2018, s. 8). Kredi olarak kullanılan kaynakların bir kısmının tahsil edilememesi durumunda ise vakfın sermayesi azalmaktaydı. Örneğin Selanik para vakıfları kredilerin geri ödenmemesinden kaynaklı olarak sermaye sorunu yaşamışlardır. Borçlulardan alacakların tahsil edilememesi sermayenin erimesine neden olmaktadır. Selanik para vakıflarında yaşanan diğer bir olay ise para vakıflarının sermayelerinin nasıl eridiğine güzel bir örnektir. 1697 yılında Osman Efendi Vakfı kayıtlarına göre vakıf alacaklarının yarısını silmek zorunda kalmıştır. Dönemin yöneticisi Köprülüzade Mustafa Paşa 1690 yılında halka ağır gelen bazı vergileri kaldırırken vakıfların altı aylık gelirlerine hazine adına el koymuştur. Selanik'te bu uygulama daha çok ağır borç yükü altında bulunan köylülerin durumunu iyileştirmek için uygulanmış gibi görünmesine rağmen para vakıflarının sermayelerinin azalmasına neden olduğu da ortadadır (Aydın, 2015, s. 91). Çünkü alacakların silinmesi vakfın sermayesinin azalması demektir. Vakıf ilkeleri gereği sermaye artırımını da yapılamadığından, para vakıflarının sermayelerinin zamanla azaldığı görülmektedir.

Para vakıfları için ikinci temel kısıt kurumsal rekabet güçlerinin düşük olmasıdır. Bu vakıflar kar amacı olmayan kurumlardır ve vakıf kurucuları vakfın gelirlerinden herhangi bir pay almamaktadırlar (Korkut ve Bulut, 2017, s. 186). Para vakıflarının ortaya çıktığı dönemlerde finansal piyasalar gelişmemişti ve para vakıflarının herhangi bir rakibi bulunmamaktaydı. Avrupa'da 16. yüzyıldan sonra coğrafi keşiflerle yeni ticaret yollarının bulunması, Afrika ve Uzak Doğu ticaret merkezlerinin Avrupalı tüccarların yönetimine geçmesi, İspanyollar ile Portekizlilerin Amerika'nın altın ve gümüşlerini Avrupa'ya transfer etmeleri Avrupa'da ciddi bir sermayenin ve zenginliğin birikmesini sağlamıştır. Böylelikle banka, borsa, hisse senedi, krediler gibi finansal kurumlar ile finansal ürünlerin ortaya çıkmasına ve yayılmasına elverişli bir ekonomik çevre oluşmuştur. Özellikle bankalar, bireysel ve ticari krediler kullandırarak para vakıflarına rakip olmuşlardır. Korkut ve Bulut'a göre (2017, s. 87) kar amaçlı ticari şirket olarak kurulan bankalar, profesyonel yöneticileri ile hızla şubeleşerek ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet göstermekteydiler. Bankalar, doğası gereği, daha esnek ve yeni koşullara daha hızlı uyum sağlayarak piyasalardaki konumlarını güçlendirmişlerdir. Örneğin piyasalarda faiz oranları yükseldiği zaman bankalar faiz oranlarını artırarak kazanç elde ederken para vakıfları sabit faiz oranları üzerinden işlem yapmaktaydılar. Diğer taraftan bankaların faiz konusunda herhangi bir engellerinin bulunmaması ürün çeşitliliği ve işlem kolaylığı anlamında da üstünlük sağlamaktaydı. Para vakıfları kar amacı olmayan, ücretli mütevellilerin yanında gönüllü mütevellilerin de yönettiği, daha çok tek merkezden çalışan yerel organizasyonlar olduklarından büyümeleri bankalar kadar hızlı olmamıştır. Osmanlı'da para vakıfları üzerinden haksız ve aşırı kazançlara izin verilmemiştir (Aydoğan, 2018, s. 8). Sosyal açıdan oldukça faydalı olan bu özellik, bankalarla rekabet ortamında bir olumsuzluk olarak para vakıflarının kurumsal rekabet güçlerini zayıflatmış, kredi piyasasının zamanla bankalar tarafından ele geçirilmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde modern bankacılık faaliyetleri Dersaadet Bankası'nın 1847 yılında kuruluşu ile başlamıştır. Bu tarihten sonra anonim şirket şeklinde kurulan banka sayısında artış görülmektedir. İlk para vakfının 1423 yılında kurulduğu göz önüne alındığında para vakıflarının dört asırdan daha fazla başlıca kredi kuruluşu olarak Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösterdikleri söylenebilir (Korkut ve Bulut, 2017, s. 186). Bankaların kurulması, şubeleşmesi ve yaygınlaşması ile para vakıfları eski güçlerini kaybetmişlerdir. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'ndeki merkezileşme eğilimi kapsamında Evkaf Nezareti kurulmuş ve para vakıfları idarenin denetimine geçmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Evkaf Nezareti bünyesinde para vakıflarının yönetimi için çeşitli birimler oluşturulmuştur. 1908 yılında para vakıflarında 90.000 Osmanlı lirası bulunduğu ve bu paralarla 11 binden fazla murabaha işleminin yapıldığı kayıtlara geçmiştir (Bahşi, 2019, s. 22; Özcan, 2008, s. 128).

Cumhuriyet döneminde para vakıfları Evkaf Umum Müdürlüğü idaresinde yönetilmiştir. Müdürlük, 1925 yılında muamele-i şer'iyye ile borç verilmesini kaldırmış, rehin karşılığı kredi vermeye başlamış, 1927 yılında İş Bankası ile çalışma kararı almıştır. 1930 yılında Nukud-u Mevkufe Müdürlüğü'nün ismi Vakıf Paralar Müdürlüğü olarak değiştirilmiş ve 1954 yılında 50 milyon lira sermaye ile kurulan Türkiye Vakıflar Bankasına devredilerek kapatılmıştır. Sermayenin önemli bir kısmı

para vakıflarından gelmiş olmakla birlikte kesin tutar tam olarak bilinmemektedir (Gürsoy, 2015, s. 27; Özaraç, 2008, s. 89).

5. Modern Finans Sisteminde Para Vakıflarının Yeri

Araştırmanın bu bölümünde modern finansal sisteminde para vakıflarının yeri olup olmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Bu çerçevede para vakıflarının günümüz piyasalarındaki rolü tartışılmakta ve para vakıflarının hangi iş modelinde sürdürülebilir başarıyı yakalayabilecekleri incelenmektedir.

Finansal piyasalar fon arz ve talebinin karşılaştığı, fon ihtiyacı olanlarla fon fazlası olanların işlem yaptıkları piyasalardır. Bu piyasalarda işlemler finansal kurumlar aracılığıyla yapılmakta, çoğu zaman fon transferi yapılan birimler birbirlerini görmemektedirler. Piyasalarda işlem yapan finansal kurumlar kar amaçlı işletmelerdir. Sundukları finansal hizmetler karşılığında gelir elde etmektedirler. Para vakıfları, günümüzde bankalar tarafından verilen bireysel ve ticari kredilere karşılık gelecek finansal hizmetleri sunmaktaydı. Bankaların risklerini güvence altına almak için uyguladıkları iki temel mekanizma tüketicileri zorlamaktadır. Bunlardan birincisi istenen teminat tutarı ikincisi değişken faizli kredilerdir. İşlerin planlandığı gibi gittiği durumlarda sorun olmayan bu uygulamalar, kriz ya da ekonomik durgunluk dönemlerinde bankalarla reel sektör firmalarını karşı karşıya getirmektedir. Kar amaçlı işletmeler olan bankalar, kendilerine batık kredi maliyeti olarak yansıma olasılığı olan kredileri hemen geri çağırabilmekte ya da teminatları nakde çevirebilmektedirler. Yeniden yapılandırma daha yüksek faiz oranları ile borçların yenilenmesi de mümkündür. Kredi başvurusu sırasında nispeten daha zayıf durumda olan borçlular/kredi başvuruçuları, bankaların zorlayıcı koşullarını kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Borçlu perspektifindeki bu olumsuzluklara rağmen para vakıfları niteliğindeki kurumların bankaların kredi pazarlarından pay kapması olası görünmemektedir. Özellikle para vakıfları ile aynı hedef kitleye hizmet sunan katılım bankalarındaki faizsiz bankacılık hizmetlerinin varlığı da göz önüne alındığında bireysel krediler ile ticari krediler pazarında para vakıflarının bir fark yaratamayacağı ortadadır. Kayahan vd. göre (2016, s. 87) katılım bankaları, para vakıflarından farklı olarak bulunduğu dönemin ihtiyacını karşılamak üzere; kiralama, kira sertifikası, bireysel emeklilik ve katılım fonları, gibi finansal ürünler geliştirmişler ve müşterilerine finansal ürün çeşitliliği sunmuşlardır. Bu bağlamda para vakıflarının, parlak dönemlerinde faaliyet gösterdikleri kredi piyasalarında başarılı olmaları ya da bir boşluğu doldurmaları olası görünmemektedir.

Para vakıfları, günümüzde mikro kredi veren bir finans kuruluşu olarak da yeniden yapılandırılabilirler (Koyunoğlu, 2008, s. 303). Mikro kredi sistemi geliri olmayan ya da mevcut finansal sistemden kredi temin edemeyen yoksul kimselere/gruplara küçük krediler vererek onların iş kurmalarına/geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Mikro kredinin ön koşulları, başvuruçunun gelir getirici bir faaliyette bulunması ve yoksul olmasıdır. Başlangıç sermayesi niteliğinde bir tutar kredi olarak verilmektedir. Mikro kredi sisteminde hedef kitle işsizler, yoksullar, kadınlar, sahipsiz çocuklar, topraksız köylüler ve çiftçiler gibi dezavantajlı gruplardır. Bu grupların

mevcut sistemden kredi temin etmeleri oldukça güçtür. Bu yüzden mikro kredi sistemi güvene dayanmakta, teminat ya da kefil gerekmemektedir (Kendirli ve Yamaltdinov, 2012, s. 96; Tokmakçıoğlu, 2017, s. 121). 1976 yılında Bangladeş'te yerel bir proje olarak ortaya çıkan mikro kredi, Grameen Bank olarak kurumsallaşmış, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi çokuluslu örgütlerin desteği ile Amerika, Afrika, Asya ve Doğu Avrupa'daki çeşitli ülkelerde yoksullukla mücadele amacıyla kullanılarak evrensel bir finansman modeline dönüşmüştür (Güneş, 2009, s. 81).

Mikro kredilerin etkinliğine dair ekonomi yazınında farklı sonuçlar bulunmaktadır. Mikro kredilerin kadın yoksulluğu üzerindeki etkisinin incelendiği araştırma sonucunda mikro kredi düzeyi ile kadın yoksulluğunun azalması arasında bir nedensellik bulunamamıştır (Çuhadar ve Algan, 2019, s. 83). Diyarbakır'da yapılan saha araştırmasında ise mikro kredi etkinliği ile ekonomik güçlenme, özgüven yaklaşımı, yaşama kalitesi ve toplumsal ağlar arasında doğrusal bir ilişki bulunmuştur (Doğan ve Kaya, 2013, s. 166). Mikro krediler genel olarak yoksulluk sorununu ortadan kaldırmasa da bireysel/bölgesel bazda olumlu sonuçların elde edildiği gözlemlenmektedir. Özellikle yoksulluğun azaltılması, bölgesel kalkınmayı desteklemesi, istihdama katkı sağlaması ve finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırması, mikro kredi sisteminin güçlü yanları olarak değerlendirilmektedir (Sakarya, 2008, s. 106). Aslında para vakıfları içerisinde mikro kredi kuruluşu gibi çalışan kurumlar da bulunmaktaydı. Özellikle karşılıksız borç (karz-ı hasen) yöntemini uygulayan vakıflar bu çerçevede değerlendirilebilir. Fakat mikro kredi uygulamasında amaç bireylerin tüketim amaçlı finansal gereksinimlerini karşılamak değildir. Bu çerçevede para vakıflarının sadece iş kurmak ya da mevcut işini geliştirmek isteyen ve mikro kredi başvurusu niteliğine sahip kişilere kredi kullandırması durumunda, günümüzde yoksulluğa ve gelir dağılımı sorunun çözümüne önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Katılım bankalarına dair bazı veriler, para vakıflarının hangi alanlarda fark yaratacağına dair fikir verebilir. Kurt'a göre (1994, s. 60) faizsiz bankacılık alanında finansal hizmetler sunan katılım bankalarında para işletme yöntemleri olarak %90 oranında murabaha, %10 oranında ise mudaraba (emek-sermaye ortaklığı) ve muşaraka (ortaklık) yöntemleri kullanılmaktadır. Çonkar da (2017, s. 121) benzer şekilde katılım bankalarının murabaha (peşin alıp, vade farkı ekleyerek vadeli satım) işlemi mudaraba yöntemine göre daha fazla kullandıklarını ifade etmektedir. Mudaraba yöntemi her zaman önerilse de sadece teoride kalmış ve uygulamada yaygınlaşamamıştır (Özcan, 2008, s. 126). Para vakıflarının dayandığı mudaraba işlemi (Gürdoğan, 2000; Özaraç, 2008) günümüz finansal sistemindeki girişim sermayesinin ilham kaynağı olarak bilinmektedir (Çizakça, 1993, s. 10).

Girişim sermayesi, her ne kadar ilk örnekleri mudaraba olarak İslam tarihinde yer alsa da işletme yazınında Amerika uygulamaları ile tanınmaktadır. 1940'lı yıllardan sonra büyüme potansiyeli olan ama yeterli finansmanı olmayan firmaların fikirlerini gerçekleştirmelerini mümkün kılan bir yatırım finansman modeli olarak ortaya çıkmıştır (Aytaç, 2015, s. 64). Bu modelde girişim sermayesi şirketleri, büyüme potansiyeli gördükleri iş fikirlerine veya başlangıç aşamasındaki yeni kurulmuş şirketlere uzun vadeli yatırım yapmayı planlarlar. Girişim sermayesi şirketleri temin ettikleri fonları

titiz bir araştırma sonucunda belirledikleri projelere/girişimcilere sermaye olarak yatırırlar (Çonkar, 2017, s. 102; Demir ve Yumuşak, 2018, s. 142). Girişim sermayesinin radarına giren firmaların/girişimcilerin finansman ihtiyacını genelde kısa vadede getiri bekleyen veya kısa süreli fon sağlayan kurumların karşılaması mümkün görünmemektedir. Oysa girişim sermayesi şirketleri finansal kurumların aksine projeye/girişimciye ortak olmakta, hisse senetleri karşılığında girişimciye sermaye sağlamakta ve proje/girişim belirli bir seviyeye geldikten sonra hisseleri satarak getiri elde etmeyi amaçlamaktadır (Yardımcıoğlu ve Demirel, 2008, s. 41).

Girişim sermayesi ile finansman modeli katılım bankacılığının ortaklık esaslı riske katılım ve kar/zarar paylaşımı esasları gibi temel ilkeleri ile uyumlu (Demir ve Yumuşak, 2018, s. 141) olmasına karşın hala katılım bankalarının uzak durduğu bir finansman modelidir. Bunun nedenlerinden birincisi katılım bankalarının kar amaçlı işletmeler olmasıdır. Her ne kadar faizsiz bankacılık hizmetleri sunsalar da nihayetinde katılım bankaları hissedarları olan ve profesyonel bankacılar tarafından yönetilen kurumlardır. Dönem sonlarında katılım bankalarının karlılıkları performans değerlendirmelerde kullanıldığından getirisi riskli yatırımlara sıcak bakılmadığı görülmektedir. Katılım bankalarının mudaraba/ortaklık işlemlerinden tercih etmemelerinin ikinci nedeni göreceli olarak daha az riskli ve kolay murabaha işlemi ile bankacılık faaliyetlerini sürdürebilmeleridir. Üçüncüsü ise bu tarz ortaklıklarda olumlu ya da olumsuz sonuçların oldukça uzun dönemde görülecek olmasıdır.

Para vakıfları, girişim sermayesi şirketleri için bir model olabilecek niteliktedir. Girişim sermayesi şirketleri çeşitli bireysel ya da kurumsal yatırımcılardan fon temin ederek büyüme potansiyeli gördükleri şirketlere/fikirilere/projelere ortak olmaktadır. Para vakıfları da sermayelerini, belirli bir finansal plan çerçevesinde, farklı sektörlerle ve şirketlere uzun vadeli yatırımlar yapmak yoluyla değerlendirebilirler. Projelerin başarılı olması durumunda elde edilen getiriler vakfın sermayesine eklenerek yeni yatırımlar için kaynak olarak kullanılabilir. Böylelikle para vakıfları için sürdürülebilir bir iş modeli mümkün olur.

6. Sonuç

Osmanlı Devleti ile özdeşleşen para vakıfları yüzyıllar boyunca ekonomik sistemin bir unsuru olarak kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Vakıf sisteminin yapısal niteliklerinden ötürü değişimi başaramamış ve diğer finansal kurumlarla rekabet edememiştir. Para vakıfları gerek fikir gerekse uygulama olarak ekonomi ve finans tarihinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Çünkü çağdaş finans sisteminde yeni sayılabilecek birçok ürünün ya da hizmetin erken örnekleri para vakıfları tarafından uygulanmıştır. Örneğin girişim sermayesi finansman modelinin ilk uygulamaları, para vakıflarının sermaye işletim yöntemleri arasında yer alan mudaraba işlemidir. Yoksullukla mücadelede etkili bir yöntem olarak kullanılan mikro krediler para vakıflarının ürün portföyünde karşılıksız borçlar (karz-ı hasen) olarak yer almaktaydı. Bu yönleri ile para vakıfları başarılı bir örnek olarak dünya ekonomisi ve finans yazınında yer almalıdır.

Vakıfların idaresinde yöneticilerin sınırlarını belirleyen vakıf senetleri (vakfiyeler) sürdürülebilirliği sağlamak ve suiistimalleri önlemek adına oldukça sıkı ve kısıtlayıcı düzenlenmiştir. Vakıflar da ebediliği sağlamak adına gerekli olan bu düzenleme, vakıfların değişen koşullara uyumunu güçleştirmiştir. Vakıf yöneticileri yeni şartlara uyum sağlamak isteseler de vakıf senedinin bağlayıcılığında ötürü bu değişimi gerçekleştirememişlerdir. Bu yüzden para vakıflarının özellikle 16. yüzyıldan sonra oluşan yeni finansal sistemdeki kurumlarla rekabet edemediği görülmektedir. Devlet yöneticilerinin para vakıflarına bakış açılarının da etkili olduğu bu süreç sonucunda para vakıflarının sermayesi bir ticari bankada birleştirilmiştir. Böylelikle para vakıflarının günümüzde banka olarak faaliyetini sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Oysa yapılan araştırmada para vakıflarının çağdaş piyasalarda bir karşılığı olduğu anlaşılmıştır. Fakat para vakıflarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Para vakıfları geçmişte uygun faiz oranları ile bireysel ve ticari krediler vererek faaliyet göstermişlerdir. Çok yoğun rekabetin yaşandığı günümüz kredi piyasası koşullarında kurumsal rekabet yeteneği zayıf para vakıflarının başarılı olma olasılığı bulunmadığı gibi bu sektörün para vakıflarının amacı ile de uyumlu olmadığı düşünülmektedir. Kredi piyasası yerine iki farklı alanın, girişim sermayesi ve mikro krediler, hem para vakıflarının tarihsel rolüne uygun olduğu hem de vakıfların sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağı ortadadır. Ayrıca bu alanlardaki başarı ülke ekonomisinin büyümesine, istihdama, yoksulluğun azaltılmasına ve daha adil bir gelir dağılımına olumlu katkıda bulunacaktır.

Kaynakça:

- Ahbab, Y. (2017). Kalkandelen Para Vakıfları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 49–71. doi:10.21021/osmed.309239
- Akkaya, A. (2016). *18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, H. V. (2015). Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 87–106. doi:10.18513/egetid.69162
- Aydoğan, M. (2018). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, D. (2015). Yeniliğin finansmanı: girişim sermayesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 59–80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumuiibf/issue/4267/57442> adresinden erişildi.
- Bahşi, B. (2019). *Evkaı-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi Kayıtlarına Göre Para Vakıfları ve İşleyiş Tarzları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çiftçi, C. (2004). 18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 79–102.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İSAV Yayınları.
- Çonkar, M. K. (2017). Bir İslami Finansman Aracı Olarak Girişim(Risk) Sermayesi Finansman Yöntemi: İşleyişi, Finans Sistemimize Katkıları. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3(2). doi:10.25272/I.2149-8407.2017.3.2.05
- Çuhadar, P. ve Algan, N. (2019). Kadın yoksulluğu ve mikro kredi: Türkiye üzerine ampirik bir inceleme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 83–105. doi:10.14780/MUIIBD.582309
- Demir, Z. ve Yumuşak, İ. G. (2018). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Problemlerinin Çözümünde Girişim Sermayesi Fonlarının Önemi ve Rolü: Katılım Bankacılığın Yeni Bir Model Önerisi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 4(2), 139–174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jief/issue/41885/431518> adresinden erişildi.
- Doğan, B. B. ve Kaya, M. (2013). Yoksullukla mücadelede mikro kredi sistemi: Diyarbakır örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 144–169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6159/82789> adresinden erişildi.
- Doğan, M. (2017). Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki vakfiyelere göre Drama'daki para vakıfları. *ADAM AKADEMİ*, 7(2), 273–287.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1–24.
- Dumlu, E. (2015). XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 0(44), 303–337. doi:10.29288/ilted.308484
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ertürk, E. (2019). Kilise, faiz, kapitalizm: Günahattan meşruiyete sancılı bir geçişin anatomisi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 108–134. doi:10.31199/hakisderg.546802
- Güler, Ü. (2018). Osmanlı Kıbrısı'nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 872–891.
- Güner, M. F. (2019a). *Geçmişten Günümüze Finansal Piyasalar*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Güner, M. F. (2019b). Tarımsal Kalkınma Projesi Memleket Sandıklarından Türkiye'nin En Büyük Bankasına Dönüşüm: Ziraat Bankasının Osmanlı Dönemi Kuruluş ve Örgütlenme Süreci. *International Conference on Food and Agricultural Economics* içinde (ss. 289–295).
- Güneş, S. (2009). *Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Uygulamaları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Proje Destekleri. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi Ankara*. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Güney, N. (2019). Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri. *Mütefekkir*, 6(11), 13–32. doi:10.30523/mutefekkir.584338
- Gürdoğan, N. (2000, 14 Şubat). Para Vakıfları. *Yeni Şafak Gazetesi*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/nazifgurdogan/para-vakiflari-47037> adresinden erişildi.
- Gürsoy, Ç. (2015). *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Işık, H. (2006). Eski ve yeni Ahid'de para ve faiz. *Marife*, 6(1), 51–76.
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. (2009). Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44, 212–227.
- Kayahan, C., Görkaş, İ. ve Önk, H. (2016). Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Afro-Avrasya Özel Sayısı), 70–90.
- Kendirli, S. ve Yamaltdinov, A. (2012). Küreselleşme Çerçevesinde Mikro Krediler ve Kırgızistan'da Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 89–105.
- Kıvrım, İ. (2016). Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913). *Vakıflar Dergisi*, (46), 97–116.
- Korkut, C. ve Bulut, M. (2016). Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 2(1), 55–76. doi:10.1227/01.NEU.0000349921.14519.2A
- Korkut, C. ve Bulut, M. (2017). XV. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı para vakıfları ve modern finans kurumlarının karşılaştırılması. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 167–194.
- Koyunoğlu, H. H. (2008). Para vakıfları: Muhasebe defterlerine göre 17. yüzyıl İstanbul uygulaması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, 253–303.
- Kurt, İ. (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Mandaville, J. E. (1979). Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 289–308. doi:10.1017/S002074380000118
- Okur, K. H. (2005). Para vakıfları bağlamında Osmanlı hukuk düzeni ve Ebussuud Efendinin hukuk anlayışı üzerine bazı değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7–8), 33–58. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/hititilahiyat/article/viewFile/5000093336/5000086792> adresinden erişildi.
- Özcan, T. (2008). Osmanlı toplumuna özgü bir finansman modeli: Para vakıfları. *Çerçeve Dergisi*, (48), 124–128.
- Özsaraç, Y. (2008). *Para Vakıfları ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş.)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özsaraç, Y. (2019). *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pıçak, M. (2012). Faiz olgusunun iktisadi düşünce tarihindeki gelişimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 60–92.
- Sakarya, Ş. (2008). Yerel Kalkınmanın Finansal Dinamiği: Mikro Finans ve Türkiye’deki Gelişmeler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (37), 98–107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35611/395673> adresinden erişildi.
- Seyrek, İ. ve Mızırak, Z. (2009). Faiz teorileri üzerine bir inceleme: Finansal istikrarsızlık hipotezinin temel dayanağı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 383–394.
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 207–220.
- Tokmakçioğlu, K. (2017). Mikrokredinin Yaygınlaştırılmasına Yönelik İslami Mikrofinans Ürünlerinin Geliştirilmesi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 3(2), 117–136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jief/issue/34143/342864> adresinden erişildi.
- Ülker, Y. ve Toraman, C. (2012). Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 55–83.
- Yağcı, M. ve Gürsoy, Ç. (2019). Osmanlı Devleti’nde İktisadi Zihniyet, Kurumlar ve Para Vakıfları. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 37–66. doi:10.31679/adamakademi.546487

- Yardımcıoğlu, M. ve Demirel, N. (2008). Girişimciliği destekleyen alternatif bir finansal yöntem olarak girişim sermayesi: Türkiye örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(14), 41–59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10222/125652> adresinden erişildi.
- Yaşar, H. S. (2017). *XIX . Yüzyıl Uşak Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yunus, M. (1997). *Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru*. İstanbul: Doğan Kitap.

YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek yazı ve makaleler;

- MS Word'de yazılmış .doc veya .docx uzantılı olarak ULAKBİM DERGİPARK üzerinden gönderilmelidir.
- MS Word sayfası üstten 5cm., alttan 6cm., soldan 4 cm., sağdan 4,5cm.ye ayarlanmış olmalıdır.
- Yazı karakteri Times New Roman, punto ise 10 olmalıdır.
- Satır aralığı "1" (tek) ayarlanmalıdır.
- Gönderilecek makaleler, kaynakça hariç en çok 30 sayfa olmalıdır.
- Gönderilen tablo ve grafiklerin dergi sayfa boyutları dışına taşmaması gerekir.
- Metin içinde yer alan tabloların kaynakları ilgili tablonun altında belirtilmelidir.
- Her tablonun adı numarası ile birlikte mutlaka belirtilmelidir.
- Şekillerde şeklin altına numarası ile birlikte adı belirtilmeli, şekil alıntı ise adının altına kaynağı verilmelidir.
- Makalede en fazla 200 kelimelik Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış öz bulunmalıdır.
- Makalede Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış en az üç adet uluslararası literatüre uyumlu anahtar kelime olmalıdır.
- Kitap özetleri ve eleştirileri, bilimsel toplantı özetleri ve duyuruları, daha önce basılmış yazımlarla ilgili görüş, katkı, eleştiriler ya da farklı bir konu üzerindeki deneyim ve düşünceler için yazılan Editöre Mektuplar 500 kelimeyi aşmamalıdır.
- Bilimsel etik ve yazım kurallarına uygun olarak kaleme alınmış olmalıdır.
- Makalede kaynak bildirme "yazarın soyadı, yıl, sayfa no." esasına göre yapılmalıdır. Örnek "... Bayhan (1986, s.12)...". Birden fazla kaynağa aynı anda atıf yapılıyorsa yazarların soyadları, yıl ve sayfa no.su yazılarak birbirinden noktalı virgülle ayrılmalıdır. Örnek "... (Bayhan, 1986, s.345; Demir, 1985, s.50)...". Yararlanılan kaynağın ikiden fazla yazarı varsa birinci yazarın soyadı verilmeli ve "vd." ibaresi kullanılmalıdır. Örnek "... (Bayhan vd., 1984, s.4)...".
- Dergi Editörler Kurulu, yazım kurallarına göre düzenlenmeyen makaleleri yayınlamama hakkına sahiptir.
- Dergi sayıları Dergipark'ta ve Fakülte web sayfasında yer alır.
- Dergi sayıları sınırlı sayıda basılarak çeşitli üniversite ve kamu kütüphanelerine gönderilir. Yazı ve makalesi yayımlanan her yazara ayrıca derginin ilgili sayısından gönderilmez.

AUTHOR GUIDELINES

Articles to be sent to the journal;

- It should be sent as .doc or .docx extension in UL Word via ULAKBİM DERGİPARK.
- It should be as MS Word page and alignment must be 5cm from the top, 6cm from the bottom, 4 cm from the left, and 4.5cm from the right.
- The font and font size should be Times New Roman and 10 pt.
- The line spacing must be set to "1" (single).
- Articles to be submitted must have a maximum of 30 pages excluding bibliography.
- Tables and graphics should not exceed margins of the page.
- Sources of the tables in the text should be indicated below the related table.
- Each table must be specified with the name.
- The figure should be named with the number under the figure, the figure should be given the name under the name of the quote.
- The article should contain at least 200 words in Turkish and English.
- The article should be compatible with at least three international literature written in Turkish and English.
- Letters to Editor should not exceed 500 words for the summaries and criticisms of the books, summaries and announcements of scientific meetings, opinions, contributions, criticisms about previous spellings or experiences and thoughts on a different subject.
- It should be written in accordance with the scientific ethics and spelling rules.
- Reference should be made to "surname of the author, year, page no." For example "... (Bayhan,1986, p.12) ...". If more than one source is cited at the same time, the surnames of the authors should be separated by a semicolon with the year and page number. Example "... (Bayhan, 1986, s.345; Demir, 1985, p.50) ...". If there are more than two authors, the surname of the first author should be given and et al. should be used. Example "... (Bayhan et al., 1984, p.4) ...".
- The Journal Editorial Board has the right not to publish the articles which are not arranged according to the spelling rules.
- The journal numbers can be found in Dergipark and the Faculty web page.
- Journal numbers are sent to various university and public libraries by printing a limited number.
- The manuscript and the manuscript are not sent to each author.